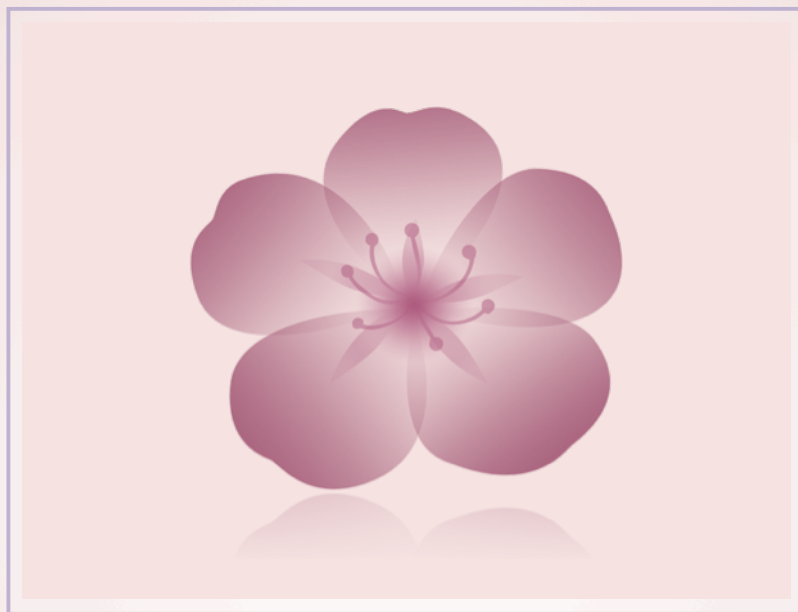

ÅNDELIG OMSORG FOR ELDRE

SJELESØRGERISKE UTFORDRINGER I MØTE MED ELDRE

Kandidatnummer: 2059

Avhandling 501 – Masteravhandling (30 ECTS)

Master i Diakoni

Det teologiske Menighetsfakultet og Høyskolen Diakonova

Veileder: Professor Leif Gunnar Engedal

Høsten 2009

Forord

Jeg har i utgangspunktet hatt et engasjement for eldre, både som et resultat av møte med eldre i sykepleieyrket, og gjennom diakonipraksis. Jeg opplever imidlertid at jeg gjennom arbeidet med avhandlingen, har fått et enda større engasjement og hjerte for denne aldersgruppen, og at jeg i større grad enn før er opptatt av hvordan Eldres behov kan ivaretas. Særlig understrekes disse elementenes viktighet med tanke på den store økningen av eldre som er ventet i årene som kommer. Jeg opplever derfor temaet jeg har tatt opp, som svært relevant der menighetsdiakonien har et viktig ansvar i å ta eldre og deres behov på alvor.

Jeg vil rette en særlig takk til Leif Gunnar Engedal for gjennomtenkte tilbakemeldinger og inspirerende veiledningssamtaler. Jeg vil også takke biblioteket på MF for hjelp og tålmodighet i arbeidet med å skaffe den litteraturen jeg har hatt behov for. Til slutt vil jeg takke mannen min, Ole Anders, for støtte og oppmuntring, og min kjære venninne, Anne Berit Lyngstad, for gjennomlesing av oppgaven.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	5
1.1 Oppgavens tema og bakgrunn for valg av oppgave.....	5
1.2 Problemstilling.....	6
1.3 Materiale og metode	7
1.4 Disposisjon.....	8
2 Eldre og aldring – muligheter og utfordringer.....	10
2.1 Alder – et komplekst fenomen.....	10
2.2 Eldres relasjon til et samfunn i utvikling.....	12
2.2.1 Gruppen eldre i Norge	13
2.2.2 Verdier og holdninger i møte med eldre.....	14
2.3 Psykologisk og sosialaldringsteori.....	15
2.3.1 Psykologisk aldringsteori.....	15
2.3.2 Sosial aldringsteori	16
2.4 Nettverk og sosial forankring	16
2.5 Tap	17
2.5.1 Fysiske og psykiske tap	18
2.5.2 Sosiale og åndelige tap	19
3 Åndelige behov og åndelig omsorg	21
3.1 Åndelige og eksistensielle behov, åndelig omsorg – forsøk på en begrepsavklaring.....	21
3.2 Eldres religiøsitet	24
3.2.1 Det psykologiske gudsbildet versus teologiens og Bibelens Gud	25
3.3 Eksistensielle utfordringer i alderdommen	26
3.3.1 Møtet med døden	26
3.3.2 Lidelse og meningsløshet.....	27
3.3.3 Skyldfølelse, sykdom og død.....	29
4 Sjelesorg som teologi og praksis	32
4.1 Diakonien og sjelesorgens teologi.....	33
4.1.1 Diakonien teologi.....	33
4.1.2 Sjelesorgens teologi	36
4.2 Sjelesorg og sjelesørger	45

4.2.1	Sjelesorgens mål	46
4.2.2	Sjelesørgerens kompetanse	47
4.2.3	Kultur, miljø og bakgrunn – både for konfident og sjelesørger.....	50
4.2.4	Bibelen, salmeboka, bønner og ritualenes plass i sjelesorgen	52
5	Diakonens møte med eldre og deres åndelige behov i det sjelesørgeriske rom	59
5.1	Sjelesorgens utgangspunkt.....	60
5.2	Tilbakeblikk på livet	62
5.3	Kriser og lidelse	69
5.4	Håp, glede og livsmot	73
6	Avsluttende vurdering.....	75
7	Litteratur	77

1. Innledning

1.1 Oppgavens tema og bakgrunn for valg av oppgave

Eldre er en økende gruppe i det norske samfunnet. Dette skyldes både store fødselskull etter 2. verdenskrig og redusert dødelighet i høy alder.¹ Høyere levestandard, bedre helsevesen og utviklingen av antibiotika er også sentrale aspekt. Undersøkelser fra Statistisk sentralbyrå utgitt i 2009, beskriver at antall personer over 67 år vil øke fra 617 000 i 2009 til rundt 1,5 millioner i 2060.² I løpet av 51 år, vil altså gruppen eldre fordobles. For samfunnet skaper dette mange utfordringer.³ Å møte de behov som finnes vil dessuten være utfordrende ettersom eldre er en sammensatt gruppe. Gjennom et helt liv har ulike individer blitt formet på forskjellig måte. Det er derfor viktig å ikke kategorisere eldre som gruppe, men heller utnytte mangfoldigheten som en viktig faktor.

Det finnes et bredt spekter av utfordringer knyttet til det å bli eldre. Fysisk og psykisk sykdom og tap av relasjoner kan endre hverdagen brått. Ensomhet, smerte, tap av egenomsorg og mobilitet er eksempler på konsekvenser av sykdom og tap. I tillegg utfordres mange eldre av det å leve i et samfunn der effektivitet, teknologi og individualisering er mer og mer sentralt. Å ikke kunne bidra i samfunnsproduksjonen eller følge med i utviklingen på samme måte som de har gjort tidligere, kan medføre en følelse av å være tilsidesatt. Det vil altså i et samfunnsperspektiv være mange viktige sider ved det å jobbe med eldre. Jeg vil i denne oppgaven fokusere på hvilke utfordringer som kan foreligge for eldre relatert til deres *åndelige* behov. Konteksten jeg ønsker å skrive dette inn i, er den lokale menighet med diakonen som aktør. Diakonens møte med eldre kan skape mange muligheter for åndelig omsorg. Jeg vil her avgrense åndelig omsorg til å omfatte det sjelesørgeriske rom. Jeg vil rette oppmerksomheten mot den åndelige dimensjonen, men vil samtidig understreke at også den sosiale, fysiske og psykiske dimensjonen er viktige sider ved det å være menneske, der alle sidene må ivaretas. Mennesket er en helhet der dimensjonene i stor grad påvirker hverandre.⁴

Bakgrunnen for at jeg har valgt dette temaet er at eldre er en viktig gruppe i samfunnet som diakonen i menigheten må forholde seg til. Både planlagte og tilfeldige situasjoner kan gjøre det mulig for den eldre å føle seg sett som et helt menneske. Det er viktig å gripe disse mulighetene

¹ Mensen 2008:51 og Ugreninov 2005:11, <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

² <http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/>

³ Utfordringer kan eksempelvis være knyttet til finansiering av sykehjemsplasser, et bedre utbygd helsevesen, lokale tilbud for eldre etc. Grunnet oppgavens begrensning går jeg ikke inn på utfordringene økningen av antallet eldre stiller for samfunnet.

⁴ Forholdet dimensjon og helhet kommer jeg tilbake til i 3.1.

og ha kunnskap om hvordan man kan ta vare på den åndelige dimensjonen ved det å være menneske. Jeg ser derfor på dette aspektet som en viktig del av diakonens arbeid. I tillegg er en bakgrunn for temavalget at dette er et område i sjelesorgen som er lite utforsket.

Eldre er et vidt begrep som kan defineres fra pensjonsalder, 67 år, og oppover. Jeg vil imidlertid rette oppmerksomheten mot eldre over 80 år, ettersom jeg vil drøfte Margareth Bondevik sin forskning om denne aldersgruppen. Eldres åndelige behov i sjelesorgen, tydeliggjøres i større grad i møte med eldre over 80 år, fremfor eldre som akkurat har nådd pensjonsalder.⁵ Jeg anser det derfor som relevant å konsentrere oppgaven om de eldste eldre, som konfidenter.⁶ Ytterligere begrepsavklaringer vil jeg foreta videre i oppgaven. I sitater der jeg endrer en bokstav for å få en bedre sammenheng i teksten, vil jeg bruke tegnene: [], for å tydeliggjøre at jeg har gjort en endring på sitatet.

1.2 Problemstilling

Det er mange måter å gripe an tematikken eldre og åndelig behov. Jeg ønsker i denne oppgaven å arbeide med hvordan diakonen i sjelesorgssamtalen kan imøtekomme den eldres åndelige behov gjennom åndelig omsorg. Min hovedproblemstilling vil være:

Hvilke åndelige behov har eldre og hvordan kan diakonen imøtekomme disse behovene i det sjelesørgeriske rom?

Første del av problemstillingen kan forstås som et empirisk spørsmål. Jeg har imidlertid ikke valgt en empirisk metode, men vil i stedet løse dette ved å hente materiale fra sekundærkilder som er basert på empirisk undersøkelse. Jeg vil da bruke publikasjoner fra Statistisk sentralbyrå (SSB), Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA),⁷ og materiale fra Margareth Bondevik sine studier knyttet til eldste eldre.⁸ For å kunne svare på en slik problemstilling er det en rekke ting jeg må skaffe meg kunnskap om. For det første vil det være viktig å ha kunnskap om hva som kjennetegner gruppen eldre. For å kunne imøtekomme eldres åndelige behov, er det en nødvendighet å kartlegge hva som er særpreg for denne aldersgruppen i forhold til andre livsfaser. Første underproblemstilling blir dermed:

Hva kjennetegner den livsfasen som kalles alderdommen?

⁵ Eksempelvis knyttet til ulike former for tap og behovet for et tilbakeblikk på livet.

⁶ Knyttet til begrepsbruk vil jeg ettersom *konfident* er ordet som brukes i ulik sjelesorglitteratur, bruke dette ordet om den som kommer til sjelesorg.

⁷ Publikasjonene jeg velger å bruke er "Seniorer i Norge" av Ugreninov (SSB), "Se der hacker bestefar, eller bestemor på anbud" av Danielsen og Valset (NOVA) og "Ensomhet og lokalmiljø" i *Eldre år, lokale variasjoner. Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) – runde 1* av Thorsen og Blekesaune.

⁸ Margareth Bondevik har skrevet boka *De eldste eldre. Erfaringer og refleksjoner*. som bygger på to studier hun har gjort knyttet til eldre over 80 år i Norge.

Videre vil det være relevant å finne ut hva åndelige behov innbefatter og hvordan det kan forstås i en diakonal kontekst. Dette vil være et nødvendig fundament i arbeidet med hvordan man kan møte åndelige behov. Andre underproblemstilling blir ut fra dette:

Hvordan forstås åndelige behov i en diakonal kontekst?

At den eldres åndelige behov skal imøtekommes i det sjelesørgeriske rom, forutsetter at man har kunnskap om hva kristen sjelesorg er. Setter man kjennetegn på eldre i sammenheng med sjelesorgens rammer og innhold, kan utfordringene som kan foreligge i en sjelesorgsamtale med eldre bli synliggjort. Tredje underproblemstilling blir dermed:

Hva menes med kristen sjelesorg og hvilke utfordringer stilles den overfor i møte med eldre?

1.3 Materiale og metode

Ettersom oppgavens kontekst er den lokale menighet der åndelige behov og sjelesorg står sentralt, vil det være relevant å benytte teologisk litteratur. Dette blir derfor en av hovedgruppene fagstoff oppgaven vil være bygget på.⁹ Andre hovedgruppe blir bestående av ulike fagretninger. Sykepleiefaget har i stor grad belyst viktigheten av åndelig omsorg. Mye av dette materialet vil jeg derfor hente fra sykepleiefaglig litteratur, samtidig som jeg også vil bruke faglitteratur for helsearbeidere knyttet til dette emnet.¹⁰ Hva som kjennetegner alderdommen og hvilke åndelige behov eldre kan ha, vil jeg både hente kunnskap om i psykologien, i sykepleiefaget, i faglitteratur for helsearbeidere og i ulikt materiale fra NOVA og Statistisk sentralbyrå.¹¹

Jeg vil i oppgaven bruke den hermeneutiske metode. Dette muliggjør en dypere forståelse av problematikken. Nils Gilje og Harald Grimen beskriver den hermeneutiske sirkel som ”det forhold at all fortolkning består i stadige bevegelser mellom helhet og del, mellom det vi skal fortolke, og den kontekst det fortolkes i, eller mellom det vi skal fortolke, og vår egen forforståelse.”¹² De hevder videre at helheten og delen er gjensidig avhengig av hvordan den andre fortolkes, der konteksten igjen er gjensidig avhengig av hvordan fenomenet fortolkes.¹³ Første del av oppgaven velger jeg å dele opp i tre deler. I det andre kapittelet vil jeg se på eldre og aldring, i tredje kapittel på åndelige behov, før jeg i fjerde kapittel ser på sjelesorg. I første del av oppgaven gjør jeg rede for teorien, mens jeg deretter drøfter dette i kapittel 5 der jeg ser på

⁹ Jeg vil særlig bruke Helge Kjær Nielsens *Han elskede os først. Om den bibelske begrunnelsen for diakoni*, Berit Okkenhaugs *Når jeg ser ditt ansikt. Innføring i kristen sjelesorg* og Leif Gunnar Engedals ”Sjelesorgens teologiske forankring og egenart: bidrag til refleksjon” i *Tidsskrift for sjelesorg*, ”Basic functions of pastoral care and counseling” i *Restoring life in Christ. Dialogues of care in christian communities. An african perspectiv* og ”Utvikling av sjelesørgerisk kompetanse. Refleksjoner og perspektiver” i *Tidsskrift for sjelesorg*. Se litteraturliste for ytterligere litteratur jeg har brukt.

¹⁰ Jeg vil særlig bruke Margareth Bondeviks *De eldste eldre. Erfaringer og refleksjoner*. Se litteraturliste for ytterligere litteratur jeg har brukt.

¹¹ Se litteraturliste for mer spesifikke litteraturhenvisninger.

¹² Gilje og Grimen 2007:153

¹³ Gilje og Grimen 2007:153

tematikken i en større helhet og sammenheng. I forhold til den hermeneutiske metode betyr dette at min drøfting av teori knyttet til tre ulike tema, hele tiden må sees i sammenheng med hovedproblemstillingen min. Samtidig må hovedproblemstillingen min hele tiden sees i lys av enkeltdelene som denne består av. Konteksten, som er diakonien og sjelesorgen i den lokale menighet, påvirker igjen hvordan tematikken skal fortolkes, noe som jeg vil forsøke å synliggjøre i drøftingsdelen. utfordringer i forhold til dette er at jeg vil bruke litteratur fra ulike fagretninger for å belyse de tre hovedtemaene. Ettersom eksempelvis diakoni og sjelesorg i stor grad bygger på teologi, vil dette ha en normativ basis. Litteratur om eldre og åndelige behov, har igjen et empirisk utgangspunkt. Jeg må vurdere hvordan den empiriske litteraturen svarer på de gyldige normene innen diakonal og teologisk kontekst. Det er derfor nødvendig at jeg forholder meg kritisk analyserende til litteraturen jeg trekker inn, der jeg samtidig hele tiden er bevisst min egen påvirkning der fokuset er en saklig fremstilling. Det er etter min mening nødvendig med kunnskap fra ulike fagretninger som et supplement til diakonien og teologien, for å få tilstrekkelig kunnskap relatert til Eldres åndelige behov i møte med sjelesorg.

1.4 Disposisjon

I kapittel 2 vil jeg ta for meg ulike former for alderskategoriseringer, hvilke utfordringer det kan stille for eldre å leve i et samfunn som er i stadig utvikling, og kort om hva som kjennetegner eldre i Norge knyttet til økonomi, bolig og fritid. Jeg ser videre på verdier og holdninger i forhold til eldre, psykologisk og sosial aldringsteori i denne livsfasen, nettverk og sosial forankring, før jeg til sist ser på ulike tap som kan være reelle for mange eldre.

I kapittel 3 vil jeg forsøke å foreta en begrepsavklaring knyttet til åndelige og eksistensielle behov og åndelig omsorg. Jeg vil se på hva som kjennetegner Eldres religiøsitet i Norge, for så å beskrive hvordan psykologiske gudsbilder kan være annerledes enn teologiens og Bibelens Gud. Videre vil jeg ta for meg hvilke eksistensielle utfordringer som kan være reelle i alderdommen, der jeg særlig vil fokusere på møtet med døden, lidelse, meningsløshet, skyldfølelse, sykdom og død.

Kapittel 4 velger jeg å dele opp i to hoveddeler. Jeg vil i første del av kapitlet se på hva som kjennetegner diakoniens teologi, før jeg videre ser på sjelesorgens teologi og dens kjennetegn. Knyttet til sjelesorgens teologi vil jeg først redegjøre for Engedals tredelte struktur med perspektivene deus adventus, communio og imago dei, før jeg peker på hvilke hovedfunksjoner en sjelesørger kan ha. I andre del av kapittel 4, vil jeg trekke frem ulike bestanddeler i sjelesorgen og hvilke kompetansekrav som kan stilles til sjelesørgeren. Jeg vil da først se på sjelesorgens mål, for så å redegjøre for fem ulike kompetansefelt som er nødvendige å inneha

og jobbe mot for den enkelte sjelesørger. Jeg vil videre vurdere hvordan kultur, miljø og bakgrunn både kan påvirke konfident og sjelesørger, før jeg til sist ser på Bibelen, salmeboka, bønner og ritualenes plass i sjelesorgen.

I kapittel fem vil jeg drøfte hvordan diakonen kan imøtekomme eldres åndelige behov i sjelesorgen. Her vil jeg drøfte aspekter jeg har kommet frem til i redegjørelseskapitlene. Jeg har valgt å dele opp drøftingen i fire hoveddeler. Første del har overskriften *sjelesorgens utgangspunkt*, og jeg vil her ta for meg ulike faktorer som er relevante å ha kjennskap til i det første møtet med konfidenten. Andre del har overskriften *tilbakeblikk på livet*, og jeg vil under dette punktet trekke frem åndelige behov som kan synliggjøres gjennom tilbakeblikket på livet. Jeg vil som en del av dette se på hvordan sjelesorgen kan imøtekomme disse behovene. I tredje del, som har overskriften *kriser og lidelse*, vil jeg vurdere hvordan sjelesørgeren kan møte ulike åndelige behov knyttet til kriser og lidelse. Fjerde del, som har overskriften *håp, glede og livsmot*, tar for seg disse sentrale aspektene som viktige mål i sjelesorgen i forhold til åndelige behov.

Jeg vil til slutt i kapittel 6, som er avslutningskapittelet, komme med et sammendrag av oppgaven og en refleksjon over hva som eventuelt kan arbeides videre med.

2 Eldre og aldring – muligheter og utfordringer

Jeg vil i dette kapittelet se på alder som fenomen, der jeg vil belyse ulike former for eldre. Dette ønsker jeg å gjøre for å synliggjøre at det er flere faktorer man må ta med i betraktningen for å vurdere alder. Jeg vil deretter beskrive noen av utfordringene som eldre stilles overfor i et samfunn i stadig utvikling. Eldre har gjennom sine liv vært del av en stor samfunnsutvikling på mange områder. Dette kan oppleves positivt, men det kan også innebære utfordringer. Ved hjelp av statistikk over hvordan eldre i Norge har det relatert til økonomi, bolig og fritid, vil jeg forsøke å få en bedre oversikt over hvordan eldre bruker tiden sin og i hvilken grad økonomi og boligsituasjon spiller inn. Jeg vil videre si noe om hvordan verdier og holdninger til eldre formidles på ulike måter i Norge i dag. Min opplevelse er at eldre på mange måter fremstilles unyansert i mediene, der det å bli eldre ofte formidles som noe negativt. Etter dette vil jeg se på psykologisk og sosial aldringsteori knyttet til alderdommen som livsfase, ettersom jeg anser det som sentralt å kjenne til aldringens psykologiske og sosiale konsekvenser for møtet med eldre i sjelesorgen. Jeg vil særlig vektlegge Eriksons psykososiale aldringsteori. Etter dette vil jeg redegjøre for nettverk og sosial forankring i forhold til eldre, grunnet at ensomhet kan være en utfordring for mange eldre. Jeg vil til slutt i kapittelet ta for meg ulike former for tap som eldre kan møte på i alderdommen. Å trekke frem tapsaspektet anser jeg som sentralt, ettersom tap er et av kjennetegnene på alderdommen.¹⁴ Jeg ønsker å belyse disse ulike faktorene for å synliggjøre noe av konteksten eldre lever i, og for i større grad å forstå hva alderdommen kan innebære, særlig knyttet til eldres åndelige behov. Dette er et viktig fundament for å kunne ha forutsetning for å møte den enkelte eldre i sjelesorgen på en god måte. Stoffet som kommer i denne delen, er særlig relatert til første delproblemstilling: *Hva kjennetegner den livsfasen som kalles alderdommen?*

2.1 Alder – et komplekst fenomen

Alder er et fenomen som kan vurderes forskjellig, avhengig av hvilket perspektiv man tar. Vi kan ut fra fem ulike alderskategorier forstå at aldring har ulike kjennetegn. Sammen kan de ulike kategoriene gi en bedre helhetlig forståelse av alder.

Margareth Bondevik redegjør for fenomenet alder i boken *De eldste eldre. Erfaringer og refleksjoner*. Hun hevder at *kronologisk alder* i dag er den mest sentrale kategorien av alder. Kronologisk alder betegner de årene som har gått fra starten av livsløpet til der man er i dag. Denne aldersinndelingen betegner kun antall år man har levd, og er ingen indikator på

¹⁴ Bondevik 2000:90

funksjonsnivå. Grunnen til at denne aldersinndelingen er den som i dag har størst plass kan være vårt tidsorganiserte samfunn, der alder står sentralt når man tildeles rettigheter og plikter (eksempelvis stemmerett eller rett til pensjon). *Funksjonell alder* var tidligere langt viktigere enn kronologisk alder, og regnes etter egenskaper og funksjonsnivå. *Kroppslig alder* vises derimot gjennom kroppslige kjennetegn som eksempelvis rynker, redusert syn og muskelstyrke. Det har vært forsøkt å beregne hva som er normalt til ulike aldersgrupper, men det har ikke vært mulig å finne en god målestokk. Et sentralt aspekt ved kroppslig aldring, er avtakende fysisk kapasitet.¹⁵ *Psykologisk alder* omhandler ”evnen til å tilpasse seg den kroppslige aldringen”.¹⁶ Det kan omhandle selvbilde, personlighet, følelsesliv, hukommelse, intelligens og læreevne. Hvordan disse ulike kjennetegnene endres med alderen er vanskelig å måle, og en psykologisk alder er umulig å sette. Psykologisk alder omhandler imidlertid også hvor gammel man føler seg. Mange eldre kan eksempelvis føle seg unge. *Sosial alder* er den siste av de fem ulike typene av aldre. Sosial alder er et ”mål på evnen til å mestre de krav samfunnet stiller”.¹⁷ Denne alderen viser seg gjennom sosiale kjennetegn i ulike sosiale roller som eksempelvis roller i familie, jobb eller naboskap.¹⁸

Bondevik understreker følgende om sammenhengen mellom de ulike formene for aldre: ”Selv om en bruker begrepet alder i forskjellige betydninger, henger disse nøye sammen og påvirker hverandre.”¹⁹ De ulike forståelsene av alder synliggjør altså at aldersbegrepet er sammensatt. Både kronologisk, funksjonell og kroppslig alder er viktige perspektiver på fysisk aldring. Psykologisk og sosial alder innebærer endringer i individet som helhet og den enkeltes forhold til omgivelsene. De ulike alderskategoriene oppfatter jeg som viktige redskaper knyttet til det å kunne møte den enkelte eldre på en god måte, og jeg vil komme tilbake til disse i drøftingskapittelet.

Ettersom kronologisk alder i dag er den form for alder som står mest sentralt, vil jeg se kort på én form for inndeling av kronologisk alder. Det finnes ulike typer av slike inndelinger der Bondevik bruker en inndeling hvor hun samler de eldste eldre i en egen hovedgruppe. Personer som er eldre enn 80 år, omtales som de eldste eldre. En slik inndeling kan brukes som et redskap når man skal forberede tiltak mot eldre. Dette fordi behovene i de ulike fasene *kan* være forskjellige. En som akkurat har blitt pensjonist vil kunne ha andre behov enn en som har rundet

¹⁵ Gjennomsnittlig 1 prosent per år fra 25 års alder.

¹⁶ Bondevik 2000:20

¹⁷ Bondevik 2000:22

¹⁸ Teksten i dette og de to neste avsnittene bygger på Bondevik 2000:13-23

¹⁹ Bondevik 2000:23

100 år. Det er imidlertid viktig å ta med aspektet om at eldre er en mangfoldig gruppe, og Bondevik påpeker at:

”Det eneste de eldste gamle har til felles, til forskjell fra andre grupper, er fase i livsløpet og alderspensjon. Det er intet som tyder på at personer i aldersgruppen 80-100 år er mer innbyrdes like enn for eksempel personer i aldersgruppen 40-60 år. Snarere tvert imot.”²⁰

Eldre betegnes ofte som en til dels homogen gruppe, men dette er noe som må nyanseres. Som vi ser i sitatet betyr ikke nødvendigvis det å ha lik kronologisk alder at man er mer like på andre områder enn hvilken livsfase man befinner seg i. Ettersom alder ikke opphever ulikheter man har fra før kan det derimot være større mulighet for ulikheter enn likheter blant gruppen eldre. Selv om eldre som gruppe er mangfoldig, kan Bondeviks kategorisering av eldre og de eldste eldre, benyttes som et redskap i å tilpasse tiltak til eldre i ulike aldre. Det er imidlertid viktig å ta med i betraktningen det mangfold som finnes blant eldre.

Både ut fra de ulike forståelsene av alder, og ut fra at eldre som gruppe er svært mangfoldig, gir dette utfordringer når vi skal finne felles kjennetegn på gruppen eldre. Et eksempel på feiltakelse, er at ”de fleste eldre er syke”. Som ellers i livet kan naturligvis også redusert fysisk helse variere blant eldre. Nils Chr. Gulmann skriver at ”De fleste gamle er ikke syke, men de fleste syke er gamle”.²¹ Og dette kan understreke et viktig poeng. Selv om økt alder gjennomsnittlig sett medfører større risiko for sykdom, betyr ikke dette at *alle* eldre er syke.²² Mangfoldet gjør at man må være bevisst nyansene.

2.2 Eldres relasjon til et samfunn i utvikling

Mange eldre har gjennom sine liv vært gjennom en omfattende historisk utvikling. Det norske samfunn har utviklet seg fra å være et tradisjonelt bondesamfunn til å bli en moderne industrialisert og velstående velferdsstat. Mange av de eldre har også selv bidratt til denne utviklingen. Eksempler på historiske forandringer kan være da elektrisiteten kom, da den første bilen kom på markedet og da kvinner fikk sin stemmerett i 1913. Mange eldre har dessuten gjennomlevd to verdenskriger som de har vært involvert i på ulikt vis. Mange eldre svarer at da vaskemaskinen kom var den største hendelsen i deres liv i forhold til den teknologiske utviklingen. Det 20. århundres økonomiske, sosiale og teknologiske utvikling har vært med på å endre et samfunn og menneskers hverdag på mange måter.²³ Å ha vært vitne til så store endringer, kan påvirke hvordan man ser på dagens Norge. Noen vil verdsette at vi i dag har bedre økonomi og levekår. For andre kan det å ikke ha hatt råd til sko som konfirmant medføre

²⁰ Bondevik 2000:13

²¹ Gulmann 1992:15

²² Bondevik 2000:14

²³ Bondevik 2000:14-15

at man kan bli frustrert over en ”bruk og kast”-mentalitet i samfunnet. Bondevik sier følgende om konsekvensen av dette for møtet mellom ulike aldersgrupper: ”Denne ulikheten i erfaringsbakgrunn danner, naturlig nok, grunnlag for kulturelle forskjeller mellom eldre og yngre mennesker. Referanserammen er forskjellig.”²⁴ En bevissthet rundt denne kulturelle forskjellen blir viktig.

Astrid Nøklebye Heiberg skriver i sin bok *Endring og undring* om hennes forhold til teknologiens utvikling. Hun har passert 70 år og skriver om hvordan hun har vært utfordret av datamaskinenes inntog, særlig i arbeidslivet. Hun skriver: ”Hva skal vi gjøre med det? PCene er der, de mer og mer avanserte mobiltelefonene er der. Vi kan godt si Stopp-verden-jeg vil-av. Problemet er bare at da er det vi som stopper. Resten av verden går videre.”²⁵ Dette er et eksempel på hvordan teknologien kan skape utfordringer. For noen kan teknologiens fremtog medføre en mindreverdighetsfølelse der de ikke har mulighet til å følge med i tiden. Å vokse opp omringet av teknologi medfører en helt annen forståelse og kunnskap enn en som ikke er oppvokst med dette. Å forsøke å sette seg inn i den eldres historie og bakgrunn, vil gi større forutsetninger for å kunne forstå og møte den enkelte på en god måte.²⁶

2.2.1 Gruppen eldre i Norge

Statistisk sentralbyrå ga i 2005 ut publikasjonen *Seniorer i Norge* med formålet å belyse viktige områder i seniorennes hverdagsliv.²⁷ Den formidler at forventet levealder har hatt en jevn økning i mange år, og vil med stor sannsynlighet fortsette å øke i årene fremover. Innvandringsoverskudd, fruktbarhet og dødelighet er faktorer som påvirker den nasjonale veksten.²⁸ Dette vil derfor føre til en stor økning av eldre i Norge.

Økonomi, bolig og fritid

SSBs undersøkelse viser at eldre i liten grad har vanskelig eller svært vanskelig for å få endene til å møtes (kun 6 % av eldre over 67 år). Dette sammenlignet med aldersgruppen 30 til 49 år. Det betyr imidlertid ikke at eldre generelt sett har god råd. Husholdningsinntekten reduseres etter fylte 67 år, ettersom få er yrkesaktive etter pensjonsalder.²⁹ Knyttet til boligsituasjon peker SSB på at eldre i 1980 var den gruppen som bodde i mest umoderne og dårlige boliger. De understreker at dette ikke er et faktum lenger. I dag bor de aller fleste eldre godt. De bor

²⁴ Bondevik 2000:15

²⁵ Heiberg 2009:194

²⁶ Jeg kommer tilbake til dette under 4.2.3

²⁷ Publikasjonen er redigert av Ugreninov og har ulike forfattere til ulike kapitler. Jeg vil bruke materiale fra publikasjonens sammendrag, fra kapittel 1 og 2 som er skrevet av Ugreninov og fra kapittel 4 som er skrevet av Våge. *Eldre* regnes i undersøkelsene fra 67 år og eldre. <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

²⁸ Ugreninov 2005:11+23, <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

²⁹ Ugreninov 2005:11+35, <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

gjennomsnittlig romslig, og færre bor i fuktige og kalde boliger. I forhold til fritid, har eldre mer fritid og bruker mindre tid på inntektsgivende arbeid. De bruker mer tid på fritidsaktiviteter og mer tid på husarbeid. Eldre bruker også mer tid på søvn og måltider etter fylte 67 år. 1 time og 45 minutter per dag er gjennomsnittet for sosialt samvær for eldre over 67 år. I dette regnes også telefonsamtaler. Dette er et høyere gjennomsnitt enn yngre aldersgrupper.³⁰ Disse tallene formidler en status av Eldres situasjon knyttet til noen utvalgte faktorer. Et gjennomsnittlig mål kan gi et bilde der variasjonene naturligvis kan være mange innad i gruppen eldre.

2.2.2 Verdier og holdninger i møte med eldre

Bondevik skriver om sammenhengen mellom eldre og verdier. Hun hevder at hva det vil si å være gammel, defineres av hvilke verdier som er gjeldende i et samfunn. I det vestlige samfunn settes ”produktivitet, aktivitet, effektivitet, nytte, ungdom og skjønnhet”³¹ høyt. Personer som representerer disse verdiene, blir høyt verdsatt og får sosial anerkjennelse. Slikt sett står verdier og menneskesyn i en tett kobling. Mennesket verdsettes etter i hvilken grad man kan representere gjeldende verdier. Reklame er et eksempel på hvordan samfunnets verdier synliggjøres. Bondevik trekker frem kosmetikkreklamen til Ponds som tydeliggjør dette: ”Ingenting er styggere enn din første rynke”.³² Reklamen synliggjør at det å være ung og vakker er idealer som står sentralt, og det motsatte kan dermed forstås som uønsket.³³

Samfunnets verdier er også noe som synliggjøres i nyhetsbildet generelt. NOVA tok i 2004 en gjennomgang av aviser på bestilling av Statens seniorråd. Her vises det til at eldre ikke fremstilles som den mangfoldige gruppen de er, men at de beskrives som to ytterligheter. Forskningsresultatene viser at det er vanlig å dramatisere stoff om eldre for at det skal få oppmerksomhet i media.³⁴ Dermed presenteres enten stoff om eldre som ”[d]en totale lykke, eller [som] den totale ulykke”.³⁵ Enten kan vi lese om 100-åringen som gikk Birkebeineren,³⁶ eller vi får beskrevet hvordan eldre vanskjøttes på norske sykehjem. Ifølge NOVAs undersøkelse, er det ofte slik at når eldre beskrives som unike med spesielle bragder, fremstilles dette som det motsatte av det som er vanlig når man er eldre.³⁷ Verdier som at eldre ikke er aktive eller spreke, kan dermed formidles når det overfokuseres på spesielle enkeltbragder.

³⁰ Ugreninov 2005:11-12 og Våge 2005:49+53-55, <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

³¹ Bondevik 2000:60-61

³² Bondevik 2000:61

³³ Teksten i dette avsnittet bygger på Bondevik 2000:60-61

³⁴ Danielsen og Valsset 2004:42, http://www.reassess.no/asset/521/1/521_1.pdf

³⁵ Danielsen og Valsset 2004:42, http://www.reassess.no/asset/521/1/521_1.pdf

³⁶ Heiberg 2009:55

³⁷ Danielsen og Valsset 2004:42, http://www.reassess.no/asset/521/1/521_1.pdf

Bondevik hevder at holdninger kan medføre ”en tilbøyelighet til å reagere på en bestemt måte overfor ting, personer eller grupper”.³⁸ Holdninger kan med andre ord beskrives som verdier synliggjort i praksis: Verdiene styrer våre holdninger. Begrepsbruk, oppslag i media og prioriteringer av helsetilbud kan være måter samfunnets holdninger kommer til uttrykk.³⁹ Verdier og holdninger er altså sterkt sammenbundet.

Jan Erik Ruth skriver at det har blitt påstått at vi unngår samhandling med eldre fordi de ”minner oss om livets forgjengelighet, om sykdom og død”.⁴⁰ Han skriver også at døden er til dels tabubelagt der vi språklig sett omskriver døden med andre ord, som at ”han sovnet inn” eller ”hun ble kalt hjem”.⁴¹ Selv om påstanden kan oppfattes som generaliserende, peker Ruth på hvilken status alderdommen har. Eldre blir betraktet som ”skyggen av livet” der idealet er å være ung. Samtidig gjør mange det motsatte av å unngå samhandling med eldre, enten det kan være i form av å jobbe for dem og med dem, eller sosialt samvær på ulike måter.

2.3 Psykologisk og sosialaldringsteori

Ingen teorier i dag klarer å sammenfatte de omfattende endringene på ulike plan når man eldes. I de fleste livsprosesser skjer det forandringer, alt fra genetisk og fysiologisk til psykologisk, sosialt og åndelig.⁴² Jeg vil her fokusere på psykologisk og sosial aldring.

2.3.1 Psykologisk aldringsteori

Tor Inge Romøren definerer psykologisk aldring som ”endringer i evnen til å lære og løse problemer, endringer i hukommelse og i intelligens.”⁴³ Han hevder at forskning viser at hukommelsen svekkes med alderen, og at eldre trenger mer tid på å løse intellektuelt krevende oppgaver enn tidligere. Selvbildet endres også, men personligheten holdes relativt stabil gjennom livsløpet. Det viser seg at de negative holdningene til eldre som kan vises i samfunnet, ofte påvirker eldre og medfører at de tenker mindre positivt om seg selv enn før.⁴⁴ Dette sammenfatter kort hvordan eldre psykologisk sett preges av en økt alder.

Personlighetsutvikling i eldre år

Erik H. Erikson er en kjent psykoanalytiker som har fremstilt de mest fremtredende psykososiale utfordringer og utviklingsoppgaver i ulike alderstrinn. Erikson beskriver at eldre møter en hovedutfordring som han benevner ”integritet kontra fortvilelse”.⁴⁵ I tilbakeblikket på livet, står

³⁸ Bondevik 2000:60

³⁹ Bondevik 2000:60-61

⁴⁰ Ruth 1987:85

⁴¹ Ruth 1987:85

⁴² Bondevik 2000:30

⁴³ Romøren 2008:31

⁴⁴ Romøren 2008:31

⁴⁵ Fossan og Raaheim 2001:42

mange eldre i en konflikt mellom en følelse av å inneha en egen identitet versus en følelse av nederlag over ikke å ha lyktes med oppgaver, forventninger og ambisjoner som man i yngre år hadde planer om. Det positive resultatet som kan komme ut av denne kampen er *visdom*. Forutsetningen for dette er at ”jeg-kriser”⁴⁶ gjennom livet, har blitt omformet og bearbeidet på en positiv måte. Slik kan sammenheng og mening i ”jeg-opplevelsen”⁴⁷ skapes og sikre integriteten i de eldre år.⁴⁸ Jeg vil i drøftingsdelen komme tilbake til Eriksons begrep.

2.3.2 Sosial aldringsteori

Romøren definerer sosial aldring ved at den ”omfatter endringer i sosiale roller”.⁴⁹ Når man går ut av arbeidslivet og blir pensjonist, får det konsekvenser for hvilke sosiale roller man har. Dette gjelder også i familieliv, der nye roller som besteforeldre eller olderforeldre blir en realitet for mange. Sosial aldring kan variere, noen blir pensjonister, noen blir pasienter eller pleietrengende, og noen blir besteforeldre eller olderforeldre. Ingenting er selvsagt eller forutsigbart og den sosiale aldringen er i dag mer mangfoldig enn tidligere.⁵⁰

2.4 Nettverk og sosial forankring

Å oppleve lykke er for mange å ha et godt sosialt liv og en god helse. Motsetningen til å ha et godt sosialt liv, er ensomhet. Ensomhet, alenehet og sosial isolasjon er ord som brukes om hverandre relatert til denne tematikken. Begrepenes innhold er imidlertid forskjellig, og en begrepsavklaring er her nødvendig. L.A. Peplau og D. Perlman definerer *ensomhet* som ”en negativ følelse, en opplevelse av et gap mellom den sosiale kontakt man har og den man ønsker”.⁵¹ Ensomhet er altså en subjektiv opplevelse, og kan ikke brukes som en beskrivelse av hvilke sosiale relasjoner som faktisk foreligger. Man kan ha lite kontakt med andre uten å føle seg ensom, og man kan ha et stort kontaktnett og mye sosial interaksjon og likevel føle seg ensom. Begrepet *sosial isolasjon* og *alenehet* kan i stedet benyttes for å beskrive en faktisk mangel på sosialt samvær. Begrepet beskriver en mangel ved en persons sosiale nettverk, der ”personen har få kontakter og/eller sjelden kontakt med dem”.⁵² Ensomhet bestemmes altså ikke av hyppigheten av kontakt, men kvaliteten i relasjonene, preferanser og ambisjonsnivå.⁵³

I følge Bondevik er det ikke kronologisk alder som er det som avgjør om man føler seg ensom eller ikke. Yngre aldersgrupper er like utsatt som gruppen eldre i det å bli ensomme. Hun

⁴⁶ Fossan og Raaheim 2001:43

⁴⁷ Fossan og Raaheim 2001:43

⁴⁸ Teksten i dette avsnittet bygger på Fossan og Raaheim 2001:42-43

⁴⁹ Romøren 2008:31

⁵⁰ Romøren 2008:31

⁵¹ Det finnes en rekke ensomhetsdefinisjoner, men Paplau og Perlman gjennomgikk i 1982 12 av ensomhetsdefinisjonene, og den nevnte definisjonen er en sammenfatning av disse.

⁵² Thorsen og Blekesaune 2006:93, http://www.reassess.no/asset/2362/1/2362_1.pdf

⁵³ Teksten i dette avsnittet bygger på Thorsen og Blekesaune 2006:93, http://www.reassess.no/asset/2362/1/2362_1.pdf, og Thorsen 1987:61

understreker imidlertid at dette er noe som ikke må overskygge at mange eldre *føler* seg ensomme, ettersom ensomhet er en subjektiv opplevelse.⁵⁴ NOVAs rapport fra 2006 sammenfatter noen faktorer som medfører risiko for ensomhet. De trekker frem at familiesituasjon og helse i særlig grad utgjør sentrale faktorer knyttet til ensomhet. Aleneboende er i større grad ensomme fremfor de som lever i samboer- eller ekteskap. Rapporten formidler at enker og enkemenn er de som er mest ensomme. Videre understreker forskningen at de som sliter med psykiske problemer er langt mer ensomme enn andre, samtidig som fysisk helsesvikt også øker risikoen for ensomhet.⁵⁵ Ettersom tap av relasjoner og helse i større grad enn tidligere i livet er et faktum, understreker dette at eldre oftere opplever ensomhet. Det er samtidig viktig å understreke at nettverk og sosial forankring kan variere sterkt hos eldre. Dette kan skyldes ulik livssituasjon eller fase av alderdommen og at de individuelle forskjellene er mange. ”Ensomhet er en flerdimensjonell tilstand som rommer store variasjoner i kvalitativt innhold, i intensitet, varighet, årsaksforklaringer og framtidsperspektiv” understreker Thorsen.⁵⁶ Mange faktorer som individuelle forskjeller, ulike kontekster og livssituasjoner gjør at ensomhet som fenomen har ulikt innhold i ulike situasjoner. Tiltak rettet mot eldre og ensomhet må derfor være tilsvarende mangfoldige.

Irvin D. Yalom understreker at ”isolasjon gir en følelse av håpløshet”.⁵⁷ Han skiller mellom tre former for isolasjon: interpersonlig, intrapersonlig og eksistensiell isolasjon. *Interpersonlig isolasjon* er det å ikke bli tatt inn i et fellesskap, enten fordi personen selv ikke har evne til å sosialisere seg eller fordi fellesskapet overser den enkelte. *Intrapersonlig isolasjon* omhandler at en person lukker seg inne i seg selv av ulike grunner. Personen kan til tross for at han ikke tilhører en gruppe eller fellesskap, likevel være tilfreds. *Eksistensiell isolasjon* innebærer en mer grunnleggende ensomhet. Det omhandler i større grad det å eksistere. Det kan omhandle hvordan ensomhet kan oppleves som et skille mellom seg selv og andre.⁵⁸ Jeg vil komme tilbake til denne inndelingen i drøftingskapittelet.

2.5 Tap

Å bli eldre kjennetegnes ved en rekke tapsopplevelser. Mange mister ektefelle, venner og slektninger, og noen opplever å bli den siste gjenlevende i sin bekjentskapskrets.⁵⁹ Tap kan forekomme på ulike områder, enten det er tap av helse eller tap av relasjoner. Noen er heldige og

⁵⁴ Bondevik 2000:90

⁵⁵ Thorsen og Blekesaune 2006:102, http://www.reassess.no/asset/2362/1/2362_1.pdf

⁵⁶ Thorsen 1987:66

⁵⁷ Yalom, Irvin D.: *Love's Executioner. And Other Tales of Psychotherapy*, her sitert etter Lie 2002:24.

⁵⁸ Yalom, Irvin D.: *Love's Executioner. And Other Tales of Psychotherapy*, her sitert etter Lie 2002:24.

⁵⁹ Bondevik 2000:90

holder seg friske og får beholde mange rundt seg, mens andre opplever å miste både sine nærmeste og psykisk og fysisk helse.

2.5.1 Fysiske og psykiske tap

Selv om ikke alle eldre er syke, øker sannsynligheten for å pådra seg akutte og kroniske sykdommer med alderen. En norsk undersøkelse viser at 40 % av personer over 80 år hadde dårlig helse, med én eller flere alvorlige sykdommer som gjorde dem pleietrengende. De vanligste helseproblemene blant eldre som bor hjemme er muskel- og skjelettplager, syns- og hørselssvekkelser, høyt blodtrykk og hjertesykdom. Av sykehusinnleggelseser er hjerneslag, hjertesykdom, skader (først og fremst hoftebrudd), kreftsykdommer, lungebetennelse og mage- og tarmsykdommer, de vanligste. Blant personer som bor på sykehjem er aldersdemens og hjerneslag de vanligste sykdommene, men også psykiske lidelser og hjerte- og lungesykdom forekommer hyppig.⁶⁰ Dette gir et bilde av hvilke kroppslige tapsopplevelser som er reelle for mange. Fra å ha hatt et aktivt hverdagsliv med mye fysisk aktivitet og sosialt liv, kan sykdom og dårlig helse redusere hvilke muligheter som faktisk kan foreligge. Det kan gi en opplevelse av tap av kontroll over egen kropp som kan være svært utfordrende. Dette kan særlig gjelde hvis man blir pleietrengende og blir avhengig av andre til hverdagslige gjøremål.

Demens er et eksempel på psykisk tap der hukommelse, oppmerksomhet, læring, tenkning og kommunikasjon svikter og dette medfører at evnen til å mestre dagliglivet også svekkes. Det finnes ulike typer demensdiagnoser, og avhengige av type, varierer det hvor fort demenssymptomene utvikler seg. I aldersgruppen 65-74 år er det en forekomst på 2-3 % som har en demensdiagnose. Over 75 år er 15 % diagnostisert og over 90 år har 35 % en demenstype. Å miste hukommelse, evnen til å kommunisere som før og evnen til å ta vare på seg selv, kan være vanskelig. Depresjon forekommer derfor ofte hos personer med mild eller moderat grad av demens.⁶¹

Generelt sett hevder Kari Kvaal at depresjon er noe som forekommer hyppig i høy alder der det ofte er knyttet til kroniske sykdommer. Hun påpeker følgende om mulige årsaker: ”Depresjon kan sees i forbindelse med tap og en ubearbeidet sorgreaksjon ved tap av venner, ektefelle, helse og funksjonsevne, som er vanlig i eldre år.”⁶² Depresjon kan altså anses som en konsekvens av tap, som vil kunne være en utfordring for mange eldre i alderdommen. Også angst er noe som forekommer hyppig blant eldre. Kjennetegn på angst og depresjon blant eldre kan være lavt

⁶⁰ Romøren 2008:32-33

⁶¹ Berentsen 2008:354-355 + 359

⁶² Kvaal 2008:383

selvbilde, bekymringer og en opplevelse av å være verdiløs og til overs i samfunnet.⁶³ Depresjon kan altså være en konsekvens av ulike tap, samtidig som angst og depresjon kan skyldes en opplevelse av ikke å være av verdi for samfunnet lenger. Dette understreker den sentrale plassen tap, ensomhet og samfunnets verdier og holdninger til eldre har, knyttet til Eldres livskvalitet og opplevelse av hverdagen.

2.5.2 Sosiale og åndelige tap

Sosiale tap kan på den ene siden være en konsekvens av dårlig helse, men det kan også skyldes at ektefelle, venner, søsken og slektninger går bort. Å være den siste gjenlevende i et nettverk kan beskrives som å være sosialt etterlatt. En situasjon som dette, der ingenting lar seg endre, kan gi en særpreget ensomhetsfølelse.⁶⁴

Å miste fysisk og psykisk helse, kan skape hindringer som gjør at man ikke lenger har samme mulighet for å komme seg ut. For dem som alltid har tilhørt et menighetsfellesskap kan det å ikke bidra eller være en del av fellesskapet kjennes som både et sosialt og et åndelig tap. Kanskje har man i tillegg redusert hørsel og syn, og har dermed ikke samme mulighet for å høre andakten på radio eller lese Bibelen lenger. En annen form for sosialt tap kan være å måtte flytte fra hus og hjem. Det å ikke lenger kunne ta vare på hus og hage, der resultatet enten er sykehjem, omsorgsbolig eller leilighet, kan være et tap for mange. Å miste sosiale roller eller rettigheter som man har hatt, for eksempel sertifikatet, er en annen form for sosialt tap.

Samtidig som tap er en sentral del av mange Eldres hverdag, er det viktig å ikke fokusere for ensidig på tap. Det er også viktig å kjenne til hvilke utviklingsmuligheter som finnes i den eldre fasen av livet.⁶⁵ Mennesket er i utvikling helt til det dør. Nyere forskning viser at eldre har en større mulighet enn tidligere antatt til en fortsatt kognitiv utvikling. Har man tilstrekkelig motivasjon, vil man gjennom hele livet kunne lære seg nye ting og utvikle seg.⁶⁶

Jeg har i dette kapittelet sett på ulike aspekter relatert til alderdommen. Å ta med seg de ulike dimensjonene ved alder, kan være gode og nødvendige redskap for å kartlegge den eldre i møte med problemstillingen knyttet til å imøtekomme Eldres åndelige behov i sjelesorgen. Det er imidlertid viktig å være bevisst på at alle alderskategoriene påvirker hverandre og er en del av en helhet. Jeg vil trekke frem disse kategoriene i drøftingskapittelet. Videre er det i møte med eldre, sentralt å være bevisst på mangfoldighetene som finnes. Variasjonene når det eksempelvis gjelder erfaringer, historie og helsetilstand, er like mange som det finnes personer. Dette gjelder

⁶³ Teksten i dette avsnittet bygger på Kvaal 2008:383

⁶⁴ Bondevik 2000:92

⁶⁵ Bondevik 2000:16

⁶⁶ Fossan og Raaheim 2001:7-12

også hvordan den enkelte forholder seg til dagens samfunn og den store utvikling som har funnet sted. Noen kan sette pris på teknologien, mens andre ser den som en utfordring. Det å være bevisst på at eldre kan få en mindreverdighetsfølelse i møte med ny teknologi, vil være viktig kunnskap som sjelesørger. Å sette seg inn i den kulturen den eldre har vært en del av vil dessuten være sentralt, ettersom eldre og yngre mennesker har ulik referanseramme. I møte med samfunnets verdier og holdninger til eldre, kan disse anses å være negative. Samfunnets verdier er knyttet til blant annet produktivitet, ungdom og skjønnhet. For mange eldre, får disse verdiene konsekvenser for hvordan den enkelte ser på sitt egenverd. Dette er derfor viktig å kjenne til knyttet sjelesorgsituasjonen. Ellers kan psykologisk og sosial aldringsteori, peke på ulike faktorer som forteller noe om alderdommens kjennetegn. Kjennskap til disse, vil være viktig for en sjelesørger. Teoriene kan brukes som redskap både relatert til hvilke utfordringer alderdommen kan bringe med seg, samtidig som de kan brukes som hjelpemidler til hvordan man kan hjelpe den enkelte eldre gjennom dilemmaer og utfordringer i denne livsfasen (jmf. Eriksons psykososiale aldringsteori). Jeg vil komme tilbake til Eriksons teori i drøftingskapittelet. Kjennskap til eldre som gruppe kan også være hensiktsmessig å kjenne til, for å få et bedre oversiktsbilde av eldres situasjon. Det samme gjelder nettverk og sosial forankring. Ved å kjenne til risikofaktorer knyttet til ensomhet, kan dette være nødvendig kunnskap for å avdekke og bidra til å møte behov som kan foreligge. Jeg vil i drøftingskapittelet trekke frem Yaloms tre former for isolasjon. Kunnskap om tap vil også være sentralt i forhold til eldre og det sjelesørgeriske møtet. Mange utfordringer er relatert til tap, også når det kommer til åndelige behov. Jeg vil derfor også trekke frem aspekter knyttet til tap i drøftingsdelen.

3 Åndelige behov og åndelig omsorg

I dette kapittelet vil jeg først se på hvordan jeg vil bruke ulike begreper relatert til åndelige behov i oppgaven. Jeg vil ta for meg begrepene eksistensielle og åndelige behov, den eksistensielle og åndelige dimensjon og åndelig omsorg. Å tydeliggjøre dette, anser jeg som sentralt i forhold til oppgavens problemstilling og hvordan jeg forstår denne. Jeg vil videre henwise kort til Hovdenes viktige refleksjon rundt en oppdeling av mennesket i deler eller dimensjoner. Å være bevisst mennesket som helhetlig, er nødvendig selv om man tar tak i den åndelige dimensjonen av mennesket. Samtidig er det i ulike sammenhenger nødvendig å trekke frem ulike enkeltaspekter ved mennesket for å kunne jobbe for at *hele* mennesket skal ivaretas. Jeg vil også se kort på relasjonens viktighet i den åndelige omsorgen, der Hovdenes aspekter knyttet til dette,⁶⁷ underbygger viktigheten av sjelesørgerens kommunikative og relasjonelle kompetanse.⁶⁸ Jeg vil så beskrive eldres religiøsitet ut fra Bondeviks forskning. Her tydeliggjøres viktige poeng i forhold til troens viktige plass i eldres liv. Jeg vil videre ta for meg hvordan gudsbilder kan være viktige å jobbe med relatert til sjelesorg. Gudsbilder er sentralt ettersom sjelesorgen foregår i en diakonal kontekst.⁶⁹ Ettersom troen også innebærer forholdet til Gud, blir gudsbildet dermed også et viktig tema. Etter å ha sett på gudsbilder vil jeg peke på ulike eksistensielle utfordringer som kan være tilstede i alderdommen. Jeg vil se på møtet med døden, lidelse og meningsløshet og skyldfølelse i møte med sykdom og død. Jeg vil beskrive disse ettersom de knyttet til problemstillingen, er svært sentrale. Stoffet som kommer i dette kapittelet, er særlig relatert til andre delproblemstilling: *Hvordan forstås åndelige behov i en diakonal kontekst?*

3.1 Åndelige og eksistensielle behov, åndelig omsorg – forsøk på en begrepsavklaring

Marie Oved definerer i boka *Religion, eksistens og sykepleie*, åndelige og eksistensielle behov. Hun understreker at slike behov kan være knyttet til en religiøs tro, men at det ikke behøver denne tilknytningen.⁷⁰ Slik definerer hun begrepene:

”Åndelige eller eksistensielle behov er [...] mangler eller ønsker, som mennesket måtte have vedrørende livets mening og forholdet til Gud eller en høyere magt. Disse behov er almenmenneskelige og uafhængige af eventuel tilknytning til kirke eller religiøs institusjon.”⁷¹

⁶⁷ Skrevet i et sykepleieperspektiv.

⁶⁸ Jeg vil redegjøre for sjelesørgerens kompetanseområder under 4.2.2.

⁶⁹ Hva en diakonal kontekst innebærer, vil jeg komme tilbake til under begrepsavklaringen i 3.1.

⁷⁰ Oved 2002:23

⁷¹ Oved 2002:23

Definisjonen understreker åndelige og eksistensielle behov sin tilknytning til mening og forholdet til en gud eller høyere makt der det allmennmenneskelige aspektet synliggjøres. Definisjonen er vid i betydningen av å gjelde både de som har en tilknytning til en religiøs institusjon og religion, og de som ikke har det. Ifølge Klara Lie er den åndelige og eksistensielle dimensjonen en indre kraft som gir mening, hensikt og innhold, til alle aspekter ved livet. Dette kan forstås som en vilje og livslyst som er tilstede hos alle – som igjen gir tillit til seg selv, til Gud eller andre, men der mennesker bruker den forskjellig.⁷² Lies definisjon tydeliggjør også den allmennmenneskelige dimensjonen slik som Oved understreker. Oved og Lie bruker imidlertid ulike begreper, der Lie definerer den åndelige og eksistensielle *dimensjonen*, mens Oved definerer åndelige og eksistensielle *behov*. Slikt sett kan Lie og Oved sine forståelser både underbygge hverandre og samtidig utfylle hverandre. De beskriver flere av de samme aspektene, som livets mening, relasjonen til en høyere makt og det allmennmenneskelige aspektet, men har et noe ulikt perspektiv og innhold. Lies definisjon kan sees på som et godt supplement til Oveds definisjon, ettersom hennes forståelse er mer utfyllende.

Eksistensielle behov som et eget begrep, er også noe Lie beskriver. Hun påpeker at eksistensielle behov kjennetegnes ved at de ofte omfatter livsspørsmål som: Hva er meningen med livet? Hun understreker at eksistensielle behov også rommer et ønske om å få svar på livsproblemer eller få ryddet opp i disse. Å finne ut av spørsmålene, er altså et sentralt aspekt ved det eksistensielle behovet. Tilknyttet åndelige behov som eget begrep, trekker Lie frem Katie Eriksson sin beskrivelse av dette. Eriksson forstår åndelige behov som et behov for å forsones med andre, med Gud og med seg selv og sin situasjon. Hun understreker også at åndelige behov kan endres ved å korrigere på den enkeltes livssituasjon. Eriksson har altså en snevrere forståelse, der hennes definisjon gjelder for de som *har* en tilknytning til en religion.⁷³

Forholdet mellom eksistensielle og åndelige behov vil være nødvendig å se på. Ved at både Lie og Oved kobler sammen eksistensielle og åndelige behov/dimensjon i sine definisjoner, forstår vi at begge begrepene står sentralt. Jeg velger å forstå eksistensielle behov som en bestanddel av åndelige behov, der eksistensielle behov samtidig har en sentral plass tilknyttet åndelige behov.

Hans Stifoss-Hanssen og Kjell Kallenberg definerer åndelig omsorg i sin bok *Livssyn og helse. Teoretiske og kliniske perspektiver*. Denne definisjonen er rettet mot helsearbeidere, men det er likevel en definisjon som kan brukes også inn i en menighetssetting. Stifoss-Hansen og Kallenberg er opptatt av at åndelig omsorg handler om å starte der brukeren er. Fokuset er ikke å

⁷² Lie 2002:26

⁷³ Lie 2002:26-27

ta utgangspunkt i en bestemt religion, men i den enkelte personen. Lytting og innlevelse er derfor viktig.⁷⁴ Åndelig omsorg forstås i definisjonen deres slik:

”det å være oppmerksom på brukerens eksistensielle spørsmål og ressurser, å lytte til den mening disse har i brukerens livshistorie, og å assistere brukeren i hans/hennes arbeid med eksistensielle spørsmål, med utgangspunkt i hans/hennes eget livssyn.”⁷⁵

Ved å bruke en slik definisjon av åndelig omsorg sammenfattes både de åndelige og de eksistensielle behov, der fokuset blir å lytte og være oppmerksom på den enkeltes historie, spørsmål og livssyn. Dette vil være viktige aspekter også inn i det sjelesørgeriske rom, for å møte den enkeltes åndelige og eksistensielle behov.

Både Lie, Oved, og Stifoss-Hanssen og Kallenberg, tydeliggjør ulike behov det kan være viktig å ta hensyn til i sjelesorg. Jeg tror derfor en kombinasjon av disse definisjonene vil være nyttig. I et sjelesørgerisk øyemed har definisjonen av åndelig omsorg et fokus på å ta utgangspunkt i konfidenten, se på hvilke ressurser som foreligger rundt og hos den enkelte, å ta utgangspunkt i livshistorien og fokusere på den enkeltes behov. På en måte kan man forstå definisjonen som sammenfattende med hensyn til hvordan man i sjelesorgen kan møte de åndelige og eksistensielle behov som kan foreligge hos den enkelte. Til tross for at forståelsen av de åndelige og eksistensielle aspektene i følge Lie og Oved ikke er knyttet til religion som en forutsetning, velger jeg likevel å forstå de åndelige og eksistensielle aspektene knyttet til den kristne tro. Dette fordi oppgavens problemstilling foregår i en diakonal kontekst, noe som innebærer at den kristne tro er fundamentet og rammen for praksis. Når man møter en konfident i en diakonal kontekst, er det viktig å ta utgangspunkt i den åndelige dimensjonen fordi diakonien er forankret i Bibelens og teologiens Gud. En diakonal kontekst gir derfor en bestemt normativ retning, også for sjelesorgen. Jeg vil i oppgaven bruke begrepene åndelig omsorg og sjelesorg i samme betydning.

Gørill Haugan Hovdenes skriver i artikkelen ”Det ”åndelige” er det relasjonelle”, om farene ved en oppdeling av mennesket i deler eller dimensjoner. Forståelsen av inndelingen i den fysiske, psykiske, sosiale og åndelige dimensjonen, har røtter i den gresk-kristne tradisjonen. Å bruke begreper som åndelig omsorg eller menneskets åndelige dimensjon, kan være et eksempel på en reduksjonistisk tilnærming. Hovdenes understreker at ”[å]ndelig omsorg umulig [kan] skilles fra fysisk, psykisk og sosial omsorg, fordi de opptrer samlet og integrert og danner et hele. Legeme og ånd kan umulig skilles ad.”⁷⁶ I en sykepleiesetting understreker hun at der ikke alle aspekter tas vare på ved menneskets helhet, kan dette skape pleielidelse.⁷⁷ Hovdenes tydeliggjør gjennom

⁷⁴ Stifoss-Hanssen og Kallenberg 1998:21

⁷⁵ Stifoss-Hanssen og Kallenberg 1998:21

⁷⁶ Hovdenes 1999:56

⁷⁷ Teksten i dette avsnittet bygger på Hovdenes 1999:56+59

dette at det er viktig både med en bevissthet ved bruk av begreper som åndelige behov og åndelig omsorg, men også et fokus på at hele mennesket ivaretas. En fallgrube ved en oppdeling i menneskets dimensjoner, kan medføre at det fokuseres mer på enkelte ”deler” enn andre. En slik oppdeling må derfor brukes med en bevissthet om at de ulike delenes viktighet, samtidig som begrepene må brukes på en nyansert måte med helheten i sentrum.

Andre momenter Hovdenes trekker frem i artikkelen, er viktigheten av relasjonen som en del av den åndelige dimensjonen. Hovdenes fokuserer på sykepleier-pasientrelasjonen, og understreker at møtet fordrer at pasienten selv kan få definere sin virkelighet. Definerer sykepleieren pasientens virkelighet, vil dette være et maktovergrep. Relasjonen må være gjensidig og likeverdig, der sykepleieren må fremstå som en person.⁷⁸ Hovdenes beskriver dette slik:

”Å tre inn i forholdet til pasienten er å motta ham åpent, uten å invadere og erobre hans livsrom, men motta ved å *respektere hverandres grenser*. Kvaliteter som empati, engasjement, ekthet, anerkjennelse, vitalitet, bekreftelse, åpen tillit, tydelighet, respekt og mangfold ivaretar dette.”⁷⁹

At relasjonen og måten en møter hverandre på blir en del av den åndelige omsorgen er et viktig moment som understrekes av Hovdenes. Det relasjonelle er sentralt i sjelesorgens rom, og en relasjonell kompetanse blir viktig for å imøtekomme åndelige behov hos eldre.

3.2 Eldres religiøsitet

Bondevik redegjør for Eldres religiøsitet og formidler at forskning kun sporadisk har kartlagt religionens betydning blant eldre. De studier som er gjort viser imidlertid at for mange eldre er religion som eksistensiell verdi, av stor betydning. En Eldres relasjon til Gud kan oppleves som å gi støtte og styrke, og kan også gi en klar selvoppfatning for den enkelte. At Gud er med gjennom alt, er for mange grunnleggende i troen deres.⁸⁰ Bondevik påpeker at ”[r]eligion representerer både en personlig forpliktelse og sosialpsykologiske prosesser. Gudsforholdet har betydning for identitetsfølelsen.”⁸¹ Ut fra dette kan man forstå hvilken sentral plass religion kan ha blant eldre. At også selvoppfatning og identitet forstås ut fra religionen, er en faktor som synliggjør dette.

Bondevik understreker videre hvordan religionen kan beskytte eldre mot tapsfølelse. Når tidligere roller endres eller forsvinner, opplever mange eldre at relasjonen til Gud likevel står fast. Det viser seg også at eldre kristne personer knytter sin identitet til Gud, der man er akseptert og anerkjent sånn man er, i kontrast til varierende bekreftelse fra andre mennesker. Grunnet

⁷⁸ Hovdenes 1999:57

⁷⁹ Hovdenes 1999:57

⁸⁰ Teksten i dette og de to neste avsnittene bygger på Bondevik 2000:128-129

⁸¹ Bondevik 2000:129

aldringsprosessen blir det for mange eldre redusert mulighet for deltakelse i kirkeliv- og møtevirksomhet. Bondevik hevder at dette ikke begrenser eldres religiøsitet, men tvert i mot det motsatte: ”det personlige forholdet til Gud og indre hengivenhet blir forsterket og får større betydning hos religiøse eldre mennesker.”⁸² På ulike måter kan vi her se at religionen får en sterkere plass i alderdommen enn tidligere i livet. Dette både i forhold til den rollen Gud får for den enkelte og identitetstilknytningen mange opplever.

I Bondevik sin forskning blant eldre, formidlet 80 % av deltakerne at kristendommen og Gud var av stor betydning. For ca. 20 % var Gud og den kristne kulturarven uten betydning. Markides (mfl.) og Courtenay (mfl.) sin forskning viser at ”religiøse verdier som regel forblir stabile gjennom livsløpet og er relativt upåvirkelige av ytre faktorer.”⁸³ Det viser seg altså at de fleste holder på det grunnsynet de har hatt gjennom livet, også i alderdommen. Har man vært aktiv troende gjennom livet, er sannsynligheten dermed stor for at også troen har en viktig plass i alderdommen. Hvordan troen virkeliggjøres i hverdagen kan imidlertid være annerledes, grunnet redusert helse eller andre faktorer.

3.2.1 Det psykologiske gudsbildet versus teologiens og Bibelens Gud

Berit Okkenhaug synliggjør i boken *Når jeg ser ditt ansikt. Innføring i kristen sjelesorg*, at det sjelden er samsvar mellom det vi tror i vår tanke og det vi kjenner i våre følelser i forhold til bildet av Gud. Gudsrepresentasjonen er som regel en ubevisst del av personligheten vår, og man er derfor ikke selv bevisst denne asymmetrien. Et eksempel på et feilaktig gudsbilde kan være en overfokusering på Guds kjærlighet eller på Gud som dommer, der man mister fokuset på andre sider av Gud. Den religionspsykologiske forskningen har bidratt til sjelesorgens forståelse av menneskers ulike gudsbilder. Sigmund Freud mente at vår egen far formet våre gudsbilder. Erik Erikson trakk også frem vår mor som viktig. Ana-Maria Rizzuto hevder at alle har et eget gudsbilde eller en gudsrepresentasjon i sitt indre. Hun trekker frem at denne gudsrepresentasjonen er formet i de første barneårene og har trekk fra tillitspersoner, som foreldre og andre viktige personer. Bildet av Gud kan bære preg av å kompensere for et barns ønsker og savn, det kan bære trekk fra foreldre eller andre, eller det kan være det motsatte av foreldres egenskaper. Rizzuto understreker at gudsbildet lever i oss gjennom livet, uavhengig om man har et aktivt forhold til en gud. Rizzuto skiller mellom begrepene gudsrepresentasjonen, som er ens egen opplevelse av Gud, og gudsbegrepet, som er skapt gjennom vår tanke og er et logisk begrep relatert til kulturens, teologiens og filosofiens tanker om Gud. Okkenhaug skriver at

⁸² Bondevik 2000:129

⁸³ Bondevik 2000:129

”[n]oe av sjelesorgens oppgave i denne sammenheng vil være å få fram det et menneske kan kjenne og føle på i møte med Gud. Det kan føre til erkjennelse av at mye av det følelsesmessige materiale ikke stemmer med en bibelsk forståelse av en treenig Gud.”⁸⁴

Hun skriver at narrativ sjelesorg kan være et redskap for å møte dette, der konfidentens historie kan møte Guds store historie, der man blant annet gjennom bibelfortellinger kan bearbeide egne opplevelser av Gud.⁸⁵ For eldre som har båret på et uriktig gudsbilde gjennom livet, vil det være viktig å få snakket om dette og forsøke å følelsesmessig arbeide for å rette dette opp. Forkynnelse kan kanskje ha fremstilt Gud på måter som er ensidige og uriktige, og dette vil da være viktig å ta tak i.

Okkenhaug skriver at kulturen man vokser opp i, former virkeligheten for den enkelte. Hun trekker frem Bergstrand som understreker at man hos eldre kan se at de farlige egenskaper har vært sentrale, og at de derfor har vært viktige for deres gudsrepresentasjons utvikling. Han mener at man ofte finner ”en kjerne av en krevende og dømmende makt.”⁸⁶ Dette kan være et viktig aspekt å ta med seg i møte med eldre i sjelesorgen.

3.3 Eksistensielle utfordringer i alderdommen

På ulike måter kan Eldres møte med lidelse, sykdom og død, fremtvinge eksistensielle spørsmål eller behov. Særlig dødsangst, meningsaspektet og problematikk rundt skyld tydeliggjøres relatert til disse aspektene. Dette blir derfor sentrale momenter å redegjøre for.

3.3.1 Møtet med døden

Ruth skriver i artikkelen, ”Å møte døden”, at i alderdommen oppleves døden for de fleste som mer naturlig enn tidligere i livet. Gjennom dødsfall blant venner og familie, samtaler med døende og deltakelse i begravelser bidrar dette til en større normalisering av døden der mer innsikt skaper større trygghet. Mange eldre snakker dessuten åpent om døden med hverandre. Men ikke alle mennesker når frem til en trygg akseptasjon. Særlig viser det seg at personer som ikke vet hvor de står i trosspørsmål, har en stor usikkerhet i møte med døden. Ruth understreker at en sterk tro kan redusere dødsangsten, der en trygg og klar overbevisning om et liv etter døden og Guds ledelse gjennom dødsriket, kan medføre at den enkelte når fram til en indre ro. Også personer som har valgt ateismen, viser det seg ofte kjenner seg trygge. Ruth skriver at personer som er engstelige for døden, ofte tidligere i livet har reagert sterkt på hendelser og kan ha angst. Særlig kan overfølsomme mennesker som gjerne er avhengig av andre, reagere med dødsfrykt. Dette skyldes ofte uoppklarte saker som skaper angst. I slike situasjoner vil samtaler med den

⁸⁴ Okkenhaug 2006:144

⁸⁵ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Okkenhaug 2006:143-145

⁸⁶ Okkenhaug 2006:145

enkelte, der man har som mål å løse opp i det som har skapt uro, være viktig. På den måten kan den enkelte få dø i fred. Ruth gjennomgår de ulike fasene som døende ofte går gjennom: fornektelse, sinne, kjøpslåing, depresjonsfasen og aksepteringen.⁸⁷ Han understreker imidlertid følgende: ”Hvert menneske forholder seg til døden på sin måte, på bakgrunn av sine erfaringer, sin tro og sin livsanskuelse.”⁸⁸ Ettersom både eldre er en svært sammensatt gruppe og Ruth understreker at hvert menneske forholder seg til døden på sin måte, forstår man at man ikke kan komme med et fasitsvar på hva som er en vanlig måte å forholde seg til døden på for eldre. Ulike momenter i liv, tro og historie påvirker den enkeltes forhold til døden. Dette tydeliggjør viktigheten av å bruke tid og bli kjent med den enkelte for å kunne hjelpe mennesker gjennom en eventuell dødsangst.

3.3.2 Lidelse og meningsløshet

Lidelse kan forstås forskjellig. Christian Juel Busch definerer lidelse som et ”[f]ølelsesmessig ubehag forbundet med hendelser, som truer individets biologiske eller psykosociale og eksistensielle/åndelige integritet.”⁸⁹ Videre definerer han smerte som: ”En ubehagelig sensorisk og emotionel opplevelse som er forbundet med en aktuell eller truende vævsbeskadigelse eller som beskrives i vendinger svarende til en sådan beskadigelse.”⁹⁰ Definisjonene kan tydeliggjøre forskjellene på lidelse og smerte. Lidelse rommer i større grad følelser og kan være en trussel for hele mennesket. Smerte kan romme både det følelsesmessige og det fysiske, men innebærer ikke nødvendigvis noen trussel. Et menneske kan ha smerte uten å oppleve lidelse. Lidelse kan derimot forsterke en smerteopplevelse, hvis lidelsen er overveldende. Er en smerte ukjent, der det er knyttet mye usikkerhet til sykdommens karakter og fremferd, kan dette være tilfelle. Er en smerte gjenkjennelig og mulig å kontrollere, kan smerten være fri for lidelse. For å lindre lidelse kan man etterstrebe å gjøre årsaken til smerten kjent, man kan forandre smertens betydning, man kan demonstrere at smerten kan kontrolleres, og man kan legge merke til når smerten stopper (hvis den gjør det).⁹¹ Kjennskap om hvordan lidelse kan lindres, kan være viktig kunnskap også i en sjelesorgsituasjon. Å kartlegge hva som er lidelse, og hva som er smerte vil være relevant. Videre vil det å snakke om lidelsen være viktig. Gjelder det sykdom og lidelse knyttet til den, kan for eksempel konfidenten oppfordres til å ta en prat med legen sin, for å få kunnskap som kan føre til en større følelse av kontroll.

⁸⁷ Ruth 1987:87-88 Grunnet plassbegrensning *nevner* jeg kun de fem fasene i oppgaven. For ytterligere beskrivelse henviser jeg til Ruths gjennomgang av disse.

⁸⁸ Ruth 1987:88

⁸⁹ Busch 2002:83

⁹⁰ Busch 2002:83

⁹¹ Busch 2002:83-84

Busch trekker også frem fire strategier som kan *romme* lidelse. Den første er å leve fullt og helt i øyeblikket. Det kan innebære at man på grunn av en alvorlig diagnose klarer å utnytte livet mer intenst enn før. Det andre er å utvikle en likegyldighet overfor det som skjer. Det kan bety at man klarer å ikke bry seg så mye om alle endringer som skjer med kroppen, til tross for at kroppen forfaller. Det tredje er fornektelse og kan innebære at man prøver å overse at folk ser på en, til tross for at man for eksempel sitter i rullestol. Det fjerde er fleksibilitet, som kan bety at man får et annet fokus enn før.⁹² Busch siterer eksempelvis racerkjøreren Jason Watts etter sitt første billøp som lam: ”Min bedste sejr nogensinne! [...] Nok er jeg blevet lammet, men jeg har ikke glemt min gamle sportsgren, nu trener jeg de unge!”⁹³ Strategiene er rettet mest mot alvorlig sykdom, men kan være gode strategier i ulike situasjoner. Strever for eksempel en som begynner å bli dement med sykdommen sin, kan kanskje det å prøve å utnytte hver klare stund være viktig. Hvis konfidenten har fått parkinson, kan det å prøve å fokusere mindre på at kroppen endres være en strategi å jobbe mot.

Bondevik skriver om Frankls eksistensielle teori som er delt opp i tre systemer. Første triade, som han kaller den, omhandler livets mening. Han deler denne inn i tre systemer: viljens frihet, vilje til mening og meningen med livet. Disse omhandler at man som menneske har en fri vilje til selv å velge blant ulike muligheter. Viljen til mening omhandler menneskets ønske om å finne en mening med det som skjer. Meningen med livet omhandler at mennesket alltid søker å finne en mening i tilværelsen.⁹⁴ Å finne mening betyr ut fra dette ”å finne den oppgaven eller det oppdraget som skal fullføres.”⁹⁵ Ser man på denne første triaden, ser man hvor grunnleggende det å finne mening i tilværelsen ligger hos mennesket. Opplever et menneske at den meningen man opplevde å ha i livet, ikke er fullført eller muliggjort, kan dette medføre et vanskelig forhold til seg selv, andre eller faktorer som gjorde at ens ønske ikke ble virkeliggjort. En tilværelse uten mening, kan dessuten medføre en opplevelse av meningsløshet. Har man eksempelvis mistet mange av sine pårørende, kan dette medføre en opplevelse av meningsløshet for den enkelte.

Frankls andre triade består av skapende verdier, verdier vunnet gjennom erfaring, og holdninger. Skapende verdier er verdier oppnådd gjennom det å ha skapt noe som er gitt til omverdenen i løpet av livet. Verdier vunnet gjennom erfaring er alt som man gjennom livet får fra omverdenen. Holdninger, er den tredje verdien og innebærer holdningen mennesket møter nye og ukjente situasjoner med. Andre triade fokuserer altså på de verdier og holdninger den enkelte har utviklet gjennom sine erfaringer. Frankls siste triade er menneskelivets tragiske triade og

⁹² Busch 2002:84

⁹³ Busch 2002:84

⁹⁴ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Bondevik 2000:115-116

⁹⁵ Bondevik 2000:116-117

omhandler hvordan mennesket ønsker å unngå lidelse så langt det er mulig. Dette er imidlertid umulig å unngå. Frankls tredje triade omhandler derfor prosessen med å komme frem til en meningsfull holdning til lidelse, skyldfølelse og død. En personlig tragedie er mulig å komme forbi, der man kan snu det vonde til menneskelig vekst, og holdninger kan bidra til å forandre fortvilelse til seier. Frankls eksistensielle teori formidler en mulighet til å bevare mening livet ut. Teorien er sekulær og kan ha relevans for alle, uavhengig av religiøs tilknytning. Frankls teori tydeliggjør menneskets mulighet til å velge. Teorien peker på mulighetene til vekst som ligger i utfordringer, der man kan finne mening gjennom valg man tar, fremfor gjennom passivitet. Som Piet van Breemen understreker, "[å] bli gammel er først og fremst en gave, men uten tvil også en oppgave."⁹⁶ Det går ikke an å ta snarveier for å komme seg gjennom sorg og lidelse. Men gjennom arbeidet kan vekst og styrke synliggjøres, der man i etterkant kan se at man lærte mye av det. Jeg vil i drøftingskapittelet komme tilbake til Frankls eksistensielle teori.

3.3.3 Skyldfølelse, sykdom og død

Eivind Brager og Dag S. Wisløff skriver i boken *Så lenge vi lever... Bruksbok for helsearbeidere i møte med åndelige behov*, om hvordan de har erfart hvordan lidelse fremtvinger eksistensielle spørsmål. De har jobbet som sykehusprester og møtt pasienter som i kriser har jobbet med åndelige spørsmål av ulik karakter. De skriver:

"Pasienter arbeider intenst med tro og tanker om mening, skyld, straff, dom, gud, lidelse, det ondes problem, liv etter døden, håp og kjærlighet. Dette er kjernestoff i alt åndsliv. Og pasientens sykdomssituasjon preges av de bilder han danner seg av hva sykdommen innebærer og betyr i denne åndsdimensjon."⁹⁷

Lidelse forekommer så vel i hjemmene, som i møte med pasienter i sykehus. Sykdom kan fremkalle lidelse, men lidelse kan også være et faktum av andre årsaker. Brager og Wisløff sine erfaringer kan derfor også være aktuelle i en sjelesorgsituasjon i en menighetskontekst. Å være åpen for å møte vanskelige spørsmål av åndelig karakter, er sentralt som sjelesørger. Det vil også være viktig å tilrettelegge for en slik åpenhet.

Christian Juel Busch er også sykehusprest og skriver i boken *Religion, eksistens og sykepleie* om ulike former for skyld og skyldfølelse. En form for skyldfølelse er *eksistensiell skyld*. Dette er en følelse som kan være reell når tilværelsen kjennes ufullbyrdet. Busch skriver at mange pasienter ser tilbake på livet sitt og prøver å finne mening i sykdom og lidelse gjennom livet. De kan vurdere om det de har vært straffet for noe de har gjort eller tenkt. Eksistensiell og annen skyldfølelse kan være enten irrasjonell eller en reell skyld. *Irrasjonell skyld* forekommer hyppig

⁹⁶ Breemen 2008:7

⁹⁷ Brager og Wisløff 1992:9

hos mennesker med alvorlige sykdommer, der de har skyldfølelse selv om de selv ikke er skyldige i sin sykdom. Etter at en pasient har fått en alvorlig diagnose kan særlig dette årsaksvirkningsproblemet ved skyld komme opp. Å få skyldfølelse skjer ofte når man mister kontrollen over egen kropp og tilværelse. Det er viktig å avvise en irrasjonell skyld for at den enkelte skal trekke seg vekk fra årsakssammenhengen. Ved at den enkelte klarer å avvise skyldfølelsen, vil dette igjen også føre til mindre angst og uro. Et menneske som har *reell eller ekte skyld* må møtes på en annen måte enn en som har irrasjonell skyld. Reell skyld karakteriseres ved at man ikke kan endre det som er gjort. Det som dermed blir viktig er at personen får lov til å forholde seg til sin egen skyld, hvis han eller hun er villig til å snakke om den. En skyld kan oppfattes som en negativ del av personens selvforståelse. Når dette er tilfelle må ikke skylden avvises, men behandles som sorg. I noen tilfeller kan man reparere på skaden, og da vil det være viktig. I andre tilfeller har man ikke mulighet til dette. *Den religiøse skyldfølelsen* er en annen form for skyld der den enkelte føler skyld overfor Gud eller en annen makt utenfor mennesket. Her er det sentralt at Gud oppfattes som en tilgivende far. Mange kan ha en oppfattelse av Gud som streng og dømmende. I møte med religiøs skyldfølelse vil det derfor være relevant å kartlegge hvilket gudsbilde den enkelte har, og forsøke å korrigere dette. Busch nevner også pårørende som ofte kan føle at de har sviktet. For eksempel kan det gjelde å ikke ha stilt nok opp for sin ektefelle. Busch understreker at skyldfølelse og følelsen av svik ikke kan fjernes ved å overbevise den pårørende om at ikke han har sviktet. Han påpeker at "[s]kyldfølelsen og følelsen av svikt er derimot ofte et uttrykk for uindfriet kærlighet".⁹⁸ Han sier videre at "[i] en sjælesørgerisk samtale vil det være hensigtsmæssigt at opstille et identifikasjonsbilde, hvor billedet henviser til accept og tilgivelse af samtalepartneren på trods af hans følelse av svikt."⁹⁹ Busch er opptatt av at tilgivelse kan gjøre at skyld kan endre karakter for den som er skyldig. Dette kan både være tilgivelse overfor personer eller tilgivelse overfor Gud.¹⁰⁰ Både irrasjonell, reell, eksistensiell og åndelig skyldfølelse vil kunne være sentralt i det sjælesørgeriske møtet. Eldre kan miste ektefeller som igjen fremkaller følelse av svik, det kan gjelde venner som får dårlig helse og som det blir vanskelig å følge opp, det kan være tilbakeblikk på livet som fremkaller skyld overfor pårørende eller venner, eller det kan være egen sykdom som fremkaller ønske om å finne ut hvorfor.

Relatert til skyldsbegrepet, er det samtidig relevant å trekke frem begrepet *skam*. Tormod Kleiven beskriver skam knyttet til den vi *er*, og skyld knyttet til det vi *gjør*.¹⁰¹ Skyld settes i større grad i sammenheng med en handling, mens skam relateres til den enkeltes identitet. Det er altså

⁹⁸ Busch 2002:118

⁹⁹ Busch 2002:119

¹⁰⁰ Teksten i dette avsnittet bygger på Busch 2002:112-115 + 118-119

¹⁰¹ Kleiven 2004:80

en tydelig forskjell på disse følelsene, der det er viktig å kartlegge og ta hensyn til begrepenes betydning i sjelesorgen.

Jeg har i dette kapitlet sett på hvordan jeg ønsker å definere de ulike sentrale begrepene knyttet til åndelige behov. Definisjonene av åndelige og eksistensielle behov og dimensjoner, underbygger viktigheten av å i møtekomme dette aspektet hos eldre. Ved at den åndelige og eksistensielle dimensjonen anses som en kraft som gir mening og innhold, til alle aspekter ved livet, forstår man at hvis det knyttes utfordringer til det åndelige aspektet, vil dette være nødvendig å jobbe med for å tilrettelegge for en god livskvalitet. Åndelig omsorg blir i slike tilfeller nødvendig for at mennesket skal ha det godt der den åndelige omsorgen alltid må ha helheten i fokus. Videre er relasjonen sentral i åndelig omsorg. Konfidenten skal stå i sentrum, der det er han eller hun som selv må få definere sin virkelighet der blant annet åpenhet, respekt og anerkjennelse må stå sentralt. Bondeviks forskning, som peker på troens sentrale og viktige rolle hos eldre, kan brukes som en ressurs relatert til åndelig omsorg for eldre. Ved å kjenne til hvordan troen kan synliggjøres i den enkeltes liv, kan dette i sjelesorgen brukes på en konstruktiv måte i møte med tapsfølelse og andre utfordringer alderdommen kan stille. Videre vil det å arbeide med gudsbildet være viktig i sjelesorgen. Dette fordi et feilaktig gudsbilde kan være negativt og destruktivt for den enkelte. I forhold til de ulike eksistensielle utfordringene jeg har sett på, vil kjennskap til hvordan man møter dødsangst være sentralt for å kunne møte dette på en god måte i sjelesorgen. Å vite hva man bør ta tak i, og hvorfor, blir nødvendig kunnskap. Videre vil det i møte med lidelse og meningsløshet være ulike aspekter som kan være nødvendige å ta tak i. Å kartlegge hva som er lidelse og hva som er smerte, kan være viktig. Å oppleve kontroll og forstå sin situasjon, kan blant annet bidra til at lidelse kan lindres. Knyttet til meningsløshet kan Frankls eksistensielle teori peke på viktige aspekter man bør ta tak i i prosessen mot å oppleve mening. Jeg vil derfor komme tilbake til denne teorien i drøftingskapitlet. De ulike formene for skyldfølelse, er alle relevante i forhold til eldres åndelige behov. Dette ettersom irrasjonell og reell skyld også kan være under kategoriene religiøs og eksistensiell skyldfølelse. Samtidig er skam et sentralt aspekt. Jeg vil derfor komme tilbake til disse i drøftingskapitlet.

4 Sjelesorg som teologi og praksis

Sjelesorgen er en sentral del av diakonien der den med sine kjennetegn kan forstås som et diakonalt uttrykk. Jeg vil i første del av dette kapitlet se på hva diakoniens teologi kan forstås som, før jeg går videre og ser på hva sjelesorgens teologi kjennetegnes av.¹⁰² I denne sammenheng vil det være relevant å definere hva jeg forstår som diakoni. Det finnes ulike definisjoner på diakoni, men jeg velger å bruke Den norske kirke sin definisjon. Den definerer diakoni slik: ”Diakoni er kirkens omsorgstjeneste. Den er evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet.”¹⁰³ Å forstå sjelesorg som en del av denne definisjonen, anser jeg som både mulig og ønskelig. Jeg velger å gi sjelesorgen mest plass i dette kapitlet, grunnet oppgavens problemstilling med fokus på det sjelesørgeriske møtet. For å tydeliggjøre diakoniens teologi, vil jeg beskrive diakoniens bibelske forankring knyttet til skapelsesforståelsen, til Gudsforståelsen, til Kristusforståelsen og i lys av kirkeforståelsen. Dette fordi jeg anser Kjær Nielsens gjennomgang av disse begrepene som kjernen i diakoniens teologi. Hensikten med at jeg ønsker å tydeliggjøre diakoniens teologi i oppgaven, er for å forstå hvilket diakonalt oppdrag vi er gitt, også knyttet til sjelesorgen. Jeg anser både diakoniens og sjelesorgens teologi som et viktig og nødvendig fundament i møte med problemstillingen. Måten jeg vil redegjøre for sjelesorgens teologi, er ved å se på Engedals tredelte struktur som tar for seg *deus adventus*, *communio* og *imago dei*. Gjennom disse perspektivene synliggjøres den bibelske forankringen sjelesorgen har, og samtidig den betydningen denne forankringen har. Jeg vil videre beskrive ulike sjelesørgeriske funksjoner, som både kan synliggjøre sjelesørgerens oppdrag og sjelesorgens innhold. De ulike sjelesørgeriske funksjonene kan sees som en konkretisering av hvordan sjelesorgen kan imøtekomme Engedals tre perspektiver. Sammen tydeliggjøres sjelesorgens teologiske forankring og kan gi retning med hensyn til sjelesorgens innhold og hensikt.

Jeg vil videre i andre del av kapittel 4, ta for meg hva som sjelesorgens hensikt og mål er, og hvilke krav som kan stilles til en sjelesørger. Skal man ha en sjelesorgsamtale av kvalitet, er det nødvendig å stille krav til kompetanse. Jeg vil derfor se på fem ulike kompetansefelt som kan stilles til sjelesørgeren. Jeg vil videre beskrive hvordan kulturelle faktorer påvirker sjelesorgrelasjonen, der kulturaspekter er viktige å kjenne til for å kunne møte den mangfoldige aldersgruppen eldre på en best mulig måte. Som redskaper, både i møte med eldre og andre

¹⁰² Jeg vil hente stoff fra Kjær Nielsens bok *Han elskede os først. Om den bibelske begrunnelsen for diakoni*, relatert til diakoniens begrunnelse. Jeg vil videre se på hva som er spesielt med sjelesorgens profil innenfor diakoniens som trospraksis. Jeg vil her bruke Engedals artikkel *Sjelesorgens teologiske forankring og egenart: bidrag til refleksjon*, Lartys bok *In Living Color. An intercultural Approach to Pastoral Care and Counseling*, og Eide og Engedals *Restoring life in Christ. Dialogues of care in christian communities. An african perspective*.

¹⁰³ Kirkerådet 2007:7

aldersgrupper, kan Bibelen, bønner, ritualene og salmeboka, ha en viktig plass i sjelesorgen. Jeg vil derfor til slutt i kapittelet se på disse elementene. Dette kapittelet er særlig relatert til første del av tredje delproblemstilling: *Hva menes med kristen sjelesorg og hvilke utfordringer stilles den overfor i møte med eldre?* Andre del vil jeg besvare i drøftingskapittelet.

Før jeg går inn på diakoniens og sjelesorgens teologi, vil jeg se kort på hva som er den grunnleggende forståelsen av sjelesorg i dag. Gjennom historien har det vært, og er det, mange ulike oppfatninger av hva sjelesorg er. Anders Bergem hevder at tross ulikt teologisk ståsted og teoretisk forståelse, er det enkelte elementer som går igjen hos svært mange. Han beskriver tre momenter som det i dag synes å være stor enighet om. Et av disse momentene er at kristen sjelesorg praktiseres i en relasjon bestående av to mennesker eller en liten avgrenset gruppe. Det er som regel avskjermet fra omgivelsene og er preget av å foregå i et avgrenset fysisk rom. Det andre momentet er at samtalen er det sentrale verktøyet i sjelesorgen. På tross av at ikke det er det eneste verktøyet knyttet til kommunikasjon, er det likevel det viktigste. Det tredje momentet presiserer at det er den kristne virkelighetsforståelse som er kontekst for den kristne sjelesorg. Rammene for samtalen er bestemte trosmessige faktorer, som for eksempel omgivelsene der sjelesorgen finner sted.¹⁰⁴ Bergem understreker at ”selv om det gjør seg gjeldende betydelige teologiske ulikheter og kirke tilhørigheten er høyst forskjellig, finnes det ikke desto mindre en enighet av formel karakter med tanke på viktige aspekter ved det som i dag kalles kristen sjelesorg.”¹⁰⁵ Å fokusere på hva som er en grunnleggende oppfatning av sjelesorg i dag, blir et viktig fundament for å synliggjøre at det er likheter selv om det finnes ulike retninger.

4.1 Diakoniens og sjelesorgens teologi

For å forstå hva diakoni og sjelesorg er, og også deres relasjon til hverandre, er det nødvendig å se på diakoniens og sjelesorgens teologi. Den bibelske forankringen kan gi innhold og retning.

4.1.1 Diakoniens teologi

Helge Kjær Nielsen trekker frem ulike tekster for å synliggjøre hvordan diakoni er bibelsk forankret, eller med andre ord hvordan diakonien er teologisk forankret. Først beskriver han den skapelsesteologiske begrunnelsen for diakoni. Det som diakonien her sentreres om er det menneskesynet som formidles ved at vi er skapt av Gud. Det får betydning for hvordan man skal se på hverandre og forholde seg til hverandre ettersom man har en avgjørende verdi som skapt. I tillegg er mennesket skapt *i Guds bilde*. Vi har fått kvaliteter lik Gud og vi er skapt til en relasjon til Gud. Gud har dessuten en bestemt vilje med mennesket. Konsekvensen av dette spesielle

¹⁰⁴ Bergem 2008:16-17

¹⁰⁵ Bergem 2008:17

forholdet mellom skaperen og mennesket, er at det som gjøres mot et medmenneske, også gjøres mot Gud. Gjør man et overgrep mot sin neste, gjør man et overgrep mot Gud. Samtidig kan man ære Gud ved å tjene sitt medmenneske. I dette synliggjøres det diakonale oppdrag. Mennesket er diakoniens objekt.¹⁰⁶ Kjær Nielsen skriver at "[d]et lidende medmenneske kan ikke isoleres fra Gud, som har skabt det og bundet sig til det, og det kan ikke isoleres fra Kristus, som i kærlighet har bundet sig til det."¹⁰⁷ Det synliggjøres hvor nært Gud og mennesket er sammenknyttet, og hvor viktig det da er hvordan det enkelte mennesket fortjener å bli møtt på en best mulig måte, fordi det er slik Gud ønsker at alle skal møtes. Som en dobbelthet møter man også Gud i sitt medmenneske, der man ved å tjene sin neste også tjener Gud.

Ved at mennesket er *skapt* av Gud, får det også konsekvenser for mennesket som diakoniens subjekt. Mennesket er skapt i Guds bilde som et *bilde av Gud*. Samtidig har menneske tapt sin gudbilledlighet som følge av synden. Dåpen får her en sentral rolle overfor diakonien. Gjennom dåpen gjenskapes menneskets gudbilledlighet. Kjær Nielsen skriver at:

"Diakonien er for det første begrundet – og muliggjort – derved, at Gud i dåben har nyskabt mennesket i sitt billede, og den er for det andet begrundet i det forhold, at mennesket er skabt til at vandre i de geminger, Gud har lagt til rette. Mennesket er skapt til at leve med en virkeliggørelse af guds billedet som mål."¹⁰⁸

Diakonien har en tosidighet, der dåpen muliggjør kjærlighetsgjerningen, og der mennesket samtidig skal fortsette å etterstrebe og virkeliggjøre gudbilledligheten.

Diakoni i lys av skapelsesforståelsen, er knyttet til Guds fortsatte skapergjerning. Her kan Jesu helbredelser trekkes frem som et eksempel på Guds skapelseshandling. Kjær Nielsen skriver at: "Omsorgen for den syge og omsorgen for mennesker, som på anden måde er i nød, er efter skaberens vilje, og denne omsorg er et led i hans fortsatte skabervirke."¹⁰⁹ Omsorg kan forstås som noe større, som helbredende og som en del av Guds fortsatte skapervirke. På ulike måter kan Gud gjennom diakoniens omsorg fortsette sin skapergjerning.

Knyttet til diakoni i lys av gudsforståelsen, understrekes et trekk ved Gud som er sentralt relatert til diakonien, nemlig *barmhjertigheten*. Både i Det gamle og nye Testamentet formidles Guds barmhjertighet, om enn på forskjellig måte.¹¹⁰ Et tydelig trekk som går igjen er at barmhjertigheten i Bibelen er rettet mot de som lider konkret nød. Gud kan i sin barmhjertighet selv gripe inn, og det formidles dessuten tydelig at barmhjertigheten skal prege menneskers liv sammen. Forutsetningen for diakoni er altså Guds barmhjertighet. Kjær Nielsen understreker at:

¹⁰⁶ Teksten i dette og i de to neste avsnittene bygger på Kjær Nielsen 2003:20-21 +23-27 + 34-40 + 47-48

¹⁰⁷ Kjær Nielsen 2003:27-28

¹⁰⁸ Kjær Nielsen 2003:46

¹⁰⁹ Kjær Nielsen 2003:50

¹¹⁰ Teksten i dette og de to neste avsnittene bygger på Kjær Nielsen 2003:51 + 73-74 + 185-187

”[D]en *theologiske* begrunnelsen for diakoni, som tydelig er bevidnet i Det gamle Testamente, er fastholdt og tilmed uddybet i Det nye Testamente. [...] Det er i Det nye Testamente, vi finner formaning: »Vær barmhjertig, som jeres fader er barmhjertig«, men der er tale om en formaning, der har både lange og dype rødder ikke minst i Det gamle Testamente.”¹¹¹

Guds barmhjertighet er tydelig gjennom hele Bibelen. Diakonien settes i sentrum når Guds barmhjertighet settes som et forbilde, som i eksempelvis Lukas 6,36 som er nevnt i sitatet.

Den kristologiske begrunnelsen for diakoni er den som er vanligst å trekke frem som diakoniens begrunnelse. Jesu tjenergjerning på jorden og hans offer for menneskenes skyld på korset, er i seg selv forbilledlig. Jesu viste gjennom ord og gjerning en radikal tjeneste for andre, og formidlet et budskap om at den som tjener sin neste skal være den største. Kjær Nielsen sammenfatter den kristologiske begrunnelsen for diakoni slik:

”Det menneske, der har taget imod og lever af Kristi tjenergjerning, skylder at leve i tjeneste og har fået forudsætningen for at leve et sådant liv givet. At leve i tro er at følge Kristus efter, og hertil hører som noget væsentligt at leve et liv i tjeneste. Med sit liv og med sin død har Kristus skabt forudsætningen og angivet retningen for det liv, hans disciple skylder at leve.”¹¹²

Den kristologiske begrunnelsen for diakoni omhandler oppdraget som er gitt alle Jesu disipler, om å leve et liv i tjeneste for andre.

Diakoni i lyset av kirkeforståelsen omhandler at kirken i Det nye Testamente omtales som Kristi legeme. Det er Kristus som gir fellesskapet innhold, og dermed er også tjenesten, eller diakonien, en del av menigheten. Kirken er utrustet gjennom Den Hellige Ånd som gir livet i kirken innhold og retning. Gjennom menighetens nådegaver, får det å tilhøre en menighet et ansvar. Kjær Nielsen understreker at å ”høre kirken til er at have medansvar – også for udøvelsen af diakoni.”¹¹³ Ved at vi alle er gitt ulike gaver, fordrer dette også at vi skal bruke våre gaver til å tjene vår neste.

På ulike måter viser de fire forskjellige begrunnelsene for diakoni hvilken bibelsk forankring som foreligger. Gjennom mennesket som skapt i Guds bilde, dåpens fornyelse av mennesket, Guds forbilledlige karaktertrekk, Jesu forbilledlige liv, det oppdrag Jesu disipler er gitt, og menighetens ansvar for hverandre, begrunnes det oppdrag vi er gitt i å tjene vår neste. Gjennom diakoniens handling kan Gud æres, og mennesket kan bli møtt av Gud.

¹¹¹ Kjær Nielsen 2003:73

¹¹² Kjær Nielsen 2003:186

¹¹³ Kjær Nielsen 2003:187

4.1.2 Sjelesorgens teologi

Sjelesorg kan defineres på ulike måter. Leif Gunnar Engedal presenterer sjelesorgens teologiske forankring i en treleddet struktur.¹¹⁴ Jeg velger her å bruke hans forståelse for å framstille sjelesorgens teologi. Jeg vil etter dette se på sjelesorgens ulike funksjoner. En sjelesorgpraksis kan differensieres til ulike former for målsettinger.¹¹⁵ Kjennskap til funksjonene kan tydeliggjøre sjelesorgens hensikt og innhold. Funksjonene kan både sees på som selvstendige enheter, og de kan forstås som en del av en helhet der alle funksjonene påvirker hverandre.

Deus adventus – sjelesorgens identitetsskapende narrativ

Deus adventus er første perspektiv. Det som her står sentralt er den teosentriske forankringen der Guds nærvær i verden settes i sentrum. Engedal trekker frem narrativ teori som han knytter til de tre forskjellige perspektivene. I dette første perspektivet er det ”meta-narrativer”¹¹⁶ som er det dominante. Dette fordi vi møter den kristne grunnfortelling som formidler av de sentrale og avgjørende teologiske tolkningsperspektiver i sjelesorgen. På ulike måter synliggjøres perspektiver av relevans for sjelesorgens egenart gjennom den trinitariske forståelsen av Gud. Den kristne grunnfortelling peker på Gud som en lideskapelig involvert Gud, som er ”involvert i en kjærlighetshistorie med verden”,¹¹⁷ der Jesu død på korset er det sentrale. Dette får betydning for sjelesorgen, der Gud synliggjøres som livets kilde og opphavsmann. Videre tydeliggjøres Guds funksjon som en barmhjertig far og forsoner. Gud ønsker å gjenopprette det ødelagte og nedbøyde liv, og gjennom Jesus tydeliggjør Gud for verden at forsoning og gjenoprettelse er en del av hans grunnleggende handlingsmønster. Guds nåde tilbys til alle, og dette er et uttrykk for Guds gjenreisning av gudbilledligheten hos mennesket. Videre synliggjøres Gud gjennom den Hellige Ånd, som skaper nytt liv og er Talsmannen som skal lære oss og minne oss på det som Gud har sagt oss. Denne Gudsforståelsen synliggjør tre perspektiver relatert til sjelesorgens egenart. For det første peker det på at sjelesorgens forankring og dype kilde er knyttet til ”Han som kommer”.¹¹⁸ Gud er kilden til alt liv og vi er kalt til å ha Guds godhet i møte med urettferdighet som vårt forbilde. Videre forteller den trinitariske Gudsforståelsen oss om hvordan Guds kjærlighet for verden avsløres gjennom Jesus kjærlighetsgjerning på korset. Den

¹¹⁴ Engedal 2008a:77-78

¹¹⁵ I følge Lartey har det tradisjonelt vært fokus på fire hovedfunksjoner hos en sjelesørger. Både Engedal, Lartey og Bergem synliggjør disse funksjonene som en sjelesørger kan ha. Jeg vil derfor legge hovedvekt på disse fire. De fire hovedfunksjonene er ”healing” (helbredelse), ”sustaining” (støtte), ”guiding” (veiledning) og ”reconciling” (forsoning). Lartey redegjør også for Clinebells femte funksjon, ”nurturing” (vekst), i tillegg til ”liberating” (frigjøring) og ”empowering” (bemyndigelse), som han selv legger til. Også Engedal redegjør for funksjonen empowering. Ettersom Engedals fremstilling viser en størst bredde, vil jeg bruke hans fremstilling av grunnfunksjonene. Jeg vil også bruke Engedals fremstilling av ”empowering”. Jeg vil videre bruke Lartey som kilde i en kort redegjørelse av nurturing og liberating, for å synliggjøre bredden som finnes relatert til grunnfunksjonene.

¹¹⁶ Engedal 2008a:78

¹¹⁷ Engedal 2008a:79

¹¹⁸ Engedal 2008a:81

sjelesørgeriske praksis synliggjøres som ”en praksis i Jesu navn”¹¹⁹ der vi utfordres til å formidle verdighet, barmhjertighet og nåde i møte med våre medmennesker. Den sjelesørgeriske praksis har for det tredje, en forankring i det kristne fellesskap der den Hellige Ånd gir styrke og utrustning.¹²⁰ Innholdet i *deus adventus* kan sammenfattes slik: ”Sjelesorgens dypeste begrunnelse er den treenige Guds skapende og frigjørende nærvær i verden”.¹²¹ Sjelesorgens forankring i Gud peker på den avhengighet vi står til Gud i sjelesorgen, både for konfident og sjelesørger. Det er Guds kraft som kan reise opp mennesker, ikke vår egen. Guds kjærlighet er vårt forbilde, der Gud på ulike måter formidler en barmhjertighet og rettferdighet som har en viktig plass i det sjelesørgeriske rom.

Communio – sjelesorgens ekklesiologiske forankring

Communio er det andre perspektivet. Her trekkes ”vi-narrativer”¹²² frem. Dette ettersom menighetsfellesskapets viktighet, relatert til sjelesorgen, synliggjøres i dette perspektivet. Gjennom Jesus ble menigheten som fellesskap etablert, både sosialt og sakramentalt, og menigheten har en sentral tilknytning til sjelesorgen. For å tydeliggjøre dette deles communiobegrepet opp i tre stikkord: koinonia (fellesskap), martyria (vitnesbyrd) og diakonia (tjeneste). Koinonia understreker fellesskapets viktighet, både vertikalt – mot Gud, og horisontalt – i omsorgen for vår neste. Martyria peker på vitnesbyrdet og forkynnelsen. Kirkens kall er å bære frem vitnesbyrdet om Jesus Kristus, og gjennom forkynnelsen av Han viser menigheten sin troskap mot Gud. Diakonia omhandler igjen kallet til å tjene. Det er forankret i menighetsfellesskapet og er gitt til hele menigheten. Mister menigheten tjenesten for mennesker i nød, kan den ikke lenger kalles et kristent fellesskap. Disse aspektene, knyttet til menigheten som fellesskap, har relevans for sjelesorgen særlig i forhold til tre punkter. For det første betyr dette at sjelesørgeren kall og mandat er forankret i sjelesørgerens eget menighetsfellesskap. For det andre blir det at menigheten oppbygging og utfoldelse er etter Guds vilje, en overordnet målsetting. Dette både relatert til den vertikale og horisontale dimensjon i menigheten, som begge er nødvendige. Den siste av punktene omhandler at sjelesørgeren alltid må være bevisst at enkeltmenneskers liv gjenspeiler fellesskapets liv. Dette gjelder både i forhold til ressurser som kan være til hjelp i fellesskapet og i den grad sjelesorgen avdekker problemer som kan være reelle i menigheten.¹²³ Engedal sammenfatter communio slik:

¹¹⁹ Engedal 2008a:82

¹²⁰ Teksten i dette avsnittet bygger på Engedal 2008a:78-83

¹²¹ Engedal 2008a:78

¹²² Engedal 2008a:78

¹²³ Engedal 2008a:83-86

”Den sjelesørgeriske tjeneste er forankret i den kristne menighet som sakramentalt og sosialt fellesskap. Denne forankringen videreføres så i en aksentuering av sjelesorgens målsetting forstått som praktisk omsorg og tjeneste for medmennesker”.¹²⁴

Han understreker også at ”sjelesorgens forankring i menigheten som fellesskap forplikter sjelesørgeren til en jordnær og konkret omsorg for menneskers faktiske liv. Denne omsorgen skal gjenspeile kirkens egenart.”¹²⁵ Gjennom perspektivet *communio* settes sjelesorgen i en menighetskontekst der fellesskapets viktighet understrekes. Sjelesorg er en tjeneste *for* menigheten og fellesskapet – både i forhold til hverandre og i forhold til gudsrelasjonen.

Imago dei – sjelesorgens møte med enkeltmenneskers livserfaring

Det tredje perspektivet er *imago dei*. Det er her ”jeg-narrativer”¹²⁶ utfolder seg. Enkeltmennesket settes i sentrum der sjelesørgeren møter den enkelte med sin individuelle livshistorie. Møtet åpner både for empati og anerkjennelse som igjen kan være med å skape mening og sammenheng. Guds kraft står i sentrum, der det er hans krefter som kan helbrede og reise mennesket opp igjen. At mennesket er skapt i Guds bilde er et viktig fokus i dette perspektivet, der *imago dei* betyr *Guds bilde*. Engedal peker på fire momenter som er relevant for sjelesorgen og knyttet til gudbilledligheten. Det første understreker menneskets unike verdi. Å møte et annet mennesket, innebærer å komme innenfor en hellighetssone. Samtidig er mennesket ikke noe himmelsk vesen, men skapt av jord, noe som innebærer begrensninger. Skaperverket setter grenser for det enkelte liv, eksempelvis ved at man en dag legemlig vil dø. Det tredje momentet omhandler at mennesket er skapt til relasjoner og et liv sammen med andre. Vi er alle vevd inn i hverandres liv, og ved det understrekes nestekjærlighetens viktige plass. Det siste aspektet peker på er at vi er kalt til fellesskap med Gud. Våre liv er rettet mot Han, og gjennom Jesus Kristus er fellesskapet med Han gjenopprettet. For sjelesorgen får det ulike konsekvenser. Sjelesørgere innehar et ansvar om å møte den enkelte med empati, varsomhet og respekt. Den enkeltes integritet må ivaretas, og sjelesorgen blir derfor en hellighetssone som ikke må misbrukes. *Hele* mennesket er dessuten adressert for omsorgen, der sjelesorgens oppgave er å hjelpe mennesker til å leve et liv i samsvar med Guds vilje. Det individuelle og spesifikke får en helt annen plass i det sjelesørgeriske rom, enn i forkynnelse og undervisning. Med utgangspunkt i det individuelle møtet fylt med respekt og med fokus på den enkeltes integritet, kan sjelesorgen ha en unik mulighet til å fremme helbredelse og frigjøring. Videre er sjelesorgen nødt til å ta på alvor sviket og ondskapens reelle konsekvenser, der praktisk og jordnær livshjelp må kombineres med en fastholdelse av evangeliet. Sjelesorgen må alltid være forankret i fellesskapet med den treenige

¹²⁴ Engedal 2008a:78

¹²⁵ Engedal 2008a:86

¹²⁶ Engedal 2008a:78

Gud.¹²⁷ Engedal oppsummerer imago dei slik: ”Sjelesorgens kall og forpliktelse er å gi livshjelp i møte med menneskets faktiske liv i verden”.¹²⁸ Sjelesorgen rommer på en spesiell måte det individuelle mennesket. Den enkeltes unike virkelighet kan bli møtt, forstått og rommet, og Gud kan få virke i dette møtet. I det sjelesørgeriske møtet kan Gud hele det knuste hjerte, reise opp det utslitte mennesket og lege sår. ”Han som kommer”¹²⁹ kan få gjenskape, forsone og helbrede mennesket som trenger Ham.

Disse tre perspektivene peker på den teologiske forankringen sjelesorgen har. Sjelesorgen er forankret i den trinitariske Gud og i det kristne fellesskapet. Samtidig får mennesket som skapt i Guds bilde, viktige konsekvenser for sjelesorgen. Jeg vil videre beskrive de ulike grunnfunksjonene i sjelesorgen.

Helbredelse (healing)

Mennesket er sårbart, og vi lever på mange måter i en lengsel etter å bli hel og fullverdig. Engedal skriver at helbredelse som grunnfunksjon i sjelesorgen, innebærer at det ødelagte og sårede kan åpne opp for fremtiden og nye muligheter. Han beskriver tre grunnpoeng som er viktig å være bevisst. Det første omhandler at menigheten og sjelesørgeren må være åpne og be om at Guds kraft skal gripe inn i helbredelsesprosessen. Gjennom Bibelen synliggjøres det på ulike måter hvordan Gud kan gripe inn med sin allmakt og styrke og forandre menneskers liv. Det å tilrettelegge for dette, blir derfor viktig. Det andre poenget, er i forhold til de naturlige prosesser som kan foreligge. Dette er et kompleks anliggende der det kan være vanskelig å vite når noe er Guds verk og når noe skjer av naturlige årsaker. En bevissthet rundt dette er derfor nødvendig. Det tredje poenget omhandler at Gud er allestedsnærværende. Gud er til stede i hele sitt skaperverk, og det er hans kraft som opprettholder livet. Også i de relasjonelle prosessene mellom konfident og sjelesørger er dette gjeldende. Guds nærvær er det som muliggjør helbredelse og håp. En bevissthet om disse tre momentene er nødvendig, der sjelesørgeren både må ha en åpenhet mot Gud og konfidenten. At Gud får sitt naturlige rom i samtalen kan muliggjøre helbredelse av sår som trenger legedom, i tillegg til at sjelesørgeren kan få visdom til å møte konfidentens utfordringer på en riktig og god måte. Relatert til helbredelse som grunnfunksjon i sjelesorgen, trekker Engedal frem den profetiske dimensjonen.¹³⁰ Han påpeker følgende:

”Because individuell suffering often is intimately connected to social forces and cultural traditions, this passion for healing often addresses questions that go beyond the personal or individual sphere. This call

¹²⁷ Engedal 2008a:87-89

¹²⁸ Engedal 2008a:78

¹²⁹ Engedal 2008a:81

¹³⁰ Engedal 2008b:71-74

upon what is often called *the prophetic dimension* of pastoral care. In the name of God the pastor has to speak out against unjust social structures and oppressive cultural traditions. For the sake of healing broken lives and restoring human dignity this prophetic calling also belongs to the pastor's service for people in need.¹³¹

At den profetiske dimensjonen også er en del av helbredelse som grunnfunksjon, synliggjør bredden. Helbredelse krever en aktiv handling fra sjelesørgeren, og helbredelse kan forekomme på mange ulike plan. Er det strukturer som må kjempes mot, kan det være en del av oppgaven til sjelesørgeren for å hjelpe konfidenten på en best mulig måte.

Støtte (sustaining)

At mennesket er en relasjonell skapning, understrekes når vanskeligheter oppstår. Å ha noen å gå til kan være helt avgjørende for hvordan prosessen utarter seg. For å kunne dele våre gleder og sorger i livet, må vi imidlertid stole på våre medmennesker og de kulturelle tradisjoner vi er en del av. Dette er det støttefunksjonen omhandler. Jesus i Getsemane kan her settes som forbilde. Han gjorde seg sårbar og formidlet til sine venner at han trengte deres støtte fordi han var overveldet av angst og sorg. Sjelesørgeren blir den som kan være nær hos den som har det vanskelig, der de sammen kan bære byrden. Viktige redskaper relatert til denne grunnfunksjonen blir empatisk lytting, respektfulle og betryggende holdninger, og jordnær hjelp. Grunnet destruktive krefter som motløshet og resignasjon, vil dette være viktig. Sjelesørgeren får under denne grunnfunksjonen en viktig oppgave gjennom å kartlegge hvilke ressurser som kan foreligge hos konfidenten, hans/hennes nettverk, sosiale riter og tradisjoner i samfunnet. Engedal understreker dessuten at sammenkoblingen sjelesørger og menighet her blir viktig.¹³² Han skriver at: "Together we are called upon to *carry one another's burden*. We have to realize that *restoration in Christ is community-based* and relies on the power and possibilities given to the people of God".¹³³ Dette understreker støttefunksjonen som et oppdrag også for menigheten. Vi er gitt et oppdrag der vi som menighetslemmer sammen skal bære hverandre.

Veiledning (guiding)

Også denne grunnfunksjonen innen sjelesorg omhandler det relasjonelle aspektet, der vi er avhengig av hverandre og der vi ikke er skapt til å gå alene. Ofte vil det at man trenger råd, være utløsende faktor for at en konfident oppsøker en sjelesørger. Gjennom aktiv lytting og støttefunksjonen, er mye tilrettelagt, men akkurat hvordan veiledningsfunksjonen gjennomføres kan forstås ulikt. Ulik sosial og kulturell kontekst er en faktor som kan føre til en forskjellig utøvelse av veiledning. Dette kan eksempelvis illustreres med bildet foreldre-barn-relasjonen.

¹³¹ Engedal 2008b:74

¹³² Engedal 2008b:74-76

¹³³ Engedal 2008b:75

Foregår relasjonen mellom en eldre og en yngre uten så mye livserfaring, vil det være naturlig med mer tydelige råd i møte med den yngre. Er de to på omtrent samme alder, vil det være hensiktsmessig med en mer åpen kommunikasjon preget av dialog. Fordi sjelesorgsituasjonen vil være preget av sosiale og kulturelle faktorer, er det viktig å klargjøre hva veiledningsfunksjonen innebærer i konteksten sjelesorg. For mange kan veiledning eller rådgivning, oppleves paternalisk og autoritativt. Dette er imidlertid det motsatte av hva som er hensikten med denne formen for sjelesorg. Varsom veiledning, fylt av respekt for den enkeltes integritet, står derimot sentralt. Fem punkter er sentrale i veiledningen:

- Holdning fylt av ydmykhet og respekt for konfidentens familie- eller livssituasjon.
- Empatisk lytting og engasjement for konfidentens historie. Det er også relevant å se nærmere på faktorer av betydning for konfidentens situasjon, som nettverk, ressurser og sårbarhetspunkter.
- Kartlegge muligheter og eventuelle konsekvenser.
- Hjelp konfidenten til å finne normative verdier fra kristen tro og tradisjon som kan være veiledende i de valg den enkelte må ta. Dette kan eksempelvis innebære å finne relevante bibeltekster.
- Respektere og understreke konfidentens ansvarlighet overfor sitt eget liv. En avgjørelse vil alltid være konfidentens sin avgjørelse, og ikke sjelesørgerens.¹³⁴

Engedal understreker at en god veiledningsprosess må sentreres rundt konfidenten:

”the counseling process should aim at deepening the care-seeker’s understanding of the actual situation, enabling him or her to identify and use their own values and resources, and, through such a process, strengthening the capacity for making well-argued, appropriate and responsible choices. A counselor who moves the process in this direction, could be a most valuable and wise guide”.¹³⁵

En autoritær rådgiver er altså ikke det som er ønskelig ved en slik forståelse av veiledning. Det som blir viktig er tid til å sette seg inn i konfidentens situasjon og fokus på å møte den enkelte med respekt og verdighet, der det er konfidenten selv som skal vurdere hvilke valg som er ønskelige for den enkelte.

Forsoning (reconciling)

At mennesket er skapt relasjonelt medfører både positive og negative elementer. På den ene siden kan det åpne for livets gleder der blant annet kjærlighet, gode relasjoner, glede og

¹³⁴ Engedal 2008b:76-77

¹³⁵ Engedal 2008b:78

kreativitet kan få blomstre. Samtidig knytter det relasjonelle aspektet med seg mange utfordringer. Det kan innebære vanskelige relasjoner preget av uenighet, konflikter og vold, eller det kan være konflikter mellom enkeltindivider, familier og folkegrupper. I det sjelesørgeriske rom blir ofte slike utfordringer et tema. Sjelesørgerens mål i møte med dette, blir å jobbe for en reetablering av brutte relasjoner. Prosessen frem til dette målet kan imidlertid være utfordrende. Det er derfor flere viktige sider som sjelesørgeren bør reflektere rundt vedrørende forsoningsarbeid.¹³⁶

Sannhet er det første aspektet. En forutsetning for at langvarige konflikter kan løses er at begge parter sammen avdekker sannheten. Dette kan ofte være vanskelig, men det er samtidig helt nødvendig. Ærlighet og villighet til å lytte på en omsorgsfull måte til alle parter, er sentralt for at forsoning skal finne sted. Uten sannhet vil det ikke være noen mulighet for tilgivelse og rettferdighet, og prosessen videre vil i de fleste tilfeller preges av at den sterkeste parten får fordeler. *Makt* er det andre stikkordet. I forsoningsarbeid kan ulike parter inneha en ulik maktposisjon. Det er derfor viktig å arbeide for at denne makten utjevnes. Sjelesørgeren bør derfor undersøke nøye den maktdynamikken som kan foreligge i relasjonene og i situasjonen. Å bemyndige den svake står her sentralt, uten rettferdighet og sannhet vil det ikke være mulig med en forsoningsprosess. Videre er *kulturelle tradisjoner og konteksten*, viktig for forsoningsprosessen. Vestlig kultur preges av det individuelle, mens mer tradisjonelle og fellesorienterte samfunn preges av fellesskapets rammer. Begge disse forståelsene kan vi lære noe av. En overfokusering på individet mister den kontekstuelle dimensjonen, mens det motsatte kan bli å overse viktige sår og behov hos enkeltindividet. Begge disse aspekter må derfor være en del av sjelesorgen.

Forsoningens relevans understrekes når man ser på dens sentrale plass i Bibelen. Forsoningen tydeliggjøres sterkt ved Guds kjærlighetshandling gjennom Jesus på korset. Jesu liv og gjerning synliggjør dessuten forsoningens tjeneste på ulike måter. Gang på gang rekker Jesus ut en hånd til de som trenger det, han reiser opp de som har falt og tilgir syndere. Målet med sjelesorg ut fra denne grunnfunksjonen, er at sjelesørgeren kan tilrettelegge for at forsoningsprosesser og tilgivelse kan gjenopprette den helhet og verdighet som konfidenten er skapt til. Engedal oppsummerer forsoningens funksjon slik: "to help persons and communities to live openly and honestly before God and cultivate attitudes of justice and forgiveness toward each other."¹³⁷ Denne funksjonen som sjelesørger rommer altså et vidt perspektiv, der også samfunn og

¹³⁶ Teksten i dette og de to neste avsnittene bygger på Engedal 2008b:80-84

¹³⁷ Engedal 2008b:84

felleskap inkluderes. Denne grunnfunksjonen setter dermed både konteksten og det individuelle i fokus, noe som også synliggjør sjelesorgens viktighet relatert til fellesskapet.

Bemyndigelse (empowering)

Å bemyndige er et stikkord som kjennetegnet Jesu virksomhet. Jesu møtte syke, fattige og undertrykte på en måte som var preget av oppreisning, formidling av frihet, syndstilgivelse og en invitasjon til å leve et nytt liv med Gud. Jesu omsorg er et eksempel for sjelesørgeren, der bemyndigelse av konfidenten er målet. At konfidenten åpner seg for sjelesørgeren og gjør seg sårbar, innebærer en fundamental relasjonell makt i forhold til tillit. Sjelesørgeren må her bruke denne tillitsmakten til konfidentens fordel og etterstrebe å styrke konfidenten. Det er dette bemyndigelse handler om. Målet for sjelesørgeren innen denne forståelsen, er at han eller hun skal forsøke å identifisere konfidentens ressurser til å skape en større frihet og deltakelse i fellesskapets liv. Bemyndigelse som grunnforståelse, kan både forstås som et mål i seg selv, eller det kan forstås som en del av de tre første grunnforståelsene, helbredelse, støtte og veiledning.¹³⁸ Engedal oppsummerer forståelsen slik:

*”empowering processes are characterized by the intention to help care-seekers discover their own resources and possibilities, and to motivate them to use their own strength and whatever resources are available to handle and improve their own life situation”.*¹³⁹

Bemyndigelse er et viktig aspekt å jobbe mot, enten man anser det som en egen grunnforståelse, eller som et mål under helbredelse-, støtte- og veiledningsfunksjonen.

Vekst (nurturing)

Emmanuel Y. Lartey beskriver to grunnforståelser, som verken Engedal og Bergem trekker frem. Vekst er en av disse og omhandler et fokus på at sjelesørgeren skal hjelpe konfidenten til å vokse som menneske. Howard Clinebell har vært opptatt av akkurat dette og beskriver en ”[g]rowth counseling”.¹⁴⁰ Denne beskrives som en prosess med et hovedmål som skal beskrive en maksimal utvikling av et menneskets potensial på ulike måter i livet. Han trekker frem seks gjensidig avhengige dimensjoner som er nødvendige for at veksten kan finne sted. Disse består av vekst i kropp og sinn, i relasjoner, i biosfæren, i grupper og institusjoner som finnes rundt oss, og i den åndelige dimensjonen. Sjelesørgeren får en rolle som en som skal lette prosessen til vekst. Dette innebærer en balanse av omsorg og støtte *versus* konfrontasjon. Sjelesørgeren må altså ha egenskaper både til å trygge og støtte og til å utfordre konfidenten. Lartey hevder at vekst er en kontinuerlig prosess som påvirkes av avgjørende livsfaser.¹⁴¹ Han påpeker at: ”These

¹³⁸ Engedal 2008b:78-79

¹³⁹ Engedal 2008b:80

¹⁴⁰ Lartey 2003:66

¹⁴¹ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Lartey 2003:66-67

stages are times of crisis and opportunity. They require us to leave past attitudes and limitations behind and to embrace new, potentially threatening, possibilities.”¹⁴² Et slikt poeng der utfordringer kan anses som muligheter til vekst fremfor hindringer, er et viktig fokus å ta med inn i sjelesorgen.

Frigjøring (liberating)

Mennesker kan på ulike måter være bundet. Bundethet kan hindre et menneske både til å tenke selvstendig og å ta egne avgjørelser. Kollektive meninger kan eksempelvis overskygge enkeltpersoners syn og deres uttrykk i en sosial gruppe. En konsekvens av å være bundet, kan ofte resultere i en identifikasjon med undertrykkeren. Ofte viser det seg at mennesker som har identifisert seg med undertrykkeren er fulle av selvforakt og ambivalente til sin egen verdi. De kan dessuten ofte handle destruktivt i møte med likesinnede som også er undertrykt. Lartey understreker følgende om frigjøring som grunnforståelse innen sjelesorgen:

”Liberating involves the intricate and delicate processes of raising awareness about the sources and causes of oppression and domination in society. This entails the critical and analytic examining of both personal and structural sources, causes and developments in the establishment of current situations of inequality.”¹⁴³

Å se muligheter for positiv endring blir her viktig og nødvendig. Tålmodighet må dessuten også stå sentralt, ettersom løsrivningsprosesser fra undertrykkelse kan være komplekse og ta tid.

Jeg velger å forstå både *bemyndigelse*, *vekst* og *frigjøring*, som viktige funksjoner hos en sjelesørger, men jeg anser de ikke som de mest sentrale. *Helbredelse*, *støtte*, *veiledning* og *forsoning* derimot, er begreper som bør anses som hovedfunksjoner hos sjelesørgeren. I tillegg til at disse fire tradisjonelt har vært ansett som hovedfunksjoner,¹⁴⁴ anser jeg de fire som viktige fordi de rommer oppgaver som bør få et særskilt fokus på grunn av deres relevans for sjelesorgen. De fire rommer oppgaver som både kan komplimentere hverandre og stå som viktige oppgaver i seg selv. Jeg anser de fire dessuten i større grad å peke på sjelesørgerens rolle i *prosessen* fremfor å være knyttet til det som er det endelige *målet*. Bemyndigelse, vekst og frigjøring er også viktige, men kan brukes som gode mål og som viktige sjelesørgeriske tilleggsfunksjoner.

Jeg har nå sett på hvilken bibelsk forankring både diakonien og sjelesorgen har. Vi ser at diakonien er forankret både i skapelsesteologien, i gudsforståelsen, i kristologien og i kirkeforståelsen. Gjennom perspektivene *deus adventus*, *communio* og *imago dei* som synliggjør sjelesorgens teologi, ser vi flere fellestrekk. Ser man på den trinitariske gudsforståelsen

¹⁴² Lartey 2003:66

¹⁴³ Lartey 2003:67

¹⁴⁴ Lartey 2003:62

synliggjøres aspekter som Gud som en barmhjertig far og forsoner, og Guds gjenreisning av gudbilledligheten hos mennesket. Knyttet til konsekvensene denne gudsforståelsen får for sjelesorgen, synliggjøres flere aspekter som er sentrale i diakoniens teologi. At sjelesorgen skal ha Guds godhet som forbilde og at man skal formidle verdighet, barmhjertighet og nåde til konfidenten, er aspekter som også diakoniens teologi synliggjør. Diakoni i lys av gudsforståelsen der barmhjertighet står sentralt, peker på dette. Samtidig er menneskets gudbilledlighet og dets ukrenkelige verdi, noe som tydeliggjøres i den skapelsesteologiske forståelsen. Helbredelse som er et sentralt element i diakoniens begrunnelse, tydeliggjøres også under deus adventus, der fokuset ligger på at det er Guds kraft som kan reise opp, og der dette er et sentralt aspekt i sjelesorgen. Guds kjærlighet er vårt forbilde, skriver Engedal under deus adventus. Knyttet til den kristologiske begrunnelsen for diakoni, er dette også sentralt. Vi skal elske og tjene hverandre som Jesus viste oss gjennom hans virke på jorden. Et annet aspekt som understrekes gjennom diakoni i lys av kirkeforståelsen, er hvordan diakoni er en oppfordring og en nødvendighet i menigheten. Vi skal som med-lemmer på Kristi legeme, tjene hverandre. Under communio, underbygges også dette. Her trekkes diakonia frem, der kallet til å tjene er det sentrale. For sjelesorgen betyr det at den skal være forankret i menighetsfellesskapet. Knyttet til imago dei, understrekes menneskets ukrenkelige verdi. Her kan igjen den skapelsesteologiske forankringen diakonien har, beskrives som en parallell. Mennesket har fått en spesiell plass i Guds øyne, og er som den eneste skapning, skapt i Guds bilde. Likhetstrekkene mellom diakoniens og sjelesorgens teologi er mange, noe som underbygger sjelesorgens plass som et sentralt diakonalt uttrykk.

Oppgavens problemstilling er rettet mot eldres åndelige behov og hvordan disse kan imøtekommes i det sjelesørgeriske rom. Sjelesorgens teologi er styrende for dens praksis, noe som understreker teologien som et nødvendig fundament for å møte den eldre i sjelesorgen. Ettersom både oppgaven problemstilling foregår innenfor en diakonal kontekst, i tillegg til at sjelesorg kan forstås som et diakonalt uttrykk, er det relevant å også ha diakoniens teologi til grunn. Sjelesorgens grunnfunksjoner kan sees på som en konkretisering av Engedals tredelte struktur, der de ulike forståelsene kan være praktiske hjelpemidler til å møte den eldre.

4.2 Sjelesorg og sjelesørger

Med diakoniens og sjelesorgens forankring som bakgrunn, blir det sentralt å tydeliggjøre hvilket mål sjelesorgen skal ha og hvilke forventninger det er nødvendig å stille til en sjelesørger. Betydningen av miljø, kultur og bakgrunn, både for sjelesørger og konfident, blir dessuten sentralt for å tydeliggjøre hva sjelesørgeren må bevisstgjøres på, både i det sjelesørgeriske møtet

og knyttet til sin egen faglige utvikling. Som redskaper kan bruk av Bibelen, salmer, bønn og ritualer, være nødvendige for å tilrettelegge for at konfidentens åndelige behov kan imøtekommes.

4.2.1 Sjelesorgens mål

Gjennom historien har sjelesorgen i stor grad vært opptatt av hvordan Guds ord skal forklares for det enkelte mennesket. Okkenhaug understreker at sjelesorgen i dag er langt mer opptatt av å ta utgangspunkt i det enkelte menneskes livserfaring og lede det til Guds ord, som er normen. Den tolkende prosess settes i sentrum, der sjelesørgeren er en medvandrer som samtidig er en representant for evangeliet.¹⁴⁵ Okkenhaug påpeker at: ”Vi trenger en sjelesorg som tar både budskap, konfident og kontekst på alvor”.¹⁴⁶ Hun understreker videre:

”Utgangspunktet er [...] det enkeltes menneskets erfaring. [...] Men dersom den ikke knytter en forbindelse fra erfaringen til teologien, forblir samtalen immanent, til stede i denne virkeligheten, men uten mulighet for å finne Gud, den hellige. Dersom en på den annen side ikke er opptatt av menneskenes livsvilkår, kan teologien være dogmatisk og rett, men den møter ikke mennesket der mennesket er.”¹⁴⁷

Okkenhaug understreker at sjelesorgen må ta både erfaringen og teologien på alvor. På denne måten kan sjelesorgen både møte mennesket der det er, og samtidig komme med nødvendig og god livshjelp i det som er vanskelig.

Okkenhaug skriver at sjelesorgen er forankret i troen på en treenig Gud. Ettersom teologien er opptatt av relasjonen mellom Gud og menneske i tillegg til relasjonen mellom mennesker, vil sjelesorgens mål formes av dette. Okkenhaug skriver at ”[m]ålet er å bringe mennesker videre mot et sant forhold til Gud, medmennesker og seg selv”.¹⁴⁸ Okkenhaug understreker videre hva som er viktig for å nå dette målet. Hun formidler at teologiens opptatthet av relasjonen til Gud og til medmennesker gjør teologien avhengig av den kliniske sjelesørgeriske kompetanse. I forhold til dette påpeker hun følgende:

”Den må vurdere hvilken funksjon teologiske tolkninger og teoretiske overbygninger har i det konkrete livsrom som mennesket lever i. Teologien må ta ansvar for å gi sin grunnleggende forståelse et språk som er tilgjengelig, og som kan tas i bruk av mennesker som skal leve sine liv. Da må den også la seg korrigere av menneskers møte med livet, medmennesker og Gud.”¹⁴⁹

For å nå sjelesorgens mål må samspillet mellom teologien og den enkeltes livsvirkelighet arbeides med og reflekteres rundt. Sjelesørgeren må både ha teologisk kompetanse, og samtidig ha en kunnskap om hvordan man kan møte mennesker som sliter, på en god måte. Okkenhaug

¹⁴⁵ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Okkenhaug 2006:36-39

¹⁴⁶ Okkenhaug 2006:37

¹⁴⁷ Okkenhaug 2006:37

¹⁴⁸ Okkenhaug 2006:45

¹⁴⁹ Okkenhaug 2006:39

understreker at jo mer fastlåst våre teorier og vårt teologiske system er, desto vanskeligere blir det å stille nødvendige spørsmål i møte med konfidenten. Dette understreker viktigheten av å ha et reflektert forhold til teologi og sjelesørgerisk kunnskap.

4.2.2 Sjelesørgerens kompetanse

Engedal redegjør for fem perspektiver som en sjelesørgerisk tjeneste må forholde seg til. Han understreker at perspektivene utgjør en sammenhengende og integrert helhet der alle de fem perspektivene er viktige og nødvendige.¹⁵⁰

Personkompetanse

Det viktigste redskapet i sjelesorgen, vil alltid ens egen person. I forhold til personkompetanse blir derfor selvinnsikt, evne til introspeksjon og prosesser frem mot personlig modenhet viktig. Det finnes ulike kriterier for modenhet, og det vil aldri være mulig å nå helt frem til noen slike punkter. Man er alltid underveis. Likevel er det viktig å jobbe med og frem mot slike mål. Eksempler på slike kriterier kan være realitetsorientering, langsiktig tenkemåte, voksen samvittighet, evne til uavhengighet, evne til å elske, og evne til å akseptere seg selv. Engedal understreker at slike karaktertrekk må utvikles i samspill og dialog med andre. Denne formen for kompetanseutvikling fordrer imidlertid ikke at styrke skal være det man etterstreber. ”Det er like viktig å erkjenne sårbarhet, svakhet og grenser som å utvikle bevissthet om egne mestringsressurser.”¹⁵¹ For å bruke seg selv på en mest hensiktsmessig måte, må man altså på ulike måter bli kjent med seg selv og arbeide med sin egen modenhet, for å kunne tilrettelegge for et best mulig møte med konfidenten.

Kommunikativ kompetanse

Den andre formen for kompetanse, står i nær sammenheng med den personlige kompetansen. Dette perspektivet omhandler utviklingen av en evne til å kunne møte mennesker på en troverdig og åpen måte. Å skape tillit og trygghet i situasjonen er nødvendig for å skape et rom i det sjelesørgeriske møte, der konfidenten kan våge å bli synlig. Evnen til å lytte står sentralt under denne kompetansen. Det gjelder både evnen til å lytte til det sagte, men også til det usagte. Nouwen trekker frem begrepet ”hospitality”¹⁵² relatert til hvordan det å lytte kan forstås mer omfattende. Det handler om å møte den andre på en slik måte at den andre opplever at han eller hun blir verdsatt og sett. Å lytte på en måte der man både formidler omsorg og empati blir et mål. Engedal påpeker at det å lytte på en slik måte er en livslang øvelse for sjelesørgere. I tillegg er evnen til å samtale et viktig redskap. Ulike teknikker for å utvikle samtalens kunst kan da

¹⁵⁰ Teksten i dette og de to neste avsnittene bygger på Engedal 2004:87-89

¹⁵¹ Engedal 2004:88

¹⁵² Engedal 2004:89

være hensiktsmessige. Engedal understreker at "[l]yttende stillhet og åpen, reflekterende tale hører sammen."¹⁵³ Å oppøve en evne både til å lytte og til å samtale på en god måte, er noe en sjelesørger kontinuerlig må arbeide med.

Hermeneutisk kompetanse

Personkompetanse og kommunikativ kompetanse er forutsetninger for hermeneutisk kompetanse. Hermeneutikk kan forstås som "å møte og fortolke for å forstå".¹⁵⁴ I det sjelesørgeriske møtet er det nødvendig at sjelesørgeren og konfidentens samspill utvikler seg på en hensiktsmessig måte, der konfidenten kan bli ivaretatt og forstått. For sjelesørgeren forutsetter dette en evne til å forstå og leve seg inn i "det fremmede".¹⁵⁵ Det er denne fortolkende innlevelsen som det fokuseres på i dette perspektivet. Engedal understreker at "våre holdninger og kunnskaper, vår selvinnsettelse og innlevelsessevne"¹⁵⁶ alle er like viktige. Han påpeker at:

"[i] den fortolkende (hermeneutiske) prosessen aktiviseres den livserfaring og de kunnskaper vi har i møte med tilsvarende hos konfidenten. Og i møte mellom de to ulike erfaringsverdenene, kan ny innsikt og forståelse oppstå. Bare der dette skjer, har den sjelesørgeriske prosessen mulighet for å lykkes."¹⁵⁷

Den erfaring og de kunnskaper man har, blir altså viktige for den sjelesørgeriske relasjonen. Man må imidlertid ha et bevisst forhold til hva som er sitt eget og hva som tilhører den andre, for på denne måten å kunne bruke seg selv på en konstruktiv måte. En riktig balanse knyttet til vekselpunktene nærhet og avstand blir tilknyttet dette nødvendig for å kunne utøve god sjelesorg. For å kunne innholdsbestemme prosesser og for å kunne kartlegge det videre sjelesorgsarbeidet vil det å tre ut av sjelesorgrelasjonen eksempelvis være nødvendig.¹⁵⁸ Å tre ut av relasjonen kan bety at man som sjelesørger for eksempel reflekterer over egne reaksjoner i samtalen eller hvorfor samspillet utvikler seg i en retning.

Teoretisk kompetanse

Kunnskap og teori har en viktig og nødvendig plass i møte med sjelesorgen. Som et fundament er det viktig med teologisk kunnskap og innsikt. Dette er bærebjelken i all kristen sjelesorg. Det er imidlertid samtidig viktig at man som sjelesørger tilegner seg kunnskap om menneskelig liv og samliv, ettersom Bibelen og teologien ikke selv er tilstrekkelige på dette feltet. Her er det relevant å søke innsikt og kunnskap fra ulike vitenskaper innen humaniora. Dette kan eksempelvis være filosofi, psykologi, sosiologi og kulturanalyse. Det som da er viktig, er å reflektere over hvordan denne kunnskapen kan anvendes innen kristen sjelesorg. Relatert til

¹⁵³ Engedal 2004:89

¹⁵⁴ Engedal 2004:90

¹⁵⁵ Engedal 2004:90

¹⁵⁶ Engedal 2004:91

¹⁵⁷ Engedal 2004:91

¹⁵⁸ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Engedal 2004:90-92

kunnskapsoppdatering, blir det også relevant å holde seg oppdatert på det som er gjeldende i sjelesorgfaglig debatt. Både i møte med denne type debatt og ulik kunnskap som finnes generelt i samfunnet, er det viktig å forholde seg kritisk. Å utvikle en kritisk prøving av det en selv og andre presenterer, kan være viktig for ens egen faglige utvikling. Engedal sier følgende om den teoretiske kunnskapens viktighet:

”Det må aldri bli en sjelesørgerisk dyd å være avvisende til teoretisk refleksjon. God teori hjelper oss til å se og forstå bedre – både i forhold til våre egne erfaringer, og i møte med deres liv som søker oss i sjelesorg. Utfordringen består i å finne fram til de fruktbare teoriene og den kunnskapen som kan hjelpe oss til en mer innsiktsfull og troverdig sjelesørgerisk praksis.”¹⁵⁹

Å holde oss oppdatert på teori er altså en nødvendighet for en sjelesørger. Samtidig er det viktig å reflektere rundt kunnskapen, både i forhold til en kritisk vurdering og relatert til hvordan man kan anvende kunnskapen hensiktsmessig i sjelesorgen. For mitt vedkommende betyr dette at det vil være viktig å sette meg inn i teori knyttet til alderdom, åndelige utfordringer i alderdommen og hvordan sjelesorgen kan møte disse.

Åndelig kompetanse

Begrepet åndelig kompetanse kan umiddelbart vekke ulike følelser. Troslivets grunn er Guds nåde, og for noen kan det virke paradoksal å da stille krav til en åndelig kompetanse. Det er derfor viktig å tydeliggjøre hva som ligger i dette begrepet. Engedal sier at åndelig kompetanse er rettet mot den enkelte sjelesørgers personlige forhold til Gud:¹⁶⁰

”Sjelesørgeren må kjenne sin egen troshistorie og ha språk for sitt eget åndelige liv dersom hun eller han skal kunne hjelpe andre på en god måte i bearbeidingen av troslivets erfaringer. Bare med basis i en elementær innsikt i sitt eget, kan sjelesørgeren lytte seg inn mot og fortolke den troserfaring som konfidenten selv uttrykker.”¹⁶¹

Poenget er altså ikke at det er ulike krav til hva som er en god åndelig kompetanse, men at sjelesørgeren må kjenne sitt eget åndelige liv for å kunne bruke det konstruktivt i møte med konfidenten. Gjennom å være bevisst sitt eget trosliv og ha et språk for dette, kan sjelesørgeren få en bedre mulighet til å se og møte konfidentens åndelige behov.

Ut fra Engedals sitat kan man under denne kompetansen også se at det er sentralt å jobbe med forholdet mellom livserfaring og troserfaring. Dette grunnet den kristne sjelesorgs forankring i troen på Gud, på hans tilstedeværelse i verden og våre ulike liv. Den narrative og hermeneutiske sjelesorgen kan understrekes i denne sammenhengen. Perspektivet om samspillet mellom den store fortelling (Bibelens fortellinger) og den lille fortelling (konfidentens livshistorie), vil kunne være hensiktsmessig å arbeide ut fra for å videreutvikle sjelesørgerens åndelige eller trossmessige

¹⁵⁹ Engedal 2004:92-93

¹⁶⁰ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Engedal 2004:93-94

¹⁶¹ Engedal 2004:93-94

kompetanse. I forhold til dette trekker også Engedal frem katolsk og ortodoks tradisjon knyttet til åndelig veiledning. Åndelig veiledning som tradisjon innebærer en ”hjelp til å tyde, bearbeide og endre egen livserfaring i lys av troen på Gud”.¹⁶² For den kristne sjelesorg rommer dette en viktig utfordring. Elementer fra denne formen for veiledning kan derfor være nyttige. Relatert til ulike metodebruk og kunnskapsutvikling, understreker Engedal følgende:

”Samtidig som vi utvider vår innsikt og kunnskap om menneskelige kriser, konflikter, sykdomstilstander etc., må vi ikke glemme det som i utgangspunktet er vårt primære mandat: å hjelpe mennesker på veien mot et sannere liv med Gud.”¹⁶³

Vi må aldri glemme hensikten med sjelesorgen i vår egen kompetanseutvikling. Det er viktig å ha hovedmålet i fokus, og ikke la delmål på ferden komme i veien for dette. Samtidig er det viktig å jobbe for at de ulike kompetansefeltene skal videreutvikles slik at hovedmålet i sjelesorgen kan nås på en best mulig måte.

Knyttet til kompetanseutviklingen er kulturbevissthet og refleksjon rundt egne erfaringer og virkelighetsforståelse, nødvendig for sjelesørgeren. Okkenhaug skriver at sjelesørgeren bringer sitt eget liv inn i sjelesorgen og at det derfor er viktig med en refleksjon rundt hva man selv kommer med i møte med konfidenten.¹⁶⁴

4.2.3 Kultur, miljø og bakgrunn – både for konfident og sjelesørger

For å forstå den enkelte eldre, blir det nødvendig å skaffe kunnskap om konteksten som er gjeldende i den eldre sitt liv. Det kan både bety å sette seg inn i den kulturbakgrunn den enkelte har, det kan bety å forsøke å sette seg inn i det miljø den enkelte er en del av i dag, og det kan bety å få kjennskap til den enkeltes livshistorie. Særlig kan det å sette seg inn i hva alderdommen innebærer være relevant.¹⁶⁵

Den enkelte konfident tar med seg sin oppfatning av virkeligheten inn i sjelesorgen. Okkenhaug hevder at vi alle er ”individuell, kulturell og universell bestemt”.¹⁶⁶ Med dette mener hun at vi både er skapt unike og enestående, samtidig som vi er skapt inn i et miljø. Kultur smelter sammen med personlighet og er med på å forme hvordan vi opplever virkeligheten. Både det sosiale, det kulturelle og det språklige miljø individet er en del av, vil forme den enkeltes virkelighetsforståelse. For sjelesorgen betyr dette at konfident og sjelesørger kan ha to helt ulike forståelser av virkeligheten. Eksempelvis faktorer som bakgrunn, alder, utdanning og kirketilknytning kan bidra til en slik utvikling. Med tanke på min problemstilling blir dette særlig

¹⁶² Engedal 2004:94

¹⁶³ Engedal 2004:94

¹⁶⁴ Okkenhaug 2006:39

¹⁶⁵ Se kapittel 2 om eldre og aldring.

¹⁶⁶ Okkenhaug 2006:124

viktige poeng ettersom konfidenten og sjelesørgeren med stor sannsynlighet er i forskjellige aldre (sjelesørgeren er diakon i en lokal menighet). De har som en konsekvens vokst opp i ulike kulturer og de vil være i forskjellige livsfaser. De vil dermed bære med seg hver sin forståelse av virkeligheten.¹⁶⁷

Okkenhaug understreker at for sjelesørgeren får slike forskjellige oppfatninger av virkeligheten, konsekvenser i forhold til at den enkelte må bli bevisst sin egen kulturelle bakgrunn. Ved å settes seg inn i en annen kultur kan man bli bedre kjent med sin egen kultur ettersom denne er så innvevd i vår personlighet. Det er også viktig å være bevisst at det kan være kulturforskjeller innen samme miljø. Selv om man bruker samme ord, kan meningsinnholdet være forskjellig for to parter. Okkenhaug understreker at det er når vi tror at vi forstår vi bør være spesielt oppmerksomme. Hun sier følgende:

”Vår egen forforståelse fører til at vi tenker vi vet hva konfidenten legger i de begrepene som blir brukt. Det er viktig med en kritisk oppmerksomhet rettet mot vår egen forståelse av virkeligheten, og en varsomhet når vi forsøker å forstå hverandre.”¹⁶⁸

Både i møte med de som har en lignende bakgrunn som en selv og de som har en helt annen kulturbakgrunn, er det viktig og nødvendig å arbeide for å forsøke å sette seg inn i den andres forståelse av virkeligheten.

Okkenhaug trekker frem at det antageligvis er et generasjonsskifte i Norge. Der det tidligere var vanlig å lære salmevers og katekismen i skolen, har mye endret seg og det er i dag et stort religiøst mangfold. Mange kan ha ulike religiøse oppfatninger hentet fra ulike miljøer, kulturer og religioner.¹⁶⁹ Om dette påpeker hun: ”Sjelesørgere står overfor store utfordringer i å lytte til mennesker der de befinner seg, men også hjelpe dem på sporet av en tro som kan være bærekraftig i lys av Guds ord.”¹⁷⁰ Å møte mennesker der de er med sin forståelse som kan være helt ulik fra ens egen, kan være utfordrende. Å lytte på en måte som gir rom for den enkeltes oppfatning blir nødvendig. Uten en forståelse og imøtekommenhet, vil det sannsynligvis være vanskelig å vise vei til en bærekraftig tro, som Okkenhaug beskriver.

Sjelesørgerens egen troshistorie og oppvekstmiljø kan dessuten i stor grad påvirke sjelesorgsamtalen ubevisst. Personlige holdninger til kristne miljøer eller religiøse uttrykksformer kan styre hvilket perspektiv man får i møte med konfidenten. Det er derfor helt nødvendig å være selvkritisk til egne holdninger og eventuelle ubearbeidede erfaringer. Okkenhaug skriver at: ”Vurdering av hva som er sunn og moden, usunn og umoden tro har ofte

¹⁶⁷ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Okkenhaug 2006:124-125

¹⁶⁸ Okkenhaug 2006:125

¹⁶⁹ Teksten i dette og de to neste avsnittene bygger på Okkenhaug 2006:130-131+137

¹⁷⁰ Okkenhaug 2006:130

mye med hvor vi selv befinner oss, og hva vi selv har opplevd i vårt oppvekstmiljø.¹⁷¹ Dette tydeliggjør viktigheten av å jobbe bevisst med sin egen troshistorie, sine holdninger og sine erfaringer, så de ikke påvirker sjelesorgssamtalen negativt.

I følge Okkenhaug fungerer kristne fellesskap også som sosiale miljøer. Hun sier at "[r]egler og holdninger i de ulike miljøene kan virke frigjørende eller krenkende."¹⁷² Dette er noe som kan føre til at mennesker kan streve med ulike holdninger fra miljøene de går i eller har gått i, og de kan trenge hjelp til å sortere hva som er godt og hva som kan være usunt. Dette er en viktig utfordring å ta tak i. Det kan eksempelvis være hensiktsmessig å konfrontere konfidenten hvis den enkelte sitter fast i holdninger som kan være krenkende overfor dem selv eller andre. For at dette skal bidra til innsikt for den enkelte er det sentralt at dette gjøres med respekt og varsomhet.

Kultur, bakgrunn og miljø har med andre ord store konsekvenser for hvordan man opplever virkeligheten. Når sjelesørgeren møter konfidenten, er det derfor viktig å være åpen og respektfull for å forsøke å forstå den andres livsvirkelighet. Ser man at kulturen konfidenten kommer fra har vært med på å gi et feilaktig syn på for eksempel deres egenverdi, er det viktig å skille ut hva som bør forsøkes å fjernes fra den enkeltes virkelighetsopplevelse. Okkenhaug understreker at: "I sjelesorgen må vi sammen med konfidentene spørre oss om hva som er sentrale evangeliske anliggende og hva som er kulturbetingede overleveringer som ikke skal videreføres."¹⁷³ I møte med dette kulturelle aspektet er det altså viktig å foreta en kritisk vurdering av hva som kulturelt kan ha påvirket konfidenten negativt, i tillegg til aspektet med å sette seg inn i kulturen for å forstå den andre.

4.2.4 Bibelen, salmeboka, bønnen og ritualenes plass i sjelesorgen

I sjelesorgen vil det kunne være nyttig med ulike redskaper for å kunne jobbe mot målet om "å bringe mennesket videre mot et sant forhold til Gud, medmennesker og seg selv".¹⁷⁴ Både Bibelen, bønnen, ritualene og salmeboka er sentrale virkemidler i sjelesorgen. De må imidlertid brukes på en riktig måte slik at konfidenten opplever det som berikende.

Bibelen og salmeboka

Okkenhaug understreker at det ikke er et spørsmål *om* vi skal bruke Bibelen i sjelesorgarbeid, men på hvilken *måte* den skal brukes. Bibelen er fundamentet i den kristne tro, og er derfor et viktig og nødvendig redskap i sjelesorgsarbeid. Okkenhaug påpeker videre at det er situasjonen som må bestemme hvordan bibelsk materiale kan trekkes inn i samtalen, men å ha som regel å

¹⁷¹ Okkenhaug 2006:130

¹⁷² Okkenhaug 2006:137

¹⁷³ Okkenhaug 2006:130

¹⁷⁴ Se 4.2.1

alltid lese et stykke fra Bibelen er noe hun tar avstand fra. Da kan man miste samtaleutvikling og feil bibelbruk kan dessuten oppfattes som preget av makt der budskapet kan oppfattes som gitt. Okkenhaug beskriver ulike måter å bruke Bibelen på i sjelesorgen. Hun sier at det å assosiere til bibelske historier og tekster der man samtidig gir konfidenten mulighet til å respondere, kan være en god måte å gjøre det på. Dette kalles *kontrastering*, og innebærer at konfidenten gir sin reaksjon på det som er formidlet, slik at samtalen kan justeres videre etter dette. Det går også an å avslutte samtalen med å lese et avsnitt, men konfidenten må selv få ta til seg bibelverset på sin måte, der sjelesørgeren ikke må kreve at det oppfattes på en ”riktig” måte.¹⁷⁵ Okkenhaug understreker at ”[d]et er konfidentens liv og konfidentens vei inn i det bibelske materialet som må være avgjørende for bruken av bibelske tekster og historier.”¹⁷⁶ Å legge til rette for den enkelte konfidents behov, står derfor i sentrum knyttet til bruk av Bibelen i sjelesorgen.

Okkenhaug påpeker at tekster fra Bibelen kan brukes i mange forskjellige livssituasjoner for mennesket. Å trekke inn tekster i forhold til menneskers livssituasjoner kan gi samtalen dybde og variasjon. Å trekke inn enkeltelementer eller gi antydninger kan være relevant. I andre sammenhenger kan det å bringe inn bibelske personer og situasjoner gi gjenkjennelse og identifikasjon. Bibelversene kan gi livshjelp, men om det gir troshjelp er opp til den enkelte konfident å avgjøre. Okkenhaug understreker at det å gi rom for følelseslivet er viktig i møte med bibeltekster og i møte med Gud. Hun sier at ”Gud tar våre følelser og opplevelser på alvor, det er det rikelig bibelsk belegg for.”¹⁷⁷ Å bruke ulike salmer for å formidle klage og sinne, kan derfor være hensiktsmessig. Å be konfidenten finne bibelvers som er viktige i hans/hennes liv, kan være nyttig for å eventuelt belyse den enkeltes situasjon. Opplevelser der man tidligere har hatt tillit til Gud og der han ikke har sviktet, kan være viktig å hente frem.

Tar konfidenten opp et teologisk problem i sjelesorgssamtalen, er det nødvendig å kartlegge hva som ligger bak spørsmålet for at sjelesørgeren kan møte det på riktig måte. Det er her viktig at sjelesørgeren ikke engasjerer seg på en måte som gjør at konfidentens behov kommer i skyggen. En utlegging av teologisk materiale kan gjøre at samtalen og relasjonen skades.¹⁷⁸ Okkenhaug hevder at ”[s]jelesørgerens rolle er snarere å sette en tekst i sammenheng med konfidentens

¹⁷⁵ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Okkenhaug 2006:103-106

¹⁷⁶ Okkenhaug 2006:104

¹⁷⁷ Okkenhaug 2006:106

¹⁷⁸ Teksten i dette og neste avsnitt bygger på Okkenhaug 2006:106-107

personlige liv og la teksten leve som en type personlig tiltale.¹⁷⁹ Å vurdere hva konfidenten har behov for, er det som skal settes i sentrum.

Okkenhaug understreker at når en sjelesørger trekker frem vers eller hendelser fra Bibelen, er det best at dette gjøres som en naturlig respons på det som sies i samtalen. Det er dessuten hensiktsmessig at sjelesørgeren kjenner Bibelens materiale for å kunne bruke det på en god måte. I forhold til dette er det viktig at ikke et personlig engasjement styrer samtalen, hvis sjelesørgeren bruker tekster som har betydd noe spesielt for dem. Konfidentens reaksjoner på teksten blir viktig for å motvirke dette. Bibelen kan altså brukes i et felles prosjekt, der "[s]jelesørger og konfident bringes sammen i en interesse for å forstå hva teksten dreier seg om, og hva den kan bety for den enkeltes liv".¹⁸⁰ Å la sine egne erfaringer med teksten legges til side, blir nødvendig for og sammen med konfidenten se teksten i lys av konfidentens liv.

Også salmeboka kan brukes som en ressurs i sjelesorgen. Sverre Bang trekker frem flere elementer for å tydeliggjøre at salmeboka har et stort potensial i sjelesorgen. Gjennom salmene kan andres erfaringer fra liv og tro bli mine, påpeker han. Fra et individuelt perspektiv kan salmene få den enkelte over i et fellesskapsperspektiv. En salme kan gi lindring, håp og livsmot, og i det lange løp kan også salmene bringe en sjelesørgerisk prosess fremover. Videre understreker han at en salme i seg selv kan *være* sjelesorg. Med det mener han at en salme fremført eller sunget kan være til livs- og troshjelp der teksten kan vokse seg inn i sinnet. Salmen kan være med i bakhodet i hverdagens sysler og på den måten bidra til forandring av tro og holdning. Bang understreker at det kan være svært individuelt om en salme kan være til trøst og hjelp, der det eksempelvis er nødvendig at salmen snakker sant om livet, og at den er gjenkjennbar i forhold til erfaringer fra liv og tro. Han hevder at det først er som en enhet av tekst og musikk at salmen når sin ytterste potensial knyttet til sjelesorgen.¹⁸¹ Han argumenterer for at "[e]n god melodi evner å få sjelens dører til å åpne seg for budskapet",¹⁸² der salmer "[p]å sitt beste kan [...] nå inn til mennesker og formidle tro, trøst og livsmot bedre enn de fleste andre former for kommunikasjon."¹⁸³ Å bruke salmer i sjelesorgen kan altså være berikende for sjelesorgen, der en åpenhet for konfidentens behov vil stå sentralt. Eksempelvis kan man spørre eldre mennesker om de har salmer som betyr noe ekstra for dem, samtale om salmens betydning og eventuelt synge den sammen.

¹⁷⁹ Okkenhaug 2006:107

¹⁸⁰ Okkenhaug 2006:107

¹⁸¹ Bang 2009:48-49

¹⁸² Bang 2009:49

¹⁸³ Bang 2009:48

Bønnen

Å samtale om konfidentens bønneliv kan være viktig og nødvendig i sjelesorgen. Å finne eventuelle stengsler, hva som kan åpne nye veier, og kartlegge gode og dårlige erfaringer, kan være viktige deler av denne prosessen. Mennesker kan ha dårlige erfaringer med ikke å bli bønnhørt. Andre kan ha gode opplevelser der eksempelvis besteforeldres trofaste bønn har skapt en trygghet. Okkenhaug påpeker at man gjennom bønn kan forsøke å få kontroll på en situasjon. Hun sier at "[s]ann bønn til Gud er imidlertid å hengi seg til Guds makt og nåde".¹⁸⁴ Hun trekker frem Augsburgers som har studert bønn i ulike kulturer, og som beskriver forskjellen på magisk og sann bønn der sann bønn i større grad handler om holdning enn form.¹⁸⁵ For konfidenten kan det å utforske sin egen bønn sammen med en sjelesørger, være et viktig steg i troslivet.

I møte med konfidentens forhold til bønn er det viktig å være åpen for allsidigheten ved bønn. Okkenhaug trekker fram bønnens mange aspekter, og at det er viktig å ikke formidle at det er noe fasitsvar på hvordan man skal be. Okkenhaug understreker at man må være "lydhøre i forhold til det individuelle uttrykk".¹⁸⁶ Hun trekker frem et sitat fra Nouwen knyttet til det å ha en grunnholdning av tillit til Gud i bønner. "Når du ber i håp, vender du deg mot en Gud som du uten forbehold kan sette din lit til; det er nok å vite at Gud er en trofast Gud".¹⁸⁷ Å jobbe mot en slik tillit, kan være et tema i sjelesorgsamtalen i forhold til bønn.

Å være åpen for hvor konfidenten er i bønnelivet, er nødvendig og viktig. Dette eksempelvis i forhold til takksigelsen. Å få takke Gud er både det spontane utbrudd når man ser at Gud har svart våre bønner, men det er også en holdning knyttet til en tillit til Gud gjennom vanskelige tider. Okkenhaug understreker at verken tro eller takksigelse er noe som kan presses frem. Hun skriver at "[e]n sjelesørger må være var for den rette timing og ikke forsere situasjonen for å tilfredsstille sjelesørgerens egne behov".¹⁸⁸ Kanskje vil det å jobbe med sin egen tålmodighet være viktig for å kunne gi den tid og det rom som konfidenten trenger.

Å bruke bønner i samtale er en måte å direkte henvende seg til Gud på. Samtidig kan man se på sjelesorgen som en samtale der Gud alltid er til stede. Bønner kan imidlertid bringe Gud inn i vår bevissthet. Å bruke bønn på en riktig måte, er vesentlig. Eksempelvis vil det være feil å gjennom bønn formidle noe sjelesørgeren ikke våger å si direkte til konfidenten, eller å bruke bønner som et maktmiddel til å formidle noe sjelesørgeren mener er riktig. Det er dessuten viktig å ikke ta det som en selvfølge at konfidenten ønsker å bli bedt for. Kanskje kan den

¹⁸⁴ Okkenhaug 2006:109

¹⁸⁵ Teksten i dette og de neste fire avsnittene bygger på Okkenhaug 2006:108-112

¹⁸⁶ Okkenhaug 2006:109

¹⁸⁷ Okkenhaug 2006:109

¹⁸⁸ Okkenhaug 2006:110

enkelte ha dårlige erfaringer med dette, slik at relasjonen vil skades av en forbønnshandling. En refleksjon rundt hvordan bønn brukes er derfor nødvendig. Okkenhaug sier følgende:

”En kan sjelden ta noe for gitt, og når sjelesørgeren er i tvil om hva den hun sitter sammen med ønsker, kan hun ofte spørre. En må sørge for at konfidenten får et reelt valg til å svare fritt, til både å kunne si ja og nei uten å møte et forventningspress eller en skuffelse hos sjelesørgeren.”¹⁸⁹

Å skape en atmosfære der konfidenten opplever frihet til å svare fritt, vil være avhengig av sjelesørgerens kommunikative kompetanse. Å jobbe for å videreutvikle og bearbeide denne kompetansen er derfor viktig, slik at man som sjelesørger ikke skaper ubevisste hindringer for relasjonen.

I sjelesorgsamtalen kan også faste bønner eller bønner som andre har formulert, være et godt bidrag. For mange kan det oppleves godt å bruke andres formulerte bønner hvis ordene også passer inn i konfidentens situasjon. Noen faste bønner kan dessuten brukes i mange ulike situasjoner. ”Fader Vår” er da et godt eksempel. For mange kan ”Fader Vår” representere noe kjent og trygt, som kan være et godt bidrag som en felles bønn i sjelesorgsamtalen.

Ritualer

Okkenhaug understreker ritualenes viktighet og beskriver ulike ritualer man kan bruke i sjelesorgen. Hun påpeker at ”[n]ettopp fordi ritualer er konkrete, er de også svært virksomme”.¹⁹⁰ Hun trekker frem ulike forbønnshandlinger som et eksempel. I forhold til eldre kan særlig en forbønnshandling for syke med salving være relevant. Den norske kirke har imidlertid ikke egne liturgier knyttet til forbønnshandlinger, så utformingen av liturgien må derfor gjøres i respekt for de ritualene som finnes. Berøring kan også være av betydning i sjelesorgsituasjonen, der for eksempel bønn med håndspåleggelse, tegning av korsets tegn eller bruk av velsignelsen kan være godt for konfidenten. Det er imidlertid sentralt å reflektere rundt berøringsaspektet. For noen kan en berøring oppleves vanskelig der eksempelvis en krenkende livshistorie vil vanskeliggjøre en håndspåleggelse. En varhet og åpenhet for hva som er komfortabelt for konfidenten, er derfor nødvendig. Andre ritualer som kan være av betydning i sjelesorgen, er skriftemålet. Det vil da være viktig å forberede konfidenten på det som skal skje der man tilrettelegger for en trygghet, samtidig som det ”skapes et hellig rom”,¹⁹¹ som Okkehaug skriver. Særlig nattverd vil kunne være viktig som et tilbud i sjelesorgen. For noen kan nattverden være stedet å få stadfestet sin tro for første gang. For andre får nattverdens funksjon knyttet til tilgivelse, en viktig rolle. Å gjøre opp for seg og bli møtt med Guds tilgivelse og nåde, kan være frigjørende. Nattverd kan for mange eldre oppleves nødvendig, og hvis helse begrenser muligheten til å gå på gudstjeneste,

¹⁸⁹ Okkenhaug 2006:112

¹⁹⁰ Okkenhaug 2006:119

¹⁹¹ Okkenhaug 2006:119

kan soknebudet være viktig. Av andre ritualer i sjelesorgen kan også private rituelle handlinger være hensiktsmessige, til tross for at de ikke er like vanlige. Det kan for eksempel være å brenne et brev eller en lignende konkret handling. Okkenhaug skriver at ”[s]ynlige handlinger markerer og skaper et skille og en ny begynnelse”.¹⁹² Ellers kan både bruk av bibelske og andre bilder og symboler være hensiktsmessig i sjelesorgen. Det kan være å lese et dikt, bruke musikk eller avslutte samtalen i kirkerommet der fokus kan være på hva symbolene i rommet kan bety for konfidenten. Bruk av lignelser som den bortkomne sønn eller kvinnen som fant igjen skatten hun hadde mistet, kan dessuten være eksempler på bibelsk symbolbruk som kan være berikende. I møte med bruk av ritualer i sjelesorgen er det imidlertid nødvendig med varsomhet. Okkenhaug skriver at ”[e]n kan forsere en prosess ved å la ritualene komme for tidlig”.¹⁹³ Hun trekker frem et tilgivelsesrituale ved skilsmisse som brukes i Sverige, som tydeliggjør nødvendigheten av varsomhet. For sjelesørgeren kan det å bli bevisst bruk av ritualer i sjelesorgen, være nødvendig materiale i egen veiledning.¹⁹⁴

Ritualer som knyttes til sjelesorgsituasjonen, foregår i en mer privat setting sammenlignet med når det gjøres som en del av et kirkelig fellesskap. Okkenhaug understreker at det er viktig at handlingene gjennomføres på en slik måte at det merkes at det er en del av noe større. En nattverdshandling mellom en konfident og sjelesørger på et sykerom knytter samtidig de to sammen med det kirkelige fellesskap. Okkenhaug beskriver at ”[d]et individuelle og det overindividuelle knyttes sammen”.¹⁹⁵ Ved å tydeliggjøre dette kan konfidenten få kjenne på tilhørigheten den enkelte har til hele Jesu legeme.

Ettersom diakonen vigsles til kirkens omsorgstjeneste, er det av kirkemøtet slått fast at diakonen som en del av den ordinerte tjeneste kan delta ved utdeling av nattverden. I følge Korslien er det ”en rimelig tolkning av vigslingen at diakonen er likestilt med presten i forbindelse med sognebud”.¹⁹⁶ Det går dessuten fram av retningslinjene i diakonens funksjoner i gudstjenesten, at diakonen kan gå med sognebud.¹⁹⁷ Til tross for at det er en noe varierende praksis på dette, betyr det at for diakonen, er det å tilby nattverd ved hjemmebesøk og hos syke, noe som både er mulig, og noe som er viktig.

Jeg har nå sett på hvordan det er nødvendig at målet om å ”bringe mennesker videre mot et sant forhold til Gud, medmennesker og seg selv”, må settes i sentrum. Gjennom de ulike

¹⁹² Okkenhaug 2006:118

¹⁹³ Okkenhaug 2006:119-120

¹⁹⁴ Teksten i dette og det neste avsnittet bygger på Okkenhaug 2006:117-120

¹⁹⁵ Okkenhaug 2006:118

¹⁹⁶ Korslien 2009:9

¹⁹⁷ Teksten i dette avsnittet bygger på Korslien 2009:9

kompetanseområdene kan målet etterstrebes. For å møte den eldre er det viktig at sjelesørgeren jobber med seg selv, sin kunnskap og kompetanse. På den måten kan man tilrettelegge for at den eldre skal bli møtt i forhold til de åndelige behov den enkelte har. Det er relatert til sjelesørgerens kompetanseutvikling nødvendig å være bevisst kulturforskjeller mellom konfident og sjelesørger, der man kan ha helt forskjellig virkelighetsoppfatning. Til tross for at man kan være i samme alder og ha tilsynelatende lik bakgrunn, kan ulike faktorer bidra til at man forstår virkeligheten på ulik måte. For å kunne møte konfidenten er det derfor viktig å være åpen og prøve å forstå den andre gjennom å stille spørsmål og samtale om konfidentens liv og tanker. For å tilrettelegge for Eldres åndelige behov, kan både bruk av Bibel, salmer, bønn og sakramenter, på ulike måter være hensiktsmessig i det sjelesørgeriske rom. Det er imidlertid viktig å bruke disse på riktig måte og til riktig tid. Å være åpen for hva som konfidenten har behov for er nødvendig, der det er et viktig sjelesørgerisk prinsipp å alltid sette konfidenten i sentrum.

De ulike kompetansefeltene og de kontekstuelle faktorene (kultur, bakgrunn og miljø), anser jeg som et viktig utgangspunkt for å kunne svare på problemstillingen min. Jeg vil grunnet plassbegrensning i liten grad trekke de inn i drøftingskapittelet, men jeg anser de i kombinasjon med diakonien og sjelesorgens teologi, som et nødvendig fundament for å møte konfidenten i sjelesorgen. En sjelesørgerisk prosess uten tydelig mål, hensikt og innholdsbestemmelse, vil være utilstrekkelig. Sjelesorgens relasjon til diakoni og sjelesørgerens rolle, vil dessuten være viktige komponenter for å forstå sjelesorgens *hvorfor* og sjelesørgerens utgangspunkt. Jeg vil imidlertid konkret i drøftingen trekke inn de ulike redskapene Bibel, salmer, bønn og sakramenter, ettersom disse vil være hensiktsmessige knyttet til hvordan eldre kan få møtt sine åndelige behov i sjelesorgen. Jeg vil også komme tilbake til flere av grunnfunksjonene innen sjelesorg, og hvordan de kan brukes i møte med ulike problemstillinger.

5 Diakonens møte med eldre og deres åndelige behov i det

sjelesørgeriske rom

Problemstillingen min for oppgaven er hvilke åndelige behov eldre har, og hvordan diakonen kan imøtekomme disse i det sjelesørgeriske rom. Å svare på denne problemstillingen, vil kunne gjøres på flere måter. Jeg har i oppgaven tatt opp mange temaer som i større grad kunne vært synliggjort i drøftingsdelen. Eksempelvis kunne de etiske utfordringene i møte med Eldres åndelige behov vært utforsket, hvordan en diakon skal møte demente, hvordan hjelpe en depressiv konfident, eller en konfident som har mindreverdigfølelser knyttet til tap av roller. Etter min mening er dette viktige aspekter, men jeg har imidlertid valgt å fokusere på det allmenngjørende ved eldre som konfidenter, og ikke særtilfellene. Samtidig kunne jeg trukket inn diakoniens og sjelesorgens teologi i større grad, og både vurdert denne og de ulike sjelesørgeriske kompetanseområdene i forhold til Eldres åndelige behov, og sett mer på hvordan sakramentene og bønner kan bli brukt i sjelesorgsituasjoner. Likevel har det vært et poeng for meg å peke på *alle* de ulike aspektene, og ikke bare de teologiske.

Jeg har valgt å disponere drøftingsdelen gjennom fire hovedpunkter: sjelesorgens utgangspunkt, tilbakeblikk på livet, kriser og lidelser, og til slutt, håp, glede og livsmot. Disse temaene anser jeg som relevante og viktige i forhold til problemstillingen. Å se på ulike faktorer som kan prege sjelesorgen knyttet til eldre, vil være viktig bakgrunnskunnskap i møte med problemstillingen. Å på ulike måter bli kjent med den enkelte, vil være sentralt for å tilpasse sjelesorgen etter de behov som finnes. I tillegg vil tillit alltid være et nødvendig fundament. Videre er tilbakeblikket på livet et viktig punkt ettersom dette kan sees som et særtrekk hos eldre, der både denne prosessen i seg selv og konsekvensene, kan gi viktig materiale for sjelesorgsamtalen. Tilbakeblikket på livet kan altså synliggjøre ulike åndelige behov den eldre har. Videre kan kriser og lidelse av ulike årsaker være et faktum i alderdommen. I møte med kriser og lidelser, blir åndelige behov ofte synliggjort, og knyttet til problemstillingen blir derfor dette sentralt. I forhold til åndelige behov er håp, glede og livsmot viktige aspekter å bringe inn i sjelesorgen, både relatert til hvordan den enkelte kan ledes frem mot disse i en prosess, og som nødvendige mål. Ved å se på Lies definisjon av hvordan den åndelige og eksistensielle dimensjonen ved mennesket synliggjøres, understrekes disse aspektenes viktighet. Ved at man i sjelesorgen tar tak i åndelige utfordringer, kan det å oppleve mening, hensikt og innhold i forhold til alle aspekter

ved livet, være noe den enkelte kan ledes frem mot.¹⁹⁸ Lies definisjon synliggjør hva som kan bli resultatet av arbeidet med åndelige utfordringer og behov.

Ut i fra disse deloverskriftene vil jeg igjen trekke frem en rekke tema jeg anser som særlig viktige. Ettersom jeg bruker Oveds definisjon av åndelige og eksistensielle behov, der denne peker på ”mangler eller ønsker vedrørende livets mening og forholdet til en Gud”,¹⁹⁹ anser jeg det som sentralt å fokusere på meningsaspektet i drøftingsdelen. Jeg vil derfor både i 5.2 og 5.3, gå *mening* en stor plass. Knyttet til punkt 5.1 vil jeg ta for meg hvordan ulike alderskategorier kan brukes som et redskap, jeg vil vurdere ulike aspekter i tilknytning til bli-kjent-fasen og faktorer for å skape tillit, før jeg ser på tap og rammefaktorer som kan være av betydning. Jeg vil videre under 5.2 trekke inn Eriksons psykososiale aldringsteori med hans konflikt relatert til tilbakeblikket på livet. Jeg vil videre fremheve ulike former for skyld og skam før jeg ser på Frankls tre triader knyttet til mening. I forhold til kriser og lidelse under 5.3, vil jeg vurdere hvordan man som sjelesørger kan møte konfidenten relatert til slike utfordringer, der jeg vil se på meningsaspektets plass knyttet til dette. Jeg vil videre ta for meg dødsangst og ensomhet og hvordan diakonen i sjelesorgen kan imøtekomme behov tilknyttet disse. Til slutt vil jeg under punkt 5.4 se på viktige elementer i arbeidet med å fremme håp, glede og livsmot hos konfidenten.

5.1 Sjelesorgens utgangspunkt

Som diakon møter jeg en av menighetens eldre for første gang i sjelesorg. Spørsmål det da kan være relevant å stille er: Hvilke faktorer er viktige å ta hensyn til og skaffe seg kunnskap om i møte med den eldre konfidenten i sjelesorgen? Hva er det viktig på forhånd å bevisstgjøre seg på? Som et utgangspunkt for å møte konfidenten, må vi se på hvilke faktorer som vil påvirke der den enkelte er. Det er naturligvis viktig å ikke bli kjent med den eldre i en intervjuform, men innhente informasjonen i en naturlig dialog der den enkelte konfident kan få dele det som er ønskelig.

Alder er én faktor som vil påvirke konfidenten. Den enkeltes kronologiske alder har i vårt samfunn i dag en sentral plass, men jeg mener at det er viktig ikke å overfokusere på den kronologiske alderen. Denne formen for alderskategorisering kan gi en antydning, men kan ikke helt og fullt fortelle hvordan alderen preger den enkeltes liv. En 90 åring kan være helt frisk og oppegående, mens en 70 åring kan ha utviklet en demens eller være sterkt fysisk redusert. Funksjonell alder og kroppslig alder kan derfor i større grad enn kronologisk alder, brukes som

¹⁹⁸ Se 3.1

¹⁹⁹ Se 3.1

redskaper i å tydeliggjøre hvilke faktorer som påvirker den enkelte. For eksempel kan funksjonsnivå og funksjonsevne gi relevante opplysninger for sjelesørgeren i møte med konfidenten. Er det spesielle forhold man bør tilrettelegge, eksempelvis knyttet til lokaliteter, vil den funksjonelle og kroppslig alder gi retning for hva som vil være viktig å ta med i betraktningen. I forhold til opplevelse av alder og sosiale roller og krav, mener jeg også at psykologisk og sosial alder vil være hensiktsmessig å bruke i kartleggingen av den enkelte. Disse to typene for alderskategorisering kan gi relevant informasjon om hvor gammel den enkelte føler seg, og hvordan den enkelte forholder seg til sosiale roller nå i forhold til tidligere. Samtidig som det er store individuelle forskjeller, er det naturlig at økt alder rommer endringer kontra tidligere livsfaser. De ulike formene for aldre kan derfor brukes som et redskap for å kartlegge hvordan alderdommen påvirker den enkelte og hva det kan bety for sjelesorgen. Ettersom det er en sentral del av sjelesorgen å ta utgangspunkt i konfidentens liv, vil dette være hensiktsmessig i møte med eldre.

Videre vil det å arbeide for å bli kjent med konfidenten være nødvendig. Dette både for å finne ut hva som den enkelte har behov for å snakke om, og for å skape tillit. Å skape et trygt rom som Engedal skriver om knyttet til kommunikativ kompetanse, står sentralt.²⁰⁰ Jeg mener at det er viktig å understreke dette elementet. Uten tillit vil en sjelesorgsamtale miste hele sitt potensial. En måte å bli kjent med den eldres åndelige behov, kan være å høre om de har et bibelvers eller en salme som de er glad i, og lese eller synge den sammen. De kan få fortelle sin historie rundt verset eller salmen, og på den måten kan de få dele noe fra sitt liv som både kan være relevant for sjelesorgen, og samtidig synliggjøre den enkelte som en del av sin historie. Det å kartlegge den enkeltes livshistorie, vil være relevant for flere aspekter.²⁰¹ Å prøve og sette seg inn i kulturen den enkelte har vært en del av og vokst opp i, vil være nødvendig for i større grad å forstå den enkeltes opplevelse av virkeligheten. Det å få fortelle noe fra sitt eget liv, kan dessuten bidra til at den enkelte føler at han eller hun får vise mer av seg selv, som igjen kan gi rom for trygghet. Det er imidlertid viktig å være var for hva konfidenten er klar for og har behov for. Kanskje trenger den enkelte mer tid på å fortelle sin historie, og kanskje er nettopp deler av historien det som kan være viktig materiale for sjelesorgsamtalen, der sår og vanskelige opplevelser gjør det vanskelig å åpne seg.

En kartlegging av tap vil kunne være relevant knyttet til eldre. Ettersom tap i større grad enn tidligere livsfaser kjennetegner alderdommen, vil dette være et tema som kan være sentralt. Den enkelte kan ha mistet noen han eller hun er glad i, sin helse eller barnetro. En samtale rundt ulike

²⁰⁰ Se 4.2.2

²⁰¹ Jeg kommer tilbake til dette under 5.2.

tap, kan tydeliggjøre elementer som det vil være viktig å snakke om i sjelesorgen. En slik samtale kan også tydeliggjøre nettverket til den enkelte, som vil være en viktig del i prosessen med å kartlegge hvilke ressurser den enkelte har. Å møte konfidenten og finne ut hvilken ”bagasje” han eller hun har med seg, er et nødvendig utgangspunkt for hvordan den sjelesørgeriske prosessen går fremover. Både det å bli kjent med den enkeltes historie er nødvendig, men det vil også være hensiktsmessig å finne ut den enkeltes opplevelse av livet her og nå. Har konfidenten spesielle utfordringer i hverdagen, som for eksempel dårlig økonomi eller endrede boligforhold, eller er det andre rammefaktorer som tar oppmerksomheten og som blir utfordringer som kan være relevant å snakke om? Hele mennesket skal rommes i sjelesorgen, der samtidig ulike rammefaktorer setter sine naturlige begrensinger. Man har ikke ubegrenset tid, så hvordan man prioriterer i møte med den enkelte, vil man måtte vurdere ved å kartlegge hvilke behov konfidenten synes å ha. De behovene som er størst må man først ta tak i. Å tilpasse hva man går inn i og hva man kartlegger etter hvor mange møter man antar å ha med den enkelte, vil være relevant og nødvendig.

5.2 Tilbakeblikk på livet

Å bli eldre bringer med seg en realitet om at livet nærmer seg slutten. Å se tilbake på livet blir en naturlig konsekvens av dette, der den enkelte ofte vurderer i hvilken grad man har fått gjennomført det man ønsker av mål og drømmer for livet sitt. Erik H. Erikson trekker som vi har sett, frem hovedutfordringen eldre møter i tilbakeblikket på livet, nemlig ”integritet versus fortvilelse”. Ved at dette er en utfordring som Erikson hevder at eldre møter, kan den samtidig anses som et kjennetegn på livsfasen alderdommen.²⁰² Å se tilbake på livet og ikke være tilfreds, kan gi en opplevelse av ikke å ha oppnådd det man ønsket, der mangel på mening kan bli en konsekvens. Kampen mellom å oppleve en sammenheng av mening gjennom tilbakeblikket på livet og opplevelsen av at man har anger eller ikke er tilfreds, kan altså resultere i konsekvensen av *fortvilelse* for den enkelte. Dette understreker at det å oppleve mening er nødvendig. *Integritet* som er det andre potensielle utfallet av Eriksons fase, er avhengig av at man opplever at ens egen identitet opprettholdes når man ser tilbake på livet. Å forsones seg med de valg man har tatt, kan medføre at den enkeltes integritet opprettholdes. Hovedresultatet av kampen ”integritet versus fortvilelse”, blir da *visdom*. I møte med fortvilelse, kan det være ulike faktorer som gjør at den enkelte ikke klarer å falle til ro i prosessen med å se tilbake på sitt liv. Her er det mange ulike momenter som kan dukke opp. Eksempelvis kan det være relasjoner som er brutt, det kan være konflikter som ikke er blitt løst, det kan være åndelige kriser som ikke har blitt gjennomarbeidet,

²⁰² Se 2.3.1

det kan være overgrep – enten gjort av den enkelte, eller overgrep som har skjedd mot konfidenten, eller det kan være troskriser. Kort sagt, kan tilbakeblikket på livet medføre et stort materiale for den sjelesørgeriske samtalen. Jeg vil derfor videre berøre noen av de ulike elementene knyttet til åndelige behov som kan dukke opp, og hvordan disse kan møtes i det sjelesørgeriske rom.

Åndelig omsorg ut fra et mer helsefaglig perspektiv, som Stifoss-Hanssen og Kallenberg legger frem, rommer en oppfordring til å møte pasienten der den enkelte er og ta utgangspunkt i det.²⁰³ Dette er også som vi har sett, et vesentlig trekk ved sjelesorgen, der sjelesorgen tar utgangspunkt i konfidentens behov og situasjon.²⁰⁴ Dette understreker at for å møte den enkeltes åndelige behov må man jobbe med sin forforståelse. Eksempelvis er det viktig å ikke ha antagelser om hva konfidenten kan komme med, eller vedrørende bakgrunnen til den enkelte. Møtet med konfidenten må være det som styrer sjelesorgsamtalen og hvordan diakonen kan tilstrebe å imøtekomme den enkeltes åndelige behov.

I tilbakeblikket på livet kan ulike følelser gjøre seg gjeldende. Dette kan eksempelvis være knyttet til skyld og skam. For sjelesørgeren er det nødvendig å møte den enkelte med varsomhet og respekt. I møte med skyld og skam er det sentralt å kartlegge hva som er årsak til følelsene, og i forhold til skyld - finne ut hvordan type skyldfølelse det gjelder. Som vi har sett, deler Busch inn i fire ulike former for skyld: eksistensiell skyld, irrasjonell skyld, reell skyld og religiøs skyldfølelse.²⁰⁵ Ettersom eksistensiell og religiøs skyld både kan bestå av reell eller irrasjonell skyldfølelse, vil alle fire formene for skyld kunne settes i en viktig tilknytning til åndelige behov. Sjelesørgeren må i tilknytning til de ulike formene for skyld, tilpasse sjelesorgen deretter. I møte med en reell skyld vil det å bagatellisere noe som konfidenten har skyldfølelse for, både være respektløst, og samtidig ikke være riktig i et kristent perspektiv. Som jeg har gjort rede for tidligere i oppgaven, må sviket og ondskapen få sin faktiske plass for at frigjøring og tilgivelse kan finne sted.²⁰⁶ Å ta den enkelte på alvor vil være en erkjennelse av at det den enkelte har gjort er galt, men at Guds tilgivelse alltid er tilgjengelig. Her blir syndsforlatelse noe som kan tilbys konfidenten. Er det ønskelig for konfidenten kan dessuten det å få bedt om tilgivelse i møte med den/de det gjelder være godt og nødvendig.

Hvilke av de beskrevne sjelesørgeriske funksjonene aktualiseres imidlertid i møte med reell skyld? I møte med denne formen for skyld, vil sjelesørgeren kunne ha en viktig støttefunksjon.

²⁰³ Se 3.1

²⁰⁴ Se 4.1.2

²⁰⁵ Se 3.3.3

²⁰⁶ Se 4.1.2

Jeg anser denne funksjonen som viktigere enn andre fordi det å ha sjelesørgeren med seg på veien i prosessen med å tilgi enten seg selv eller andre, vil kunne være avgjørende. Støttefunksjonens viktighet må derfor understrekes knyttet til reell skyld. I tillegg kan også sjelesørgerens funksjon som veileder være hensiktsmessig, ettersom det kan være vanskelig for den enkelte å vite hvordan han eller hun skal møte og håndtere skylden. Veiledningen kan eksempelvis være rettet mot hvordan konfidenten kan gå frem i prosessen, hvordan de eventuelt krenkede skal møtes og hva som kan sies. Denne funksjonen har imidlertid ikke en like viktig plass som støttefunksjonen. Dette avhenger av den enkelte konfidents behov. Ettersom relasjonelle problemer kan synliggjøres som konsekvens av arbeidet med reell skyld, kan også sjelesørgerens oppgave knyttet til forsoning bli aktuell. Dette ettersom skylden kan bunne i relasjonelle problemer og brutte relasjoner. Denne funksjonen kommer imidlertid i bakgrunnen for de nevnte, ettersom reell skyld kan skyldes ulike faktorer.

I møte med irrasjonell skyld, er det at konfidenten oppnår erkjennelsen at ikke det er hans eller hennes feil, det som står mest sentralt. Det sjelesørgeriske fokuset blir derfor her annerledes enn hvordan man håndterer reell skyld. Hvilke sjelesørgeriske funksjoner er imidlertid viktige å bruke knyttet til irrasjonell skyld? Som et fundament i arbeidet med å erkjenne at skylden var uberettiget, vil sjelesørgerens støttefunksjon være sentral. Ettersom den irrasjonelle skylden ofte kan ha utviklet seg over lang tid, kan destruktive krefter lett ta overhånd og ta fra den enkelte troen på seg selv. Det kan være av uvurderlig hjelp at sjelesørgeren er nær gjennom det vanskelige, og ved hjelp av empatisk lytting og betryggende holdninger går sammen med konfidenten. Samtidig innebærer sjelesørgerens støttefunksjon et fokus på å kartlegge ressurser hos og rundt konfidenten, som igjen kan bidra til å bringe konfidenten et skritt videre. Støttefunksjonen, vil altså også her, ansees som den viktigste funksjonen i møte med irrasjonell skyld. Videre vil sjelesørgerens oppgave i forhold til frigjøring være sentral. Konfidenten kan som en konsekvens av å ha opplevd skylden som reell over lang tid, på mange måter være bundet av denne overbevisningen. At sjelesørgeren ser etter årsaker til dette, både hos konfidenten og i andre strukturelle årsaker, kan være et viktig bidrag til starten på en løsrivingsprosess. Hvis konfidenten ønsker å bli bedt for, kan det dessuten i denne prosessen være relevant å be om at konfidenten skal frigjøres fra tankene som kanskje i mange år har vært dominerende for den enkelte. Den sjelesørgeriske funksjonen knyttet til frigjøring er altså viktig som et supplement til støttefunksjonen. Videre er det fire andre funksjoner som også kan knyttes til dette, men som etter min mening er mindre relevant. Helbredelse er her en funksjon som særlig kan knyttes opp mot frigjøringselementet. Kun gjennom Guds helbredende kraft, kan konfidenten frigjøres fra de sterke båndene som kan holde den enkelte igjen. Videre vil

bemyndigelse være viktig, der konfidenten kan trenge en utrustning og tro på seg selv i arbeidet med å legge den irrasjonelle skylden bak seg. Vekst kommer i tilknytning til dette frem som en potensiell konsekvens, der sjelesørgeren sammen med konfidenten kan arbeide frem mot at erfaringene i forhold til skyldfølelsen kan føre til vekst gjennom bearbeidelsene. Gjennom prosessen og arbeidet med skylden vil samtidig sjelesørgerens veiledningsfunksjon være aktuell, hvis konfidenten opplever å ha behov for råd underveis. Jeg vil imidlertid hevde at disse fire aspektene er mindre viktige enn støttefunksjonen, som sammen med frigjøringsfunksjonen må utgjøre det mest sentrale i møte med irrasjonell skyld.

Eksistensiell skyld kan settes i sammenheng med *fortvilelse*, som er Eriksons motreaksjon på integritet. Som vi har sett kan det at tilværelsen ikke kjennes fullbyrdet, bidra til en opplevelse av manglende sammenheng og kan sette den enkelte konfident i et vanskelig forhold til seg selv og de valg han eller hun har gjort.²⁰⁷ Irrasjonell og reell skyld, kan være to elementer som sjelesorgen må tilpasses etter. Eksempler på eksistensiell skyld kan være at man ikke har oppnådd de mål man hadde for livet sitt eller det kan være anger over valg man har tatt eller ikke tatt. En eksistensiell skyldfølelse må tas på alvor og arbeides med. I møte med sjelesorgen vil det være relevant å ta tak i den enkeltes historie knyttet til skyldfølelsen. Å finne ut hva som leder til denne opplevelsen, og eventuelt hvordan den enkelte kan jobbe med en bearbeidelse av årsaken til skyldfølelsen, vil være sentralt. Eksempelvis kan det være et behov for et oppgjør med personer som har vært involvert i den enkeltes liv, tilgivelse av involverte parter og til sist en forsoning med at situasjonen har blitt som den har blitt. Å trekke inn Guds helbredende kraft vil være sentralt hvis konfidenten er åpen for dette. Som jeg tidligere har gjort rede for, må man alltid som sjelesørger være bevisst sjelesorgens teologi, der Gud er den viktige og sentrale tredjeparten i relasjonen.²⁰⁸

Videre kan en religiøs skyldfølelse komme som et resultat av å se tilbake på livet sitt. Som vi har sett, peker Bergstrand på at den eldre generasjon i Norge ofte er preget av en gudsforståelse der Gud anses som en krevende og dømmende makt.²⁰⁹ En slik forståelse kan være et resultat av forkynnelse, og vil være en utfordring for sjelesorgen. I møte med religiøs skyldfølelse vil det, som jeg tidligere har gjort rede for i oppgaven, være nødvendig å ta et tilbakeblikk på den enkeltes historie knyttet til kulturpåvirkning og miljøer den enkelte har vært en del av. Dette for å kartlegge om den enkelte har blitt påvirket av negative og krenkende holdninger eller regler som kan ha blitt formidlet i eksempelvis kristne miljøer, og som igjen har påvirket den enkeltes

²⁰⁷ Se 2.3.1

²⁰⁸ Se 4.1.2

²⁰⁹ Se 3.2.1

forhold til den kristne tro. Å jobbe for å endre og bearbeide slike holdninger eller regler vil kunne være sentralt i forhold til religiøs skyldfølelse.²¹⁰ Én form for skyldfølelse av denne typen, kan være et feilaktig gudsbilde. Dette er et aspekt som kan være sentralt å jobbe med i sjelesorgen, både knyttet til religiøs skyldfølelse eller andre aspekter ved ens åndelige liv. Som Okkenhaug formidler, er det sentralt å jobbe med det psykologiske gudsbildet, for at dette skal være mest mulig likt som teologiens og Bibelens Gud. Okkenhaugs aspekter peker på viktigheten av den narrative sjelesorgen. Å knytte tilbakeblikket på livet med den enkeltes livshistorie opp mot den store fortelling, kan altså anses som et godt virkemiddel i sjelesorgen. Man må imidlertid være forsiktig med bruken av Bibelen, hvis ikke konfidenten er klar for det. Men er konfidenten åpen for bibelbruk, kan det å peke på bibelfortellinger som kan være relevante, bibelkarakterer som kan gi identifikasjon eller Guds ulike måter å synliggjøres på, gi perspektiv og dybde i den enkeltes egen situasjon og historie.

Relatert til problematikken med skyld, vil også skam være en følelse som kan komme frem hos konfidenten gjennom tilbakeblikket på livet. Dette kan eksempelvis være skam over egen kropp, det kan være skam knyttet til handlinger man har gjort, eller det kan være skam overfor Gud. Kleiven beskriver som tidligere nevnt, forskjellen på skyld og skam. Han påpeker at skam knyttes til den vi *er* og skyld knyttes til det vi *gjør*.²¹¹ Dette understreker hvor dypt skammen kan sitte, både psykisk, åndelig og kroppslig sett. Å jobbe med skam, vil være avhengig av hva som er skyld i skammen. I forhold til det åndelige aspektet, vil skam overfor Gud være et eksempel. Det kan være grunnet noe man har gjort eller noe som har skjedd den enkelte ufrivillig. Det kan være en feilaktig opplevelse av å ha gjort noe galt, og det vil da være sentralt å ta tak i dette, og jobbe for at den enkelte selv innser at ikke det er noen grunn til skammen. Er det en reell grunn til at skammen har oppstått, vil det være nødvendig å bearbeide det vanskelige og jobbe for en endring fra skam til skyld, for så å ta tak i problemet som skyld. Eksempelvis kan det være frigjørende med en syndsbekjennelse eller forbønn for konfidenten, eller å få bedt om tilgivelse overfor Gud eller andre som kan være involvert.

Bondevik trekker frem to punkter knyttet til hva sykepleiens ivaretagelse av den eksistensielle dimensjonen hos eldre mennesker rommer. Hun beskriver behovet for verdi og mening uansett livssyn, og verdi og mening i sammenheng med deres religiøse behov og en relasjon til Gud eller makt utenfor dem selv.²¹² I forhold til Eldres åndelige behov er altså mening og verdi det som står sentralt. Når vi ser på Eriksons livssyklus-teori kommer også meningsaspektet frem. Skal visdom

²¹⁰ Se 4.2.3

²¹¹ Se 3.3.3

²¹² Bondevik 2006:45

oppnås, forutsetter dette at ”jeg-kriser” gjennom livet har blitt bearbeidet på en konstruktiv måte, slik at den enkelte opplever sammenheng og mening i sin ”jeg-opplevelse”.²¹³ Å utvikle og inneha en integritet i prosessen med tilbakeblikket på livet, innebærer altså å oppleve en sammenheng av mening knyttet til hvordan livet har blitt. Augustin sa følgende: ”Menneskets hjerte er urolig inntil han finner og oppfyller en mening og et formål med sitt liv.”²¹⁴ Stifoss-Hansen og Kallenberg påpeker videre at: ”Den som ønsker å vite hvilken mening pasienten ser med livet sitt, bør lytte til fortellingen hans, for han avslører meningen indirekte når han forteller.”²¹⁵ Å se tilbake på livet der konfidenten får fortelle sin historie, kan altså være hensiktsmessig når det gjelder meningsaspektet.

Som vi har sett trekker Frankls teori frem tre hovedelementer knyttet til menneskets eksistensielle behov gjennom sine tre triader. Setter man disse i sammenheng med Eriksons psykososiale teori, kan man forstå det som at hvis ikke Frankls tre momenter er oppfylt, kan dette føre til fortvilelse, mens hvis de jobbes med og man finner svar, kan man nå frem til en integritet, og visdom kan utvikles av prosessen. En gjennomgang av de tre, vil derfor være relevant knyttet til åndelige behov ved tilbakeblikket på livet. Det første elementet i Frankls teori understreker meningsaspektets sentrale plass. Frankl er opptatt av at mennesket ønsker å finne en mening med det som skjer, der menneskets mening med livet innebærer å finne en mening i tilværelsen sin.²¹⁶ Å bevisst finne en mening er i følge Frankl fundamentalt for mennesket. At man i sjelesorgen søker å hjelpe konfidenten med å finne mening, er derfor sentralt. Men gjelder det alle? Har alle behov for å finne mening i tilværelsen? I følge Frankl er dette noe som alle mennesker har grunnleggende i seg. I følge Bondevik, har Frankls teori vært kritisert for at den setter for store krav til det enkelte mennesket. Ikke alle har et bevisst mål i livet eller mening knyttet til oppgaver som gjøres.²¹⁷ En kritikk som dette kan nyansere hans teori noe, der man i større grad kan ha en åpenhet for at mennesker er tilfredse også uten å ha funnet en mening og hensikt med sitt liv. Samtidig kan det være at det å finne mening kan oppleves godt for den enkelte. Å ha meningsaspektet med seg, kan altså være hensiktsmessig inn i sjelesorgen, der det å hjelpe konfidenten med å finne en mening i sitt liv, kan være aktuelt – det gjelder imidlertid kun hvis det er et faktisk behov for konfidenten.

Frankls teori hevder at skapende verdier står sentralt i forhold til menneskets eksistensielle behov. Mennesket har behov for å kunne se tilbake på livet og se at den enkelte har oppnådd noe

²¹³ Se 2.3.1

²¹⁴ Frankl 1971:49

²¹⁵ Stifoss-Hanssen og Kallenberg 1998:105

²¹⁶ Se 3.3.2

²¹⁷ Bondevik og Nygaard 2006:44

der han eller hun har fått gi noe til omverdenen.²¹⁸ Å bety noe for andre eller for samfunnet, er altså viktig knyttet til menneskets eksistensielle behov. Som en motvekt til Frankls teori kan vi imidlertid si at ikke alle nødvendigvis har dette behovet, men viktigheten av å hjelpe en konfident til å se hva han eller hun har ytt gjennom sitt liv og betydd for andre, kan understrekes. Frankls teori sett mer nyansert, kan altså brukes som et redskap i sjelesorgen til å påpeke hvilke momenter det kan være viktig å fokusere på i møte med konfidenter som strever med å komme frem mot en integritet i tilbakeblikket på livet der det å fokusere på hva den enkelte har betydd, står sentralt.

I møte med Frankls siste triade understrekes menneskets ønske om å unngå lidelse. Denne triaden omhandler prosessen med å oppleve mening knyttet til lidelse, skyldfølelse og død. Man kan i møte med smerte og lidelse velge, vil man forsøke å jobbe seg gjennom det vanskelige og finne en mening med det, eller vil man ”gi opp” og ikke gi meningsaspektet noen plass.²¹⁹ Frankl fokuserer på dette valget mennesket har. Denne teorien har et positivt menneskesyn. Den ser på mennesket som kapabel til å oppnå en mening gjennom hele livet, hvis man velger å jobbe seg gjennom de faktorer som kan være utfordrende og vanskelige. Velger man at man vil finne mening i det vanskelige, og gjør det, kan man gå videre til å utvikle en integritet der visdom oppnås som en konsekvens av denne prosessen. Velger man å ikke finne en mening med lidelse, skyldfølelse og død, blir man værende i fortvilelsen. Satt i sammenheng med sjelesorgen vil denne konflikten mellom å forsøke å oppleve mening i lidelse, skyldfølelse og død kontra å streve med å finne noen mening med det vanskelige, være viktig å arbeide seg gjennom sammen med en sjelesørger.

Hvilke sjelesørgeriske funksjoner blir imidlertid viktige knyttet til Eriksons konflikt sett i lys av Frankls siste triade? Også her får sjelesørgerens *støttefunksjon* en sentral plass. Viktigheten av å ha noen å gå sammen med gjennom denne vanskelige prosessen er stor. Støtteaspektet blir et viktig fundament i forhold til de forskjellige problemstillingene eller utfordringene som konfidenten må forholde seg til. Jeg vil samtidig understreke sjelesørgerens oppgave relatert til *forsoning*. Å forsones seg med at livet har blitt som det har blitt, og at man har tatt de valg som man har tatt, blir nødvendig for å nå frem til en akseptasjon der visdom kan bli resultatet. Samtidig kan forsoningsaspektet gjelde brutte relasjoner, enten mellom enkeltindivider, familier eller folkegrupper. Sjelesorgen vil avhengig av hva og hvem det gjelder, måtte tilpasses deretter. Jeg anser både støtte og forsoning som de viktigste oppgavene for sjelesørgeren knyttet til denne konflikten mellom integritet og fortvilelse. Etersom konfliktmateriale kan være mangfoldig, vil

²¹⁸ Se 3.3.2

²¹⁹ Se 3.3.2.

naturligvis også andre av de sjelesørgeriske funksjonene være aktuelle i møte med denne problemstillingen.

5.3 Kriser og lidelse

Som en konsekvens av de faktorer som kan gjøre seg gjeldende i alderdommen, som ulike former for tap og ensomhet, kan den enkelte oppleve kriser og lidelse. Åndelige behov blir altså konsekvenser av ulike faktorer som kan prege alderdommen. Til tross for at jeg i det foregående har beskrevet at mennesket har et valg i møte med lidelse, der man enten kan komme seg gjennom det vanskelige og finne mening eller forbli i håpløsheten, kan virkelighetsbildet samtidig forstås mer nyansert. I møte med lidelse og krise, er det ikke en enkel prosess å finne mening. Å for eksempel forstå hvorfor man blir rammet av en dødelig sykdom eller hvorfor man mister pårørende rundt seg, er kompleks og vanskelig tematikk å jobbe med. Vanskelighetene i dette understreker at man må være varsom i møte med konfidenten og gi den enkelte tid og rom. Å forstå hvorfor noe vondt rammer, vil med liten sannsynlighet kunne bearbeides og forstås over kort tid.

I møte med alderdommen kan det være ulike tap som kan forårsake kriser og lidelse. Det kan være tap av ektefelle eller andre pårørende. Det kan være tap av helse, enten det er fysisk eller psykisk, eller det kan være tap av selvbylde i en verden som ikke sjelden beskriver eldrebølgen som en utfordring og et problem. Mange faktorer kan gjøre at eldre kan være utsatt for ulike former for kriser og lidelse som en konsekvens av dette. Isolasjon og ensomhet kan eksempelvis også være faktorer som kan medføre at eldre opplever å være satt utenfor samfunnet der de kanskje var aktive både sosialt, kulturelt og i en yrkessammenheng. Alle disse faktorene kan medføre åndelige kriser som en konsekvens av store utfordringer som har oppstått over kortere eller lengre tid. Særlig dødsangst er et aspekt knyttet til åndelige utfordringer eldre kan møte på. Enten kan det skyldes at de har fått en diagnose selv, eller at dette er noe som fremtvinges som en konsekvens av å se andre rundt seg gå bort. Vi forstår altså at kriser og lidelser kan fremtvinge åndelige utfordringer og behov i forhold til eldre.

Ettersom lidelse og smerte kan være utgangspunktet for åndelige kriser eller ulike åndelige behov, vil det være riktig å starte med å møte den enkelte konfident i det vanskelige og forsøke å sette seg inn i hva lidelsen og smerten innebærer for den enkelte. Med dette som et utgangspunkt, vil det være nødvendig å forstå hvilket behov konfidenten har i sjelesorgen. Er lidelsen knyttet til sykdom, vil det å få konkret informasjon av konfidentens lege om faktorer relatert til sykdomsprosessen kanskje medføre større følelse av kontroll og bidra til at lidelsen kan reduseres noe. I møte med fysisk og psykisk sykdom kan eksempelvis Busch strategier for å

romme lidelse, som jeg har gjort rede for tidligere i oppgaven, være hensiktsmessige.²²⁰ Det vil imidlertid i de fleste tilfeller, være liten mulighet for at noe konkret kan gjøres for å lindre den enkeltes lidelse. Utfordringene ligger derfor i hvordan den enkelte kan forsøke å takle den vanskelige situasjonen.

Åndelige behov som kan oppstå i møte med sykdom og lidelse, kan være ulike. Som vi har sett, skriver Brager og Wisløff at lidelse i stor grad fremtvinger ulike eksistensielle spørsmål. De tar da utgangspunkt i lidelse knyttet til sykdom, ettersom deres erfaringer er gjort som sykehusprester. De formidler at hvordan den enkelte ser på ulike åndelige spørsmål farger hvordan den enkelte forholder seg til sykdommen sin og hva det åndelige betyr for sykdomssituasjonen.²²¹ Dette forteller oss om hvor sammensatt mennesket er. I møte med trusler mot liv og helse, fremtvinges det åndelige aspektet ved mennesket i større grad. Mennesket får behov for å *forstå* den vanskelige situasjonen de har kommet opp i.

Knyttet til Frankls teori om at man står ved et valg i møte med lidelse, om å komme seg gjennom og oppleve mening, eller forbli i det vanskelige, - kan *mening* i forståelsen av å ha forstått hvorfor og akseptert det, forstås mer nyansert. Kanskje vil det å akseptere at man ikke forstår, men å nå frem til en erkjennelse av at Guds veier er uransakelige, være en god nok opplevelse av mening. Frankls teori er en sekulær teori, som ikke gir noe svar på *hvordan* man skal oppleve mening. Den formidler imidlertid at det å oppleve mening vil være til det beste for mennesket, der dette er en mulighet gjennom hele livet. I møte med Bibelens teologi om lidelse får vi ingen klar og god forklaring. Å være en kristen innebærer ikke at man vil gå gjennom livet med mindre vanskeligheter og lidelse enn en som ikke er kristen. I følge Okkenhaug er Jobs bok et tydelig motbevis mot en slik tenkning. Okkenhaug understreker at det å ha et språk for lidelse er nødvendig i sjelesorgen.²²² Nettopp fordi det er et så vanskelig tema, er det viktig å jobbe for dette. Den enkelte må få fortelle sin historie, der den enkeltes egne erfaringer med lidelse kan få snakkes om.

Å bruke bibelske tekster som for eksempel Jobs bok kan gi perspektiv og dybde i det vanskelige. Jobs bok formidler et budskap om at man kan få være ærlig med Gud. Klagesalmene er eksempler på tekster som også kan brukes knyttet til dette. I møte med Gud kan man få være seg selv og få vise sine oppriktige følelser. Det kristne håp om den nye himmel og den nye jord, kan gi perspektiv og formidle et håp for konfidenten. Vers som Johannes Åpenbaring 21, 1-4 kan underbygge dette. En erkjennelse av at jorden ennå står under syndefallets konsekvenser kan gi

²²⁰ Se 3.3.2

²²¹ Se 3.3.3

²²² Okkenhaug 2006:190-191

en større forståelse for lidelsen og smertens nærvær. Salmer kan dessuten brukes til trøst, støtte og håp i en tilværelse som kjennes uoverkommelig. Eksempelvis kan ”Jeg er i Herrens hender” brukes i møte med smerte og lidelse. Hvis den enkelte ikke opplever å få trøst eller kraft kan samtidig en slik salme problematiseres. En salme kan imidlertid også brukes som en bønn, der ordene kan synges i et håp og i en bønn om at Gud kan møte en i det vanskelige med sin kjærlighet, sin kraft og sin trofasthet.

I møte med sykdom og lidelse, kan det at døden nærmer seg oppleves som vanskelig for mange. I møte med dødsangst vil det å vurdere om det er en årsak til angsten være nødvendig. Å samtale med konfidenten om den enkeltes livshistorie, erfaringer og tanker knyttet til døden, vil kunne gi relevant kjennskap til konfidentens nåværende situasjon. Skyldes det ubearbejdede faktorer fra tidligere livsfaser som må tas opp og jobbes med, eller kan det for eksempel være en troskrise som er årsak i angsten. Som Ruth understreker, vil hvert enkelt menneske forholde seg til døden på sin måte og det er avhengig av de erfaringer, den tro og den måten de forholder seg til sitt levde liv på. Dette understreker at dødsangsten kan skyldes ulike faktorer. Tross denne individualiteten Ruth formidler, kan det samtidig være et mønster i dødsangsten og prosessen fram til en aksept av at døden nærmer seg. Som vi har sett, kan fem faser gjøre seg gjeldende, og for at sjelesørgeren skal kunne hjelpe konfidenten på en best mulig måte i dødsangsten er det viktig å kjenne til disse og hva de innebærer.²²³ Ved å hjelpe konfidenten gjennom de ulike fasene, kan den enkelte til slutt nå frem til en akseptasjon.

I møte med dødsangst vil det være nødvendig at sjelesørgeren setter seg inn i den virkelighetsforståelse konfidenten har. Hvilken kulturelle og eventuell religiøse bakgrunn den enkelte har, vil kunne påvirke hvordan han eller hun ser på døden. Har den enkelte vokst opp i et pietistisk miljø der Guds dom har vært sentral, kan dette medføre at den enkelte har behov for at Gud som en nådig far også formidles. Kanskje har den enkelte behov for nattverd eller syndstilgivelse. Her er det viktig å være åpen for konfidentens behov. Er det relasjonelle konflikter som gjør dødens realitet vanskelig, kan det være nødvendig at konfidenten får tatt et oppgjør med de det gjelder. At konfidenten kan få sjelefred der den enkelte har forsonet seg med livet sitt, vil være et mål i møte med dødsangst. Hvilke av de sjelesørgeriske funksjonene vil imidlertid bli aktualisert knyttet til dødsangst? Etersom man kan anse sjelesorgens mål i møte med dødsangst til å være forsoning, forteller det oss at sjelesørgerens rolle i forhold til forsoning her vil være den viktigste funksjonen. Å sammen med konfidenten gå de skritt som er nødvendige for å ta et oppgjør med personer, hendelser eller det faktum at livet ble som det ble,

²²³ Se 3.3.1.

vil være viktig. Samtidig vil sjelesørgerens støttefunksjon være aktuell gjennom denne prosessen. Å være nær i det vanskelige og sammen med konfidenten bære byrdene, blir sentralt. Både funksjonen knyttet til forsoning og funksjonen relatert til støtte, er altså nødvendige i møte med dødsangst. Avhengig av tematikken angsten kan være knyttet til, vil naturligvis også andre av de sjelesørgeriske funksjonene være sentrale. Det blir imidlertid som supplement til de to nevnte.

En stor utfordring knyttet til eldre som aldersgruppe, er deres utsatthet i forhold til ensomhet. Man kan være ensom uten å være sosialt isolert eller alene, samtidig som man kan være alene uten å være ensom. Ensomhet er imidlertid et problem blant mange eldre. Som jeg har gjort rede for tidligere i oppgaven, beskriver Yalom ulike former for isolasjon.²²⁴ Yaloms forståelse av isolasjon tydeliggjør hvordan åndelige behov kan settes i sammenheng med ensomhet, nettverk og sosial forankring. Han understreker at isolasjon gir en følelse av håpløshet. Isolasjon kan i følge Yalom forstås ut fra ulike nivåer. Sett i en menighetssammenheng, kan det at eldre føler seg isolert være tilknyttet en interpersonlig isolasjon der den eldre opplever å ikke bli tatt inn i fellesskapet. Knyttet til intrapersonlig isolasjon, kan det omhandle at den eldre lukker seg inne i seg selv og trekker seg vekk fra relasjoner i menighetsfellesskapet. Det kan være ulike grunner til dette, der den eldre kan være tilfreds tross denne tilbaketrekningen.

Eksistensiell isolasjon understreker Yalom at innebærer en mer grunnleggende form for ensomhet som i større grad omhandler det å eksistere. Her tydeliggjøres i størst grad det åndelige aspektet tilknyttet isolasjonen. Kanskje kan det skyldes en troskrise som medførte at den enkelte har satt spørsmålstegn ved sin kristne tro. Kanskje kan det innebære skuffelse over Gud eller mennesker. Det kan være ulike grunner til at en eksistensiell isolasjon har tvunget seg frem i konfidentens liv. I sjelesorgen vil det å gå tilbake og se på hvordan isolasjonen har oppstått, være sentralt. Er det kriser eller hendelser som er nødvendige å bearbeide og snakke om for å eventuelt løse utfordrende spørsmål, vil dette være relevant materiale for sjelesorgssamtalen. Åndelige kriser kan settes i sammenheng med en eksistensiell isolasjon. Enten kan en åndelig krise være årsak til en slik isolasjon, eller motsatt, der spørsmål dukker opp i den eksistensielle isolasjonen som medfører åndelige kriser. Uansett vil det å være en støtte og medvandrer for konfidenten i møte med vanskelige spørsmål, stå sentralt i sjelesorgen.

Som vi har sett i kapittel 4 om sjelesorgens teologi, understrekes menighetsfellesskapets ansvar overfor sine medlemmer i sjelesørgerens støttefunksjon. I perspektivet *communio* understrekes

²²⁴ Se 2.4

også denne tilknytningen og ansvaret menighetsfellesskapet har.²²⁵ Menighetens ansvar for å følge opp sine menighetslemmer er altså en tydelig oppgave tilknyttet mennesker som er ensomme og isolert. At diakonen legger til rette for en besøkstjeneste, og oppfordrer menigheten til å ta vare på hverandre, vil kunne bidra til at det kan arbeides mot en intrapersonlig isolasjon. Å få besøk av andre i menigheten, kan kanskje bidra til å kjenne på tilhørigheten til det kristne fellesskapet. Dette kan også settes i sammenheng med sjelesorgens teologi, der man i forhold til deus adventus kan se at sjelesørgerens ansvar om å tale for rettferdighet og barmhjertighet er en viktig oppgave i sjelesorgen. Guds kjærlighet settes som vårt forbilde, og det kan konkret innebære å tale de svakes sak. Også gjennom sjelesørgerens funksjoner knyttet til bemyndigelse og frigjøring, understrekes sjelesørgerens ansvar for å bekjempe urettferdige strukturer. Både i møte med konfidenten, samfunnet og menigheten, har altså sjelesørgeren en oppgave for å fremme rettferdighet. Taushetsplikten står sentralt, der metoden for å tale de svakes sak, blir viktig å vurdere.

5.4 Håp, glede og livsmot

Som vi har sett, er målet for sjelesorgen å ”bringe mennesker videre mot et sant forhold til Gud, medmennesker og seg selv”.²²⁶ Håp, glede og livsmot vil være viktige aspekter. Som nevnt kan Lies definisjon av hvordan den åndelige og eksistensielle dimensjonen synliggjøres, understreke dette. Får man gjennom den sjelesørgeriske relasjonen imøtekommet de åndelige behov den enkelte konfident har, vil dette synliggjøres gjennom krefter som gir vilje og livslyst.²²⁷ Å se håp, glede og livsmot hos konfidenten, kan altså forstås som synlige tegn på at viktige prosesser er gjennomarbeidet knyttet til den enkeltes åndelige og eksistensielle behov. Slikt sett blir det å se håp, glede og livsmot hos konfidenten, viktige mål i det sjelesørgeriske arbeidet.

Knyttet til disse aspektene, blir det viktig for sjelesørgeren å tilrettelegge for at denne prosessen skal finne sted. Å formidle håp kan da være sentralt. Hvordan håpet formidles må imidlertid gjøres på en måte som er hensiktsmessig i forhold til den enkelte konfident og hans/hennes situasjon. Tidspunktet må dessuten være riktig i forhold til det stedet konfidenten befinner seg. Eksempelvis vil det å formidle Gud som en trofast Gud som kan gi glede og livsmot, være sentralt. Dette vil imidlertid være naturlig å gjøre etter man har tatt tak i åndelige utfordringer som er sentrale i konfidentens liv, eller som en respons til hvordan konfidenten kan møte disse utfordringene. Måter å hjelpe konfidenten mot dette målet på, kan dessuten som tidligere nevnt være gjennom bruk av Bibelske skriftsteder som peker på håpet vi har i troen. Skriftsteder som

²²⁵ Se 4.1.2

²²⁶ Se 4.2.1

²²⁷ Se 3.1

peker på den enkeltes verdi i Guds øyne, er også noe som kan være sentralt tilknyttet dette. Bruk av salmer er et annet godt redskap. ”Velt alle dine veier” er en salme som kan være god til å understreke hvordan man kan legge alt det vanskelige i Guds hender og der han vil hjelpe oss gjennom alt. Det samme gjelder ”Jeg er i Herrens hender”.

I Frankls siste triade, trekker han frem valget den enkelte har der man kan snu det vanskelig og vonde i livet om til menneskelig vekst og bevare mening livet ut.²²⁸ Som jeg allerede har vært inne på, vil ikke dette være en enkel prosess. Å klare å jobbe seg gjennom åndelig utfordringer kan imidlertid gi resultater som i etterkant kan gjøre tilværelsen lettere å bære. I møte med de mange utfordringene alderdommen kan representere, blir et slikt perspektiv viktig å formidle. Det er mulig å bevare livsmotet tross sykdom og andre utfordringer, der livsmot og lidelse ikke trenger å utelukke hverandre.

I sammenheng med sjelesorgens forankring i menighetsfellesskapet, vil det å se potensiale i de eldre kunne være relevant. Når eldre i sjelesorg har fått bearbeide utfordringer, kan det å gi muligheten til å få formidle sine erfaringer og visdom til andre, være aktuelt. Gjennom å være rollemodeller for yngre i menigheten, enten som mentorer eller som medvandrere, kan eldre bli verdsatt. Dette er naturligvis avhengig av at det er noe den enkelte ønsker og har mulighet til. Men å tilrettelegge for at det er et alternativ, vil både kunne være konstruktivt for yngre i menigheten og for den eldre, som kan oppleve å få ha en tjeneste der han eller hun kan få brukt seg selv.

Knyttet til formidlingen av disse momentene, vil det at man som sjelesørger stadig møter utfordrende og vanskelig problematikk med mye håpløshet, gjøre det utfordrende for sjelesørgeren selv å beholde håpet og gleden. At diakonen selv får veiledning og går til sjelesorg, kan være hensiktsmessig for at egne utfordringer ikke tar vekk fokuset på konfidenten. Å selv bruke tid på Bibel og bønn, vil dessuten være nødvendig for at man skal kunne klare å formidle håp og livsmot til konfidenten.

²²⁸ Se 3.3.2

6 Avsluttende vurdering

I denne oppgaven har jeg sett på ulike åndelige behov eldre kan ha, og hvordan diakonen i sjelesorgen kan imøtekomme disse. Jeg har sett at til tross for at eldre som aldersgruppe er en mangfoldig gruppe, er det visse særtrekk som setter alderdommen i posisjon til å møte særlige åndelige og eksistensielle utfordringer. Eldre er i større grad enn før disponible for ulike former for tap, fordi eldre i dag både lever lengre og lever lengre med sykdom. I møte med disse aspektene synliggjøres åndelige behov som lidelse, meningsløshet, skyldfølelse og dødsangst. Dette blir dermed etter min mening åndelige behov som eldre synes å ha i denne livsfasen i større grad enn tidligere.

For at diakonen skal imøtekomme disse behovene hos den enkelte på en best mulig måte, er det mange aspekter som er viktige. Eksempelvis må man som sjelesørger kjenne til hva som kjennetegner livsfasen alderdommen og de utfordringer som særpreger denne. Man må forsøke å bli kjent med den enkelte konfident, og sette seg inn i den kontekst og livshistorie den enkelte har vært og er en del av, for å forsøke å forstå den andres virkelighetsforståelse. Samtidig kan livshistorien peke på årsakssammenhenger knyttet til de ulike åndelige behovene, og tilbakeblikket på livet kan dermed brukes som et redskap både i å bli kjent med konfidenten og som en kartlegging i prosessen for å kunne møte de åndelige behovene den enkelte har.

Videre vil det å bruke ulike redskaper, og da spesielt de sjelesørgeriske grunnfunksjonene, være hensiktsmessig. Avhengig av konfidentens behov, må man tilpasse sjelesorgen. Dette gjelder også bruk av Bibel, salmer, bønn og ritualer. Dette kan være gode og viktige elementer, men må brukes med varsomhet med tanke på hva som er hensiktsmessig og godt for konfidenten. Som et fundament blir diakoniens og sjelesorgens teologi et nødvendig utgangspunkt, som peker på sjelesorgens hvorfor og hvordan. Gjennom en kjennskap til hvilke aspekter som Bibelen peker på, kan sjelesorgens innhold la seg prege av dette. Eksempelvis gjennom holdninger og verdier som sjelesørgeren bør fokusere på. Barmhjertighet er eksempelvis et særlig kjennetegn som i Bibelen settes som et forbilde. Etter min mening er dessuten menneskets hellighet noe av det viktigste, der mennesket i Guds øyne har en unik verdi. Dette får konsekvenser for hvordan mennesket i sjelesorgen bør møtes, noe som understreker viktigheten av diakoniens og sjelesorgens teologi.

I møte med den enkelte konfident, er det et mangfoldig bakgrunnstappe av kunnskaper, holdninger og faktorer som det er viktige å bevisstgjøre. Som et fundament i sjelesorgen er det sentralt at diakonen innehar profesjonalitet og kompetanse, som gjør at konfidenten kan ivaretas

og møtes på best mulig måte. Likevel vil jeg hevde at det overordnede aspektet hele tiden må være at det er Guds kraft som kan forandre konfidentens liv. Sjelesorgen består med andre ord alltid av tre elementer: Konfident, sjelesørger og den treenige Gud. Menneskelig kunnskap er nødvendig, men kan ikke alene forandre liv slik Guds kraft kan.

Jeg har gjennom arbeidet med problemstillingen erfart hvor omfattende dette feltet er. Eldre som gruppe er svært mangfoldig, og det vil derfor være mange aspekter som kan være nødvendige å tydeliggjøre knyttet til alderdommen som livsfase. Dette medfører igjen at de åndelige behovene som kan foreligge, vil være mange. Å ha kjennskap til alle potensielle åndelige utfordringer og behov i møte med eldre, kan være vanskelig. Det er dessuten ikke et område som det finnes mye forskning på. Det finnes mye litteratur om eldre, åndelige behov og helsefag, men ikke i forhold til diakoni og sjelesorg. Med tanke på det svært økende antall eldre vi vil møte i årene fremover, er det etter min mening viktig med mer forskning rundt eldre og sjelesorg, og mer spesifikk forskning knyttet til eldres åndelige behov i sjelesorgen.

7 Litteratur

Bang, Sverre: "Salmebokforslaget i sjelesørgerisk perspektiv" i *Tidsskrift for Sjelesorg* 1/09:48-59.

Berentsen, Vigdis Drivdal: "Kognitiv svikt og demens" i *Geriatrisk sykepleie. God omsorg til den gamle pasienten*. Oslo, Gyldendal, 2008.

Bergem, Anders: "Som epler av gull..." *En bok om kristen sjelesorg. Bind 1: Sjelesorgens prinsipielle grunnlag og egenart*. Oslo, Kolofon, 2008.

Bondevik, Margareth: *De eldste eldre. Erfaringer og refleksjoner*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2000.

Bondevik, Margareth og Harald A. Nygaard (red.): *Tverrfaglig geriatri. 2. utgave. En innføring*. Bergen, Fagbokforlaget, 2006.

Brager, Eivind og Dag S. Wisløff: *Så lenge vi lever... Bruksbok for helsearbeidere i møte med åndelige behov*. Lillehammer, J.W. Cappelens forlag AS, 1990/1992.

Breemen, Piet van: *Å bli gammel som en åndelig vei*. Oslo, St. Olav forlag, 2004/2008.

Busch, Christian Juel: "Samtale om lidelse" i *Religion, eksistens og sykepleje*. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2002.

Busch, Christian Juel: "Samtale om skyld og skyldfølelse" i *Religion, eksistens og sykepleje*. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2002.

Danielsen, Kirsten og Kirsti Valset: *Se der hacker bestefar, eller bestemor på anbud. Avisene og de eldre*. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), skriftserie 5/2004. Lastet ned 15.06.09 fra: http://www.reassess.no/asset/521/1/521_1.pdf

Engedal, Leif Gunnar: "Sjelesorgens teologiske forankring og egenart: bidrag til refleksjon" i *Tidsskrift for sjelesorg*, 2/08:76-93. Jeg velger å nummerere denne som tekst a i fotnotene.

Engedal, Leif Gunnar (2008): "Basic functions of pastoral care and counseling" i *Restoring life in Christ. Dialogues of care in christian communities. An african perspective*. Tanzania, Erlanger Verlag für Mission und Ökumene, 2008. Jeg velger å nummerere denne som tekst b i fotnotene.

Engedal, Leif Gunnar: "Utvikling av sjelesørgerisk kompetanse. Refleksjoner og perspektiver" i *Tidsskrift for Sjelesorg* 2/04:84-95.

Fossan, Gudbrand og Kjell Raaheim (red.): *Eldreårenes psykologi*. Bergen, Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke, 2001.

Frankl, Viktor E.: *Vilje til mening*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1971.

Gilje, Nils og Harald Grimen.: *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*. Oslo, Universitetsforlaget, 1993/2007.

Gulmann, Nils Chr.: *Praktisk gerontopsykiatri*. København, Hans Reitzels Forlag, 1990/1992.

Heiberg, Astrid Nøklebye: *Endring og undring. Jakten på alderdommen*. Oslo, Cappelen Damm, 2009.

Hovdenes, Gørill Haugan: "Det "åndelige" er det relasjonelle" i *Tidsskriftet Sykepleien*, 11/99:56-59.

"Høy befolkningsvekst framover", Statistisk sentralbyrå. Lastet ned 17.10.09 fra: <http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/>

Kirkerådet: *Plan for diakoni i Den norske kirke*. Oslo, 2007.

Kleiven, Tormod: *Når den utsatte blir usynlig. Om seksuelle overgrep i det kristne fellesskap*. Oslo, Luther forlag, 2004.

Korslien, Kari Karsrud: "Soknebudliturgien" i *Tidsskrift for Sjelesorg* 1/09:4-16.

Kvaal, Kari: "Angst og depresjon" i *Geriatrisk sykepleie. God omsorg til den gamle pasienten*. Oslo, Gyldendal, 2008.

Lartey, Emmanuel Y.: *In Living Color. An intercultural Approach to Pastoral Care and Counseling*. London og Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers, 1997/2003.

Lie, Klara: *Eksistensiell og åndelig helseomsorg. En praktisk veileder*. Kristiansand, Høyskoleforlaget, 2002.

Mensen, Lill: "Kapittel 4, Biologisk aldring" i *Geriatrisk sykepleie. God omsorg til den gamle pasienten*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 2008.

Nielsen, Helge Kjær: *Han elskede os først. Om den bibelske begrundelsen for diakoni*. Århus, Aarhus Universitetsforlag, 1994/2003.

Okkenhaug, Berit: *Når jeg ser ditt ansikt. Innføring i kristen sjelesorg*. Otta, Verbum, 2002/2006.

Oved, Marie: "Åndelig omsorg – en del af sygeplejen" i *Religion, eksistens og sygepleje*. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busch, 2002.

Romøren, Tor Inge: "Eldre, helse og hjelpbehov" i *Geriatrisk sykepleie. God omsorg til den gamle pasienten*. Oslo, Gyldendal, 2008.

Ruth, Jan Erik (1987): "Å møte døden" i *Halve livet. Artikler om aldring og livsløp*. Bergen, Fagbokforlaget, 2008.

Stifoss-Hanssen, Hans og Kjell Kallenberg: *Livssyn og helse. Teoretiske og kliniske perspektiver*. Oslo, Ad Notam Gyldendal, 1998.

Thorsen, Kirsten (1987): "Kjønn, alder og ensomhet" i *Halve livet. Artikler om aldring og livsløp*. Bergen, Fagbokforlaget, 2008.

Thorsen, Kirsten og Morten Blekesaune: "Ensomhet og lokalmiljø" i *Eldre år, lokale variasjoner. Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) – runde 1*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), rapport 15/2006. Lastet ned 05.04.09 fra: http://www.reassess.no/asset/2362/1/2362_1.pdf

Ugreninov, Elisabeth: "Demografisk utvikling" i *Seniorer i Norge*. Oslo – Kongsvinger, Statistisk sentralbyrå, 2005. Lastet ned 10.05.09 fra: <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

Ugreninov, Elisabeth (red.): "Sammendrag" i *Seniorer i Norge*. Oslo – Kongsvinger, Statistisk sentralbyrå, 2005. Lastet ned 10.05.09 fra: <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

Ugreninov, Elisabeth (red.): *Seniorer i Norge*. Oslo-Kongsvinger, Statistisk sentralbyrå, 2005. Lastet ned 10.05.09 fra: <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

Ugreninov, Elisabeth: "Økonomiske ressurser" i *Seniorer i Norge*. Oslo – Kongsvinger, Statistisk sentralbyrå, 2005. Lastet ned 10.05.09 fra: <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

Våge, Odd: "Tidsbruk og aktiviteter" i *Seniorer i Norge*. Oslo – Kongsvinger, Statistisk sentralbyrå, 2005. Lastet ned 10.05.09 fra: <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>